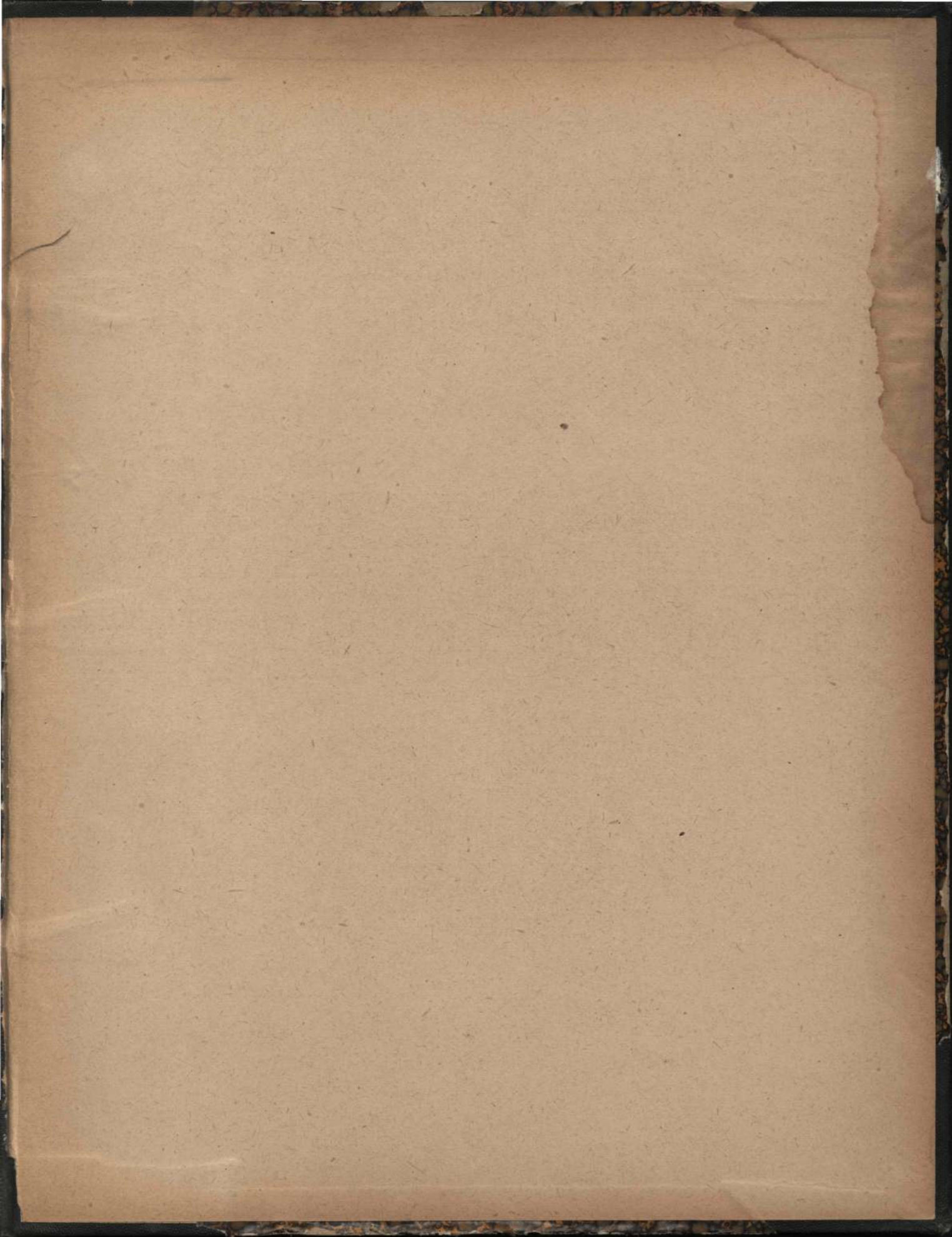

BUDAPEST RÉGISÉGEI

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNETI ÉVKÖNYV

SZERKESZTI

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT

A SZÉKES FŐVÁROSI MUZEUM VEZETŐJE

VII

TARTALOM

Ujabb köemlékek az aquincumi muzeumban. Ismerteti Dr. KUZSINSZKY BÁLINT.

Az eskütéri sisak. Irta NAGY GÉZA.

Aquamanile a fővárosi muzeumban. Ismerteti Dr. ÉBER LÁSZLÓ.

A baseli zsinat áthelyezése Budára. Irta ÁLDÁSY ANTAL.

Budapest emlékérméi. I. rész (folytatás). Irta GOHL ÖDÖN.

Értesítő.

*

Számos képpel

*

BUDAPEST

A SZÉKES FŐVÁROS KIADÁSA

1900

RUDOLF REICH

UJABB KŐEMLÉKEK
AZ AQUINCUMI MUZEUMBAN

IRTA

Dr KUZSINSZKY BÁLINT

9162

1997-11-24

MAXIMÉLÉŌN ÉSACU

MACAUSTON TROUHIUŌA KA

THE END OF THE LINE

Az aquincumi múzeumba került kőemlékek első sorozatát a Budapest Régiségei V. kötete közölte. Azóta 3 év múlt el, mely idő alatt az aquincumi múzeum kőemlékeinek száma 72 újabb darabbal szaporodott. Csupán a feliratos kövek száma Aquincum területéről ma 433, melyekből az aquincumi múzeum maga 105 darabot őriz. Midőn Salamon Ferencz Budapest történetének első kötetét írta, még csak a CIL III. kötetében közzétett 201 feliratot használhatta fel s ha műve ma már elavúlt, úgy az első sorban az azóta napfényre került újabb leleteknek tulajdonítható. A feliratok ezen történeti és topographiai jelentősége különben a jelen publicatióból is kitűnik.

Mindjárt az első csoportba foglalt mérföldmutatóknak (1—5) köszönhetjük, hogy végre valahára legalább azzal a fontos kérdéssel tisztában vagyunk, hol kellett a tábornak állani.

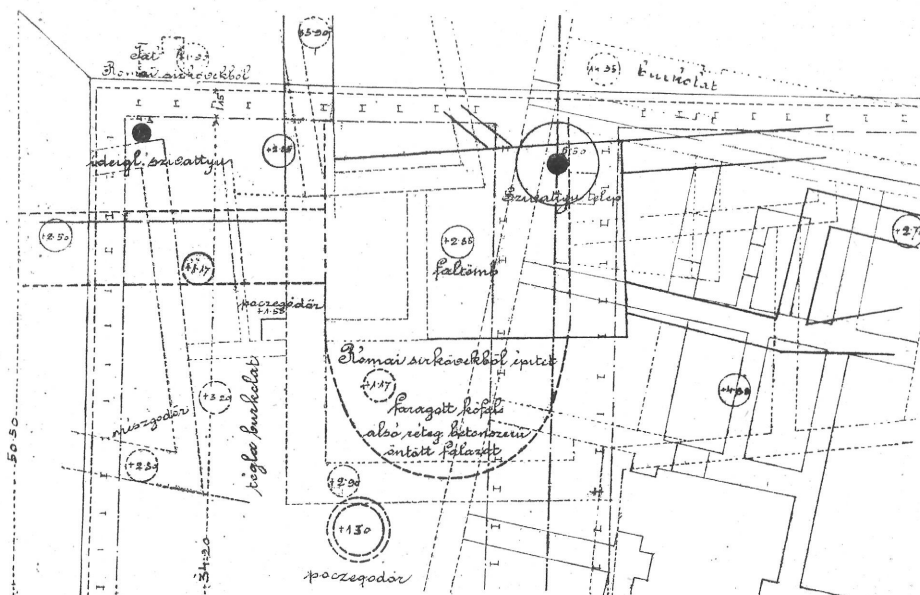
A különböző helyekről való oltárkövek csoportjából kiválnak a 6. számú, egy új helytartó nevével s a 13. számú, mely az első aquincumi ügyvédről emlékezik meg.

A 16. számú felirat ugyan még csak sejteti, hogy a rómaiak már Domitianus alatt szállották meg Aquincum vidékét, de már a budai Vigadó helyén talált sírkövek (17—20), melyekhez a szomszéd fazekas-téri 21. számú felirat is számítható, minden kétségen kívül még a Kr. u. I. századból származó emlékek s egyszersmind bizonyítják, hogy a *legio II adiutrix* volt az, mely mindjárt kezdetben Aquincumban tartózkodott. Az mindenesetre feltűnő, hogy a Hajógyár-sziget tájékától, hol a castrum keresendő, oly távol került napfényre a legrégibb aquincumi temető s csak úgy magyarázható meg, hogy az *Eravisci* vára inkább a mai Buda helyén állott, mint északra, Ó-Buda területén.* Topographiai szempontból még az a tanulsága van, hogy a hadi utat a mai Főutca alatt kell keresnünk. Eddig a török-utczai sír volt a legdélibb pont ezen hadi út mentén.**

V. ö. Hampel, Az eraviscus nép és emlékei. Budapest Régiségei IV 50. l.
Arch. Értesítő I (1882) 136. l.

A következő csoportba tartozó síremlékek (22—24) a Császárfürdővel szemben épült katonai üdülőház helyéről egy második temetőhelyről tanuskodnak, mely nem lehetett sokkal későbbi, mint az előbbi, a mennyiben a 23. számú felirat szintén még az I. századból való, a 22. számú pedig igazolni látszik,* hogy a *legio X gemina* az alatt tartózkodott Aquincumban, míg a II. segédlegio Traianus dák háborúiban részt vett.

Egy harmadik temetőhelyről valók a 25—29. számú kőemlékek, mely a Bécsi-út 102. számú telkén feküdt. Ezek már a III. századból származnak s ha

tos és dombormívű emléket (37—63) szolgáltatott. Föl kell tennünk, hogy Aquincumból hozták át építési anyagul, úgy, hogy ebből is következtethetjük, mikép pusztult el Aquincum. Sajnos, hogy a legtöbb darab csonka, mert vagy már mint ilyent használták fel, vagy azért, mert a középkori kötőanyag erősebbnek bizonyult, mint maga a mészkő s munkásaink csak töredékekben fejthették ki. Mindazonáltal úgy a tisztán dombormívű, mint a felirattal ellátott darabok között egyaránt figyelemre méltók akadnak. Az előbbieik között van 3 darab (37—39) Attis alakjaival, az 59. számú egy III. századbéli csonka katonát ábrázol, a feliratok között pedig a legkiválóbb egy centurioé (42), ki több legióban egymásután szolgált.

Az utolsó csoportot képezik a Szent-Endréről (Ulcisia castra) szerzett kőemlékek (64—72). Mint ajándékok kerültek az aquincumi múzeumba. De el is tekintve ettől, több szempontból igazolható, miért foglalnak ott helyet. Így a 64. számú felirat a legio II adiutrix egyik zászlótartójáé, a 68—72 sírköveken a női mellképek barbár viselete előfordul több aquincumi emléken is, nemkülönben a 69—70 sírköveken a kocsik is érdekes összehasonlításokra vezethetnek. A Dániel József telkéről származó 64—69 darabok sírok alkatrészeit képezték, a mire Aquincumban is volt példa, hol a Papfölddel szemben a Dunaparton fölfedezett temető sírjai szintén másodszor felhasznált faragott kövekből állottak. Ilyen volt továbbá a töki sír, melynek érdekes faragású részeit Vásárhelyi Géza földbirtokos őrzi Tinyén; ilyenek voltak a csákvári és bruck-ujfalusi sírok a Lajta mellett. A legsajátságosabb, hogy úgyszólván kivétel nélkül ben-született barbárok at ábrázoló sírköveket használtak volt fel e célra.

Adja az Ég, hogy az elmúlt triennium eredményéhez hasonló gazdag aratásról a Budapest Régiségei mielőbbi kötete számolhasson be!

★

1. Mérföldmutató, kerek oszlop, négyszögű lábbal, az ép törzs magassága 1.35 m, átmérője 43 cm. A Budapesti téglagyár r. t. telepéről (1898). Az igazgatóság ajándéka.

A felirat kivakart részeit pontokkal szokás jelezni, ha a betűknek nyoma maradt vagy legalább a helyreállítás minden kétségen fölül áll. Az olvasásban csak a császár egyes rövidített címei, nemkülönben a helytartói egésztén-dők ki.

IMP CÆS M. Opellius
 SEVERVS Macrinus PIVS AVGVS
 TVS COS PROCOSTRIB VNICIA
 POTESTATE · ET OpeLLIus Diad
 um ENIANVS NOBI LISSIMVS
 CÆSAR · VIAS ET PONTES VE
 TVSTATE CORRVPTRAS RES
 TITVERVNT · CVRA · AGENTE
 Aelio Tric Ciano leg. Aug.
 PR. PR. AB
 AQ MP
 II

*Imp(erator) Caes(ar) [M.
 Opellius] Severus [Macri-
 nus] pius Augus|tus co(n)-
 s(ul) proco(n)sul tribunica|
 potestate et [Ope]lli[us Di-
 ad|um]enianus nobilissimus|
 Caesar vias et pontes ve|tu-
 state corruptas res|tituerunt
 cura agente| [Aelio Tric]-
 c[iano leg(ato) Aug(usti)]|
 pr(o)pr(aetore ab| Aq(uinco)
 m(ilia) p(assuum)| II.*

A császárt, kinek nevében a mérföldmutatót állították, tulajdonképpen *M. Opellius Macrinus*-nak hívták; a *Severus* név föl vételével *Macrinus* összekötetésbe akarta magát hozni elődje, *Caracalla* fényes családjával, nemcsak azért, hogy feledtesse lovagrendű származását, hanem azért is, hogy a *Severusi* ház híveit a maga részére nyerje. Fiát, *Diadumenianust* is felruházta az *Antoninus* névvel. Midőn 218 májns 16-án a katonák *Emesában* *Elagabalust* kikiáltották császárrá s vele a *Severusi* ház ismét visszaszerezte a trónt, az új kormány természetesen mindent elkövetett, hogy *Macrinus* emléke se maradjon fenn. De azért a bitorlott *Severus* nevet következetesen épen hagyták a feliratokban.

Macrinus nem volt katona s azért nem törődött sokat a határvédelemmel sem. Nevével ellátott mérföldmutatókat nem is ismerünk máshonnan, mint *Noricumból* és *Alsó-Pannoniából*. A *noricumiakon* (CIL III. 5708. 5728. 5736. 5837 add. 11833. 11841.) csak éppen a császár és fia nevei szerepelnek s a felirat szerkezete más, mint az alsó-pannoniai feliratoké.* De nem lehet kétség, hogy a mint *Alsó-Pannoniában*, úgy *Noricumban* is a helytartó volt az, ki tulajdonképpen az utak jókarban tartásáról gondoskodott. A minő az ó-budai felirat, olyan a többi is *Alsó-Pannoniából*: CIL III 10618 = 6467. 3714. 10629. 3720. 3724. 3725. 10635 = 3726. 10637. 10644. 10647. 10658 = 4636. Ugyszólván egy betű eltérés sincs köztük. Jellemző formulájuk a *cura agente*, mely után a helytartó neve következik. Tulajdonképpen *Dio Cassiusból* (78, 13) ismerjük. *Macrinus* előbb *Marcus Agrippát* küldte *Pannoniába*, utána pedig *Decius*

* Arch. Epigr. Mith. 1879. S. 161.

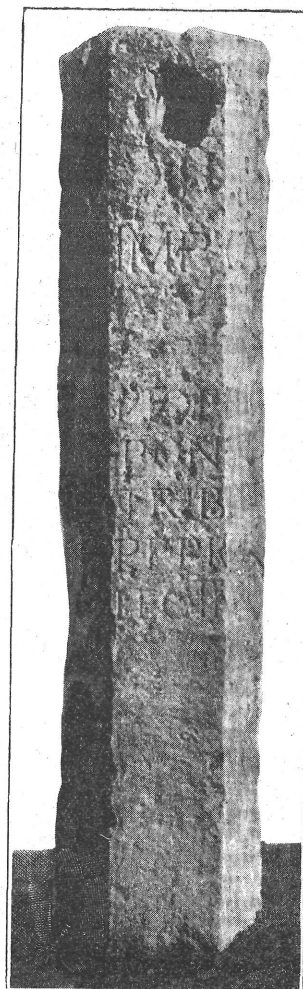
Triccianust, nyilván hálából, a miért részt vett az összeesküvésben Caracalla ellen, melynek Macrinus a trónt köszönhette. De már Macrinus megijedt Triccianus erélyétől és száműzte, Elagabalus pedig kivégeztette (Dio 79, 4). Ezért kellett a nevének is a mérföldmutatókról eltűnni. Mégis a CIL III 10644 feliratnak köszönhetjük annak megállapítását, hogy Triccianus nem volt, mint Dio írja, *Decius*, hanem *Aelius*. Marcius Agrippa nem lehetett sokáig Pannoniában, mert a mérföldkövek Triccianus nevével egytől-egyig még Macrinus uralkodásának első évéből származnak. Ellenben a noricumiakon *trib. potestate II* olvasható. Feliratunk Macrinust consulnak is nevezi, a miből kitűnik, hogy Macrinus ezen méltóságot, illetve annak jelvényeit szintén már 217-ben viselte s nem mint Fröhlich Róbert* fejtegette, csak 218 elejétől kezdve.

2. Mérföldmutató, hatszögű oszlop, láb nélkül, magassága 2,7 m, átmérője 52 cm. A Budapesti téglagyár r. t. telepéről.

IMP · CAES C
IULVERO MAXI
MINO INVICTO
PIO · FELICIAVG
PONTIFIC MAX
TRIB · POTESAT
P · P · PROCONSUL
LEG · II · AD · P · F · MA
ximiniana ab
A Q
M P
II ·

*Imp(eratori) Caes(ari) C. |
Jul(io) Ve[ro Maxi]mino |
invicto | pio felici Aug(usto) |
pontific(i) max(imo) | tri-
b(unicia) potestat(e) p(atri)
p(atriciae) proconsul(i) | le-
g(io) II ad(iutrix) p(ia) f(idelis) [Ma]ximiniana ab |
Aq(uinco) | m(ilia) p(assuum) | II.*

3. Mérföldmutató, elől, hol a felirat van, háromlapú, hátul kerekre faragott oszlop, láb nélkül, magassága 2,39 m, átmérője 57 cm. A Budapesti téglagyár r. t. telepéről.

* Arch. Értesítő X (1890) 328. l.

IMP CÆS C
IVL VERO MAXI
MINO INVICTO
P.F. AVG. PONT
MAX. TRIB. P. EST
P.P. COS. PROCONSUL
ET C. JUL. VERO
MAXIMO NOBI
LISSIMO. CÆSARI
LEG. II. AD. PFMa
XIMINIANA AB AQ
MP. II

*Imp(eratori) Caes(ari) C. | Jul(io) [Vero
Maxi | mino] invicto | p(io) f(elici) Au-
g(usto) pont(ifici) | max(imo) trib(unicia)
potest(ate) | p(atri) p(atriciae) co(n)s(uli)
proconsul(i) | [et C. Jul(io) Vero | Ma-
ximo] nobi | lissimo Caesari | leg(io) II ad-
(iutrix) p(ia) f(idelis) [Ma | ximiniana
ab] Aq(uinco) | m(ilia) p(assum) II.*

Mindenestre meglepő, hogy egy császártól ugyanazon helyen két mérföldmutató kerüljön napfényre. Mégsem teljesen azonos a két felirat. Az egyikén ugyanis C. *Julius*

Verus Maximinus egyedül szerepel, míg a másikon fiával, C. *Julius Verus Maximussal* együtt fordul elő. A pannoniai mérföldmutatók közül még a faddin (CIL III S. 10645), a podgajcein (Szlavonia, u. o. 6465) s a pilis-szántóin (u. o. 11340) találjuk Maximinust magában.

Maximinus 235 márczius havában került trónra; a katonáktól kiáltatván ki Augustussá, nem szorult a senatus elismerésére s mint Caracalla és Macrinus, a hagyományos jelzőket *Pius Felix proconsul trib. pot.* maga adományozta magának. Mindezek a címek előfordulnak a mérföldmutatón, mely fiát nem említi, ellenben a melyiken fia is meg van nevezve, az atya címeihez még a *consul* járul. De mint a CIL III 6465 feliratról kitűnik, Maximinus már volt *consul designatus*, mielőtt fiát Maximust caesarrá nevezte ki. Még 235-ben kellett azonban ennek is megtörténni, mert mindkét mérföldmutatón a pusztá *tribunicia potestate* szerepel s csak 236 január 1-étől kezdve tűnik fel a trib. pot. II.

A császárok nevei dativusban állván, a 2. és 3. mérföldmutatók úgy is tekinthetők, mint emlékkövek, melyeket a *legio II adiutrix* állított a császárok tiszteletére. Viszont Maximinus azzal tisztelte meg a legiót, hogy a *Maximiniana* melléknévvel ruházta fel. Most először találkozunk vele.

Ez a viszony császár és katonaság között annál inkább érthető, mert Maximinus mint testestől-lelkestől katona tudatában volt azon feladatoknak, melyeket a birodalom határvédelme reá rótt. Még 22 mérföldmutató ismeretes Pannoniából, melyek nevéhez fűződnek, az Aquincum-brigetiói útról 2, az Aquincum és castra Ulcisia (Szent-Endre) közöttiről 3, a brigetio-arrabonai útról 2, a carnuntum-vindobonairól 1. A legtöbb azonban Aquincum és Sirmium között került napfényre, 14 db. Ez a vonal a Duna mentén leginkább volt ve-

szélezetve, de Maximinus, miután a Rajnánál helyreállította a limest, Sirmium vidékére sietett, a sarmatákat és dákokat egyaránt megverte s a *Sarmaticus Maximus* és *Dacicus Maximus* címekre tett szert. V. ö. CIL III 3736 = 10649.

A senatus elkeseredett ellensége lévén Maximinusnak, már I. Gordianus fellépésekor elpártolásra szólította fel az összes helytartókat, sőt hiveit kivégeztette.* Végre is Maximinust és fiát a katonák ölték meg. Emlékök kiírtása a senatus utolsó diadalát jelentette. Köveinken minden tulajdonnév, még a legiónak adományozott jelző is el van tüntetve.

4. Mérföldmutató, kerek oszlop, négyszögű lábbal, a ketté tört törzs 2·47 m magas, a láb 60 cm. Átmérője 58 cm. A Budapesti téglagyár r. t. telepéről. A felirat betűi vörösre voltak festve s a festék nyomai még fenmaradtak. A sorok végén levő pontokat többnyire csak festékekkel jelezték.

I M P · C A E S
M · I V L · P H I L I P P O
P · F I N V I C T O · A G
P O N T · M A X I M O
P A R T H I C O · M A X I M O
T R I B · P O T E S T · C O S
P · P · P R O C O S · E T ·
M · I V L · P H I L I P P O
N O B I L I S S I M O C A E S
E · M A R C I A E · O T A C I L I A E
S E V E R A E · S A N C T I S S I M A E
A G · C O N I V G I · A G · N ·
M A T R I · C A S T R O R V M · E ·
E X E R C I T V V S · L E G I I A D ·
P · F · P H I L I P P I A N A · D E V O T A ·
N V M I N I · M A I E S T A T I Q V A E
E O R V M ·
a b · A Q · M P ·

II

*Imp(eratori) Caes(ari)| M. Jul(io)
Philippo| P(io) F(elici) invicto Au-
g(usto)| pont(ifici) maximo| Parthi-
co maximo| trib(unicia) potest(ate)
co(n) s(uli)| p(atri) p(atriae) pro-
co(n) s(uli) et| M. Jul(io) Philippo|
nobilissimo Caes(ari)| et Marciae
Otaciliae| Severae sanctissimae|
Aug(ustae) coniugi Aug(usti) n(o-
stri)| matri castrorum et| exercituus
leg(io) II ad(iutrix)| p(ia) f(idelis)
Philippiana devota| [n]umini ma-
iestatique| eorum| [ab] Aq(uinco)
m(ilia) p(assuum)| II.*

A CIL III 10619 felirat szóról-szóra megegyezik vele, legfőlebb az tűnhet föl, hogy amabban *exercitus*, ebben pedig 14. s. *exercituus* áll.

Az arab *M. Julius Philippus* III. Gordianus gárdapræfectusa volt s 244-ben utódja lett, miután Philippust a katonák megölték. Azonos nevű fiát azonnal

* V. Max. 15, 4 ubique amici et administratores et duces tribuni et milites Maximini interfecti sunt.

uralkodótársává tette, ki 247-ig azonban csak a *nobilissimus Caesar* nevet viselte. Mint ilyen szerepel mérföldmutatónkon is. A *mater Augusti et castrorum* címet először Julia Domna, Sept. Severus neje vette föl. A *mater castrorum et exercitus*, melyet Marcia Otacilia Severa visel, a 10619 és 10640 mérföldköveken is fordul elő. Philippus uralkodásának első évében még csak *consul designatus* volt, a consuli címet, melynek mérföldmutatónk is nevezi, először 245-ben viselte. Csakhogy ezen évre már a második *tribunicia potestas* esett.

Philippusnak, mint katonának kétségkívül szíven feküdt a birodalom biztonsága, talán csak szerencséje volt kisebb tehetségénél. Hogy mennyire gondoskodott az utak jó karban tartásáról, a mérföldmutatók hosszú sora bizonyítja. Egyedül 18 pannoniai mérföldmutatón szerepel neve, ritkán egyedül (CIL III 11337. 4634), fiával csak egyetlen egyszer (u. o. 3716), gyakrabban feleségével (u. o. 3717. 11328. 4626. 11334=4627), a legtöbbször azonban fiával és feleségével együtt (u. o. 10619. 10620. 3718. 10627. 10640. 10654=3641. 11326. 11329. 11336. 4631. 4648). Többségük az aquincum-sirmiumi útvonalon került napfényre.

Ezt a mérföldmutatót is a *legio II adiutrix* állította Philippus és családja tiszteletére. Hódolatát külön kifejezik a *devota numini maiestatique eorum* szavak, melyek különben a császári emlékkövek feliratainak jellemző részét alkotják. A legio viszont a *Philippiana* megtisztelő jelzőt viseli, melylyel még a CIL III 10619 feliraton találkozunk.

Valamint ezen, úgy a többi mérföldmutatón sincsenek a tulajdonnevek el-
tüntetve, jóllehet Philippust és fiát utódja, Decius ölette meg 249-ben. Az igaz, hogy Philippus a csatában vesztette életét.

Feltűnhetik, hogy mérföldmutatóink az első uralkodási évekből származnak, a mi kevés kivétellel általában a mérföldmutatókra nézve áll. Úgy látszik, hogy minden trónváltásnál, de főleg, midőn az előd emlékét is törölni akarták, egy más mérföldmutatót állítottak az új uralkodó nevével. Tényleg éppenséggel nem ritkák az oly lelhelyek, hol több mérföldmutatót találtak együtt, melyek kisebb-nagyobb hézaggal egymás után uralkodó császároktól valók. Így Heidelbergben ugyanazon helyen Elagabalus, Alexander Severus, III. Gordianus, Philippus, Decius, Herennius és Valerianus mérföldmutatóira akadtak,* Sinzheim és Steinbach között (Baden) Caracalla, Elagabalus, Alexander Severus és III. Gordianus mérföldmutatóira,** stb. Pannonia területén ilyen lelhelyek a következők: Pétervárad (Nerva, illetve Elagabalus CIL III 3700, Gordianus u. o.

* C. Christ, Bonn. Jahrb. 1877. S. 10—29.

** Correspondenzblatt der Westd. Zeitschrift 1894 S. 195.

3701, Claudius Gothicus u. o. 3702), *Nádorkert* Budán (Alexander Severus u. o. 3710, Maximinus és Maximus u. o. 3711=10621, Galerius Maximianus u. o. 3712), *Promontor* (Elagabalus u. o. 3713, Macrinus és Diadumenianus u. o. 3714, Philippus és neje u. o. 3717, Philippus, fia és neje u. o. 3718 s egy, mely csonka u. o. 3716); *Promontor és Tétény* között (Macrinus és Diadumenianus u. o. 10629, Severus Alexander u. o. 10628, Philippus, fia és neje u. o. 10627), *Iváncsa* (Severus Alexander u. o. 3721, Maximinus és Maximus u. o. 3722), *Pusztla-Baracs* (Maximinus és Maximus u. o. 10639, Traianus Decius u. o. 10641), *Szent-Endre* (Severus Alexander u. o. 3738, kétszer Maximinus és Maximus u. o. 3739. 3740, két csonka u. o. 3740. 3741), *Csév* (Philippus, fia és neje u. o. 4631, Maximianus Herculeus u. o. 4632), *ugyanott* (Philippus u. o. 4634, Maximianus Herculeus u. o. 4633), *Klein-Schwechat* (Sept. Severus és Caracalla u. o. 4642, Maximinus u. o. 4643, Gordianus u. o. 4644, Traianus Decius u. o. 4645, Valerianus u. o. 4646), és *Inzersdorf* (Antoninus Pius u. o. 4649, Sept. Severus és Caracalla u. o. 4650, Traianus Decius u. o. 4651, Valerianus és Gallienus u. o. 4653).

Már maga az a körülmény, hogy a négy mérföldmutató is, melyekről szó volt, egy helyen rakásra heverve került napfényre, kétségtelenné teszi, hogy a császárok, kiktől valók, egymás után állíttatták fel azon helyen. Eredetileg bizonyára több darab is volt ott, mert csakugyan érthetetlen, mikép hiányozhatik a sorozatból Severus Alexander, kitől úgyszólván minden pannoniai útvonalon kisebb-nagyobb számmal maradtak fenn mérföldmutatók. Hogy ugyanazon pont megjelölésére szolgáltak, mutatja különben a 4 darabon ismétlődő szám is, mely a távolságot jelezte.

A mérföldmutatók, mivel a császárok neveivel vannak ellátva, magukban véve érdekes történeti okmányok, de még nagyobb topographiai jelentőségük, ha azon helyen találjuk, hol eredetileg állottak. Két dologra nézve mindenesetre döntő bizonyítékok, először arra, merre ment a hadiút, másodszor pedig annak a helynek pontos meghatározására, a honnan a számítás kezdődött. Tényleg egyedül mérföldmutatóink fölfedezésének köszönhetjük, hogy magát az utat is legalább 10 m. hosszúságban felásathattuk. A lelhely a Budapesti téglagyár r. t. telepének északi szélén fekszik, a Hármaskő határhegy tövében menő Bécsi úttól mintegy 200 m. távolságra s mert a kiásott útrész délkeleti irányt követ, semmi kétség, hogy azon útról van szó, mely a vörösvári völgyön át Aquincumot Brigetióval kötötte össze.

Még nevezetesebb a másik eredmény, mely az út kiinduló pontjára vonatkozik, a mennyiben az a tábor (*castrum*) volt. Hogy a castrum a lelhelytől keleti irányban, a merre a papföldi ásatások vannak s a melyeknek nyugoti oldalán a

castrumot bold. Torma Károly constatalni vélte, nem feküdhetett, már a fel-
 ásott útdarab iránya valószínűvé teszi, egészen kétségtelenné válik azonban,
 hogy ha a 2 római mérföldet (egy mérföld = 1.4785 km.), mely számmal a mér-
 földmutatók megjelölve vannak, keleti irányban lemérjük, mivel akkor éppen a
 Duna közepébe jutunk.

Arra nézve, hogy a castrumnak a Papföldtől délre, nevezetesen a mai
 Hajógyárszigeten s attól nyugotra kellett állani, sok körülményt lehetett fel-
 hozni, még mielőtt mérföldmutatóinkra bukkantunk.* A főbbek: 1. Transaquin-
 cum fekvése, mely a Vizafogónál csak úgy érthető, ha vele szemben a Hajó-
 gyárszigeten fekszik az aquincumi tábor. Összefügg vele a dunai hid, melynek
 czölőpeit Zsigmondy Gusztáv az elpusztult Fürdősziget helyén látta és a melyen
 Capellianus helytartó által Neptunusnak dedikált oltár** állott. 2. A tekintélyes
 épületmaradványok a Hajógyárszigeten, melyek a lépten-nyomon található bé-
 lyeges téglák tanúsága szerint a katonaságtól származnak. 3. A Laktanya utczá-
 ban, szemben a Hajógyársziget közepével 1889-ben felfedezett s helytartóktól
 való 11 oltárkö. Az, hogy ezen lelhely környékén még néhány azonos jellegű
 oltárköre is akadtak, csak úgy magyarázható meg, hogy a castrum praetoriuma,
 a hol eredetileg valamennyinek helye volt, közelökből keresendő. A legdöntőbb
 bizonyítékul mindazonáltal a téglagyári mérföldmutatók szolgálnak, mert ha lel-
 helyüktől a felfedezett útdarab egyenesen meghosszabbított vonalában a 2 római
 mérföldet lemérjük, a kiinduló pont csakugyan a hajógyárral szemben fekvő
 zsidó temetőre esik. Az út természetesen a castrum egyik kapujából indult ki,
 valószínűleg az északiból, a honnan a Szent-Endrére (Ulcisia castra) vezető
 dunaparti út is kiágazott. Sajnos, a vidék házakkal van beépítve, melyek épügy,
 mint a temető, a tervszerű ásásoknak útját állják. Még a Gyárszigeten is egy-
 előre nehézségekbe ütköznek a kutatások.

LEG
 AB Q
 MP

5. Mérföldmutató alsó része, négyszögű lábbal, a
 kerek törzs 85 cm magas, átmérője 52 cm. Felülete
 elől erősen le van horzsolva. A Római Fürdő terüle-
 tén, a háztelep délnyugoti sarkától 100 m. távolságban
 került napfényre. Ringer Lajos ajándéka.

Mindenesetre az Aquincumból Ulcisia castra felé vezető útról való. Még
 akkor is, ha nem találtuk eredeti helyén, nem valószínű, hogy nagyon messziről
 czipelték volna oda. A legsajnálatosabb, hogy a távolságot jelző szám is elenyé-
 szett s így a tábor helyének kérdésénél a kőnek nem vehetjük hasznát. Pedig

* Kuzsinszky, Az aquincumi castra kérdése. Arch. Értesítő XVII (1897) 395—405.

** CIL III 3486.

igen fontos adalékot szolgáltatathatna hozzá, a mennyiben igazolná azon adatokat, melyeket az óbudai téglagyári mérföldmutatóknak köszönhetünk.

★

6. Oltár, két darabban, magassága 150 cm, szélessége derékban 41 cm, vastagsága 26 cm. A Margitsziget déli végén, állítólag kotrás közben akadtak reá (1898). Mikos József mérnök ajándéka.

Elöl a kiugró párkányok le vannak faragva, a felső párkány fölött a sarkokat egy-egy körbe foglalt rózsza díszíti, a mezőt köztük pedig két csigavonal tölti be. A felirat alatt a mező fele üres.

DIIS PATRIIS
CONSERVATORIBVS
L. FLAVIVS
APER · V · P ·
PRAESES
VOTVM
LIBENS
M · POSVIT

*Diis patriis | conservatoribus | L(ucius) Flavius |
Aper v(ir) p(erfectissimus) | praeses | votum |
libens | m(erito) posuit.*

Dis conservatoribus szól a CIL III 3419 aquincumi felirat is. De mint a CIL III 7954 felirattól kitűnik, a *patrii* jelző nem vonatkozott a római állam isteneire, hanem azokra az idege-
nekre, kiknek tiszteletét az állam csak tűrte. A vallási synkretizmusnak min-
denesetre érdekes példája, s annival figyelemreméltóbb, mert L. Flavius Aper,
ki az oltárt felállította, *praeses* volt. A *praeses* alatt a tartomány (ez esetben csak
Alsó-Pannoniáról lehet szó) helytartója értendő, a kinek hatásköre azonban
csak a polgári ügyekre szorítkozott. A katonaság élén a *dux* állott. A *legatus*
Augusti pro praetore a két hatáskört egy személyben egyesítette, szétválasztásu-
kat azonban már az első császárok megkezdték, míg végre Severus Alexander
(222—235) a legtöbb tartományban végrehajtotta.* Csakis ezen császárt követő
időből származhatik tehát feliratunk. Ammianusból (28, 1, 5) az tűnik ki, hogy
a *praeses* székhelye *Sopiana* (Pécs) volt, de feliratunk már a második, illetve
harmadik, mely Aquincumban került elő, míg Pécsről még nem ismerünk
olyant, mely helytartóról szólna.** Az igaz, hogy a másik két feliratban (CIL III
3424. 10424) a *praeses* helyettese (*agens vices praesidis*) fordul elő s csupán
v(ir) e(gregius), holott a *praeses*, ép úgy mint a *dux*, a *v(ir) p(erfectissimus)*
címet viselték. A legati *Augusti pro praetore viri clarissimi* voltak (Renier 77).

* Vita 24, 1 provincias legatorias praesidiales plurimas fecit

** A CIL III 10285 felirat, mint Domaszevski sejtí, Ó-Budáról került Pécsre. Die Religion S. 43.
Ann. 184.

Nagy Constantinus a címzéseket pontosabban megállapította s azóta a következő 5 rangosztályt különböztették meg: 1. *virī illustres*, 2. *spectabiles*, 3. *clarissimi*, 4. *perfectissimi*, 5. *egregii*.

7. Oltár, magassága 68 cm, szélessége derékban 30 cm, vastagsága 21 cm. Ó-Budán, dr. Reisz Mór orvos Polgár-u. 12. számú háza alapozásánál találták (1900). Hofhauser Elek építőmester ajándéka.

Abacus nélkül.

i . O . m .
A N T O N .
/ E C V R V S .
D V P L . L E G . II
Δ P . F . G . V . S . M
I M P . D . N G O R D
A N O P O M P E
I A N O C O S

[I.] o. [m.] | Anton(ius) | [S]ecurus | dupl(arius) leg(ionis) II | adi(utricis) p(iae) f(idelis) G(ordianae) v(otum) s(olvit) m(erito). | Imp(eratore) D(omino) n(ostro) Gordi|ano et Pompe|iano co(n)s(ulibus).

Antonius Securus, ki Jupitert ezen oltárkövel megtisztelte, a legio II adiutrix azon katonái közé tartozott, kik vitézségükkel a dupla zsoldot (*duplarius*) kiérdemelték. A legio II adiutrix több ily katonája ismeretes már: CIL III 3458. 3556. 10505. Lehetek annyira számosan, hogy külön csapatot képeztek. Vegetius II 7. A CIL VIII 2564 felirat, melyet a legio III Augusta duplariusai Elagabalus tiszteletére készítettek, csonka ugyan, mégis 109 nevet tartalmaz.

A legio II adiutrix a *Gordiana* megtisztelő címet viseli, ép úgy mint a CIL III 3520 feliraton. Különben maga Gordianus császár is szerepel kövünkön — mint consul. Nem lévén mellette semmi szám, a kő 241 előtt készült, mert ezen évben Gordianus, ugyancsak Pompeianus társaságában már másodszor viseli a consuli címet.*

8. Oltár, magassága 120 cm, szélessége derékban 46 cm, vastagsága 40 cm. Találták Ó-Budán, Schlesinger Ignác Pacsirtamező-utca 28. sz. házá-
nak alapozásánál, hátul, 2 m mélyen (1899). Schlesinger Ignác ajándéka.

Az abacus oldalszéleit egy-egy párna díszíti, melyek között tányéralakú mélyedés van.

* Klein, Fasti consulares p. 103.

I O M
MANTONI
VSSOTERI
CVS PRO
SEETSVIS
V S L M

*I(ovi) o(plimo) m(aximo)|M. Antoni|us Soteri-|
cus pro|se et suis|v(otum)-s(olvit) l(ibens) m(erito).*

M. Antonius Sotericusról, ki az oltárt a maga és övéi nevében fogadalom következtében állította Juppiternek, a felirat nem mondván meg, hogy mi volt, azt kell következtetnünk, hogy a polgári osztályhoz tartozott. A Sotericus cognomen ezuttal először fordul elő pannoniai feliratban. Ellenben feltalálható két dalmatiai kövön (CIL III 2131. 2532).

9. Oltár, magassága 102 cm, szélessége derékban 39 cm, vastagsága 24 cm. Az újlaki téglagyár ó-budai telepéről (1899). Linzenpolz Jakab ajándéka.

I O M
C · I V L I V S
F A V E N T I N U S
C O R N I C · L E G
L E G · I · A D I · R O
S A · S V A · S V O R M Q
O M N I V M
V · S · L M

*I(ovi) [o(plimo) m(aximo)]|C. Julius |Faventi-
n[us]|cornic(ularius) leg(ati)|leg(ionis) I adi(utric-
is) pro|sal(ute)sua suorumq(ue)|omnium|v(otum)
s(olvit) l(ibens) m(erito).*

A csonka párkányon épen maradt I betűre szükségképp O és M következett. C. Julius Faventinus az oltárt a maga és összes hozzátartozóinak jólétéért állította Juppiternek. A *legio 1 adiutrix*, melyben Faventinus szolgált, tudvalevőleg Brigetióban (Ó-Szőny) állomásozott, de Caracalla (198—217) óta az alsópannoniai helytartónak volt alárendelve. Megmagyarázható tehát, ha emlékeivel Aquincumban is találkozunk. CIL III 3524. 10512. 10458.

Az első eset azonban, hogy aquincumi feliraton a *legio* parancsnoka (*legatus legionis*) mellé rendelt altisztről legyen szó. Ez a második felirat az aquincumi múzeumban, melyben *cornicularius* fordul elő. Budapest Régiségei V 147. l. 78.

10. Oltár, magassága 90 cm, szélessége derékban 32 cm, vastagsága 17 cm. Szent-Endrén, a kath. egyház dézsmaházának lépcsőaljában állott befalazva s mint Kada Mihály plébános ajándéka került az aquincumi múzeumba. Az abacus előlapja díszítve volt, a felső párkányt a jobb oldalon lefaragták, a betűket többé-kevésbé kimosta az eső.

A feliratot már Katancsich (itin. a. 1796 és geogr. I 429) leírta s másolatát közli a CIL III 3640. Az eltérések Katancsich olvasása s a mai olvasás között a kettőnek egymás mellé állításából eléggé szembetűnnek.

Az első Katancsiché.

/ / M	i . o . M	
PROSALV	PROSALV	[I(ovi) o(plimo)] m(aximo) pro
E	te d . N . T	salu [te d(omini) n(ostri) T.] Ju-
VL VALES	IVLVALES	l(ius) Vale(n)s [m(iles)] coh(ortis)
VC ° H ∞ N	m C ° H ∞ N	(miliariae) n(ovae) [S(everianae)]
LSS · E · SVIS	S SS E SVIS	S(urorum) s(agittariorum) [pro se]
V · S · L · M	V S L M	et suis v(otum) s(olvit) l(ibens)
		m(erito).

Az első sorból fenmaradt M nem hagy kétséget az iránt, hogy az oltár Juppiternek volt dedicalva. A kinek üdvéért T. Julius Valens állította, csak a császár lehetett, de a 3. sorban legfőlebb D(ominus) N(oster) férhetett el, melyek közül az N betű kétségtelen. A korra következtethetünk a cohors *Severiana* melléknevéből. Semmi esetre sem lehet korábbi a kő Severus Alexander-nél (222—235). A Valens cognomen is különben a III. századra vall. Budapest Régiségei V 111. l. 9.

A cohors *miliaria nova Surorum sagittariorum*, melynek katonája Julius Valens volt, nem ezuttal először tűnik fel szent-endrei feliratokon (CIL III 3638. 3639.), úgy hogy semmi kétség nem lehet az iránt, hogy Szent-Endrén volt a tábora. Egy-egy emléke ismeretes még a szomszédos Visegrádról (CIL III 10587) és a még közelebb fekvő Leányfálváról (CIL III 10581). A pannoniai katonai diplomákon azonban, melyek az I. és II. századból valók, nem találjuk, a miből azt kell következtetnünk, hogy csak a III. században került hozzánk. Mint a neve mutatja, eredetileg syriaiakból ujonczozták s a legénység íjjakkal volt ellátva. A *nova* jelző a cohors újjászervezésére enged következtetni, végre a *miliaria* is megkülönböztette a többtől az által, hogy kétszer oly erős volt.

A 6. sorban a kőfaragó elnézésből a *pro se* szavakat kihagyta. V. ö. Budapest régiségei V 111. l. 9.

11. Oltár, felül csonka, párkány és abacus nélkül.

I O M Magassága 40 cm, szélessége derékban 30 cm, vastagsága
E · F I D E I 25 cm. Találták Ó-Budán, a Főtéren fekvő 2. sz. ház alapo-
V E · I S zásánál (1897). Gebhardt József ajándéka.

L E G · I I A *Fides exercitus, militum* példájára feliratunkon a *Fides*
A D · V · L I *veteranorum* szerepelhet. Csakhogy mit jelentenek akkor a
3. sor végén I S? Vagy mégis *vet(erani) i(nfra) s(ripti) leg(ionis)*

II ad(iutricis) volna az értelem s a katonák nevei külön kőre voltak vésve? Az I S lehet *i(mmunes) s(ingulares)* rövidítése is, bár azt hiszem, hogy egyik kiegészítés sem számíthat valószínűségre.

12. Oltár, az abacus tövében kerek pálczataggal. Magassága 96 cm, szélessége derékban 31 cm, vastagsága 27 cm. Szent-Endrén Saly Ágoston házában, a kerítésfalba volt illesztve. Saly Ágostonné szül. Radubiczky Mária ajándéka (1899).

1 O · M I V N O N R

NR · MVCIA
NVŠ · M L · S
A · P · E · SEVE
IAI E · PPOS
E · SVIS · OMMB
V · S · L · M

Fölülete helyenként likacsos, a betűk elmosódtak. A felirat helyes olvasását azonfelül még a szokatlan rövidítések is megnehezítik. A legfőbb nehézséget a 3. és 4. sorok okozzák, épen az, a mi leginkább érdekel, a csapat neve, melyben Aurelius Mucianus szolgált. Két eshetőség lehetséges, mind-egyik attól függ, a 4. sor közepén F vagy E betű

áll-e? Ha F betű s az alsó vízszintes vonás nem szándékos, úgy a *p(ia) f(idelis)* szavak kétségtelenek, az A betű pedig *a(diutrix)* rövidítése s akkor a 3. sorban nem lehet más, mint *m(iles) l(egionis) s(ecundae)*. A II megjelölése S alakban ezúttal először fordulna elő feliraton. Ellenben ha E betűnek nézzük, úgy a következő olvasás lehetséges: *m(i)l(e)s a(lae) p(rimae) E(turacorum)*. *Miles alae* a CIL III 5091. 5332 és 10575 feliratokban is előfordul. A magánhangzók kihagyására a *miles* szóban a CIL III 7453 felirat ad példát, *Eturæorum Ituraeorum* helyett pedig a CIL III 3446 feliratban található. A *Severiana* jelző mindkét csapat mellett megállhat. Mindenesetre tekintetbe veendő azonban, hogy az *ala I Ituraeorum* Győr vidékén tartózkodott s Szent-Endrén ezen oltár volna első emléke, míg egészen érthető, hogy ha a II. segédlegióról van szó.

A kőfaragó tévedéséből magyarázhatók meg: az 1. sorban az *el* kihagyása, az 5. sorban PPO PRO helyett, a 6. sorban a *suisque* és *omnibus* szavak megcsonkítása.

13. Oltár, magassága 64 cm, szélessége derékban 27 cm, vastagsága 18 cm. Találták Ó-Budán, Polgár u. 3, Sitz Géza háza előtt járdafektetésnél (1898). Sitz Géza ajándéka.

Az abacus sarkain, a kiugró felső párkány fölött, csak éppen elől vannak a sima acroterionok jelezve.

SIL · SILV ·
AVR · CLAV
D I A N V S
A D V O K ·
E X V O T O
P O S V I T

Sil(vano) silv(estri) | Aur(elius) Clau | dianus | advo-
k(atus) | ex voto | posuit.

Ismét egy oltárral több, mely nálunk Silvanus tiszteletére készült. A Corpusból eddig 22 aquincumi feliraton (III 3491—3504. 10453—10460) ismeretes, köztük 8 felirat (III 3499—3504. 10458—10459) az erdei Silvanus-

nak szól. Nálánál népszerűbb isten alig volt Pannoniában, a mit minden bizonyonyal nemzeti jellegének köszönhetett.*

A felirat Aurelius Claudianust, ki az oltárt állította, röviden ügyvédnek (*advokatus*) nevezi. Ilyen még eddig nem fordult elő se aquincumi, se más pannoniai feliratokon. Az írókon kívül csak a CIL VI 9487. VIII 2393. 2734. 2743. 2775 feliratok említik. Pedig a császárkorban az ügyvédség már életpályát jelentett s a magánfelek ügyvédei mellett volt *advocatus fisci*, *advocatus publicus*, *reipublicae*, ki az állam, illetve a községek érdekeit védte. Idővel kiterjedt az állam ellenőrzése az ügyvédekre is, sőt a IV. században testületeket alkottak, külön jogokkal és köteleességekkel.*

14. Oltár, magassága 125 cm, szélessége derékban 40 cm, vastagsága 33 cm. Ó-Budán, Sziklai Arnold Pacsirtamező-utca 32. sz. háza alapozásánál, az északnyugati sarkon találták. Novák főpallér ajándéka.

Az abacus tetején patera van, két oldalán egy-egy elől csigavonalakkal díszített párnával. A feliratos mezőt oldalt sima léczkeretek, azokon belül körös-körül vörösre festett vonal szegélyezik. A fehérre festett alap a felirat számára meg van vonalozva, a betűket pedig vörösre festették.

S I D
P R O S A L V T E
C O R N E L I
F R V C T I C O R
N E L I V S M A
X I M V S
V S L M

*S(oli) i(nvicto) d(eo) | pro salute | Co[r]neli | Fruct
Cor|nelius Ma|ximus | v(otum) s(olvit) l(ibens)
m(erito).*

Sol invictus deus alatt Mithras értendő. A közös nomen, Cornelius, mind a két tulajdonnévben, s az hogy Cornelius Fructus jólétéért állította az oltárt Cornelius Maximus, arra enged következtetni, hogy az utóbbi előbbinek fel szabadított rabszolgája (*libertus*) volt.

15. Oltár, magassága 57 cm, szélessége derékban 28 cm, vastagsága 23 cm. A papföldi rendszeres ásatások alkalmával, a macellumtól délre került napfényre (1898).

Teteje sérült, csak az egyik, elől csigavonalakkal díszített párnatekeres ép. A felirat számára való mező üres.

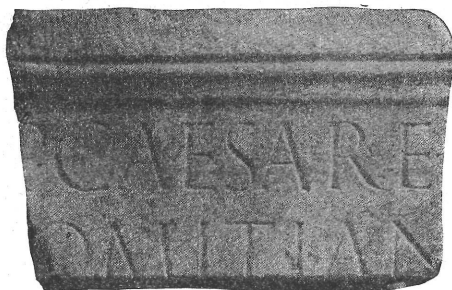
★

* Domaszewski, Die Religion des röm. Heeres, S. 53.

** Ruggiero, Dizionario epigrafico di antichità Romane. s. v. Advocatus I p. 116.

16. Töredéke egy négyszögű táblának, mely nyilván falba volt eresztve. Széleit hornyolt keret díszítette. Magassága 32 cm, szélessége 55 cm, vastagsága 14 cm. Budán az új várpalota-építés alkalmával egy régi falból fejtették ki. A királyi palota építési művezetőségének ajándéka. A felirat betűi nagyságukkal és szépségükkel egyaránt feltűnnek.

[Im]p(eratore) Caesare | [divi Vespasiani f(ilio) D]omitian[o Aug(usto)..]

Valószínűleg épügerült a várba, mint a CIL III 4270 emlékkő (Budapest Régiségei V 137. l. 58.), melyet Füzitőn találtak. Ilyen, távolabb fekvő helyről (Csév) származó kövek Budán még CIL III 4631. 4632. 4634. De ha nem is ó-budai eredetű, minden bizonynyal összefügg vidékünk történetével s feljogosít arra a következtetésre, hogy ha már egyszer a rómaiak Domitianus (81—96) alatt megszállották Brigetio vidékét, a svév-sarmata hadjárat szükségkép Aquincum és vidékének elfoglalására is vezette.* Régibb felirat Brigetióból sem ismeretes. A CIL III 7176 és 4177 feliratok Domitianus névével Savariából (Szombathely) származnak, s épenséggel nem lephetnek meg, miután Savariát már Claudius császár (41—54) emelte colonia rangra.

★

17. Sírő, két darabban, magassága 185 cm, szélessége 62 cm, vastagsága 25 cm. Budán, a korvintéri városi vigadó alapozása alkalmával került napfényre (1898).

A levélsortól szegélyezett fölirat fölött homorú fülkében szemben álló alak legiobeli katonát ábrázol. Csupasz arcza van, fején két szétálló szarvval, továbbá homlok- és nyakvédővel ellátott sisak. Nyaka köré kendő (*focale*) van kötve. A sima bőrpánczél újjai befödik részben a felső karokat s szíjjakra hasogatva végződnek. A térdek fölött az alsó *lorica hamata* széle látszik. Az övet (*cingulum*) eltakarja az elül kötény módjára lelógó öt szíjszalag, melyekre fölül kerek pitykék, alul pedig egy-egy hosszukás lemezzről lecsüngő félholdak vannak erősítve. A lábszárak meztelenek s még a lábak ujjait is felismerhetjük. Jobb oldalán, a csipő magasságában, apró kerek pitykével díszített hevederhez

* V. ö. Kuzsinszky B. Mikor szállották meg a rómaiak a Dunántúl északkeleti részét. Arch. Ért. XVIII (1898) 115. l.

(*balteus*) erősítve látható a kard, nagy kerek gombbal ellátva markolata végén, széles pengéje azonban még a pánczél alsó szélét sem éri el. A tőr bal oldalán tapad s nyilván az övről lóg le. Természetesen még rövidebb a pengéje s keskeny és egyenes keresztvassal van ellátva. A markolat vége csonka. A jobb kéz a csipő magasságában két hajító-dárdát (*pilum*) fog, melyek a földet érintik s valamivel hosszabbak, mint a milyen magas a katona. A kézen fölül vékony vessző alakjuk van, négyélű hegyekkel, a kézen alul vastagabb rudak. A bal lábnál a földre eresztve látjuk az ovalis paizsot, a mint felső szélén pihen a balkéz. A dudor (*umbo*) közepén Medusa fejét ábrázolja, körötte széjjel cikázó villámokkal. — Fölül a sírkövet háromszögű oromfal koronázza, melynek mezejét háromágú stilizált levél tölti be.

C. *Castriciu*|s *C(ai)* *Off(entina)*
Vict|or Como mil(es)|leg(ionis) II ad-
(iutricis) (centuria) M(arci)|Turbonis, an-
n(orum) XXXVIII, stip(endiorum) XIII,
h(ic) s(itus) e(st). L. Lucilius fr(ater)|et
he(res) posuit p(ro) p(ietate).

A sisak szarvai után következett, azt várnók, hogy a sírkő *corniculariust* ábrázol (V. ö. Budapest Régiségei V 147. l.). Pedig C. *Castricius Victor* a *legio II adiutrix* egyszerű közkatona volt. A szarvaknak nem igen volt tehát

jelentőségük, hanem csak díszül szolgálhattak, mint a Saint-Remyben álló Juliusok síremlékén is az egyik katona sisakján.*

* Antike Denkmäler I Taf. 16.

A teljes három név (*praenomen*, *nomen* és *cognomen*) mellett a C az apa nevét jelzi (a *ffilius*) kihagyásáról alább lesz szó), továbbá fölemlíti a fölírat azt a várost, melynek Castricius polgára volt. *Comum* (CIL V p. 565) Észak-Itáliában feküdt s a polgárjogot 47-ben Cæsartól kapta, 42 óta pedig végleg Italiához tartozott. Polgárai a *tribus Oufentina*-ba (kövünkön *Off(entina)* áll) voltak sorozva.

Annak megjelölésére, hogy a legioban milyen állása volt Castriciusnak, elég lett volna a *miles*, a felírat azonban még a *centurio*-t is megnevezi, kinek századában szolgált. M. Turbo volt a neve Hadrianus alatt Dacia helytartójának is, de bár a kor, mint látni fogjuk, talál, a kettő között alig van valami összefüggés.¹

Katonákat ábrázoló kövek Pannoniában eddig még kevés számmal kerültek napfényre, Szombathelyen van egy² s M. Herennius Valens centurióé Vinkovcéból,³ a zágrábi muzeumban. Továbbá a N. Muzeumban P. Aelius Mestrius optióé Ó-Budáról.⁴ A legnagyobb számmal tudvalevőleg a Rajna mentén találhatók s mint Castriciusé, a legtöbb sírkő egészében állítja elénk a katonát. A Traianus s Marcus oszlopain, nemkülönben a diadalkapukon látható katonák kevésbé tanulságosak, mint ezek. Azok ábrázolásában több a szabadság, míg a sírköveket mesteremberek faragták, kik inkább a természet-hűségre törekedtek.

A katonai öltözet és fegyverzet kövünkön is oly tökéletes, hogy minden részlete a legvilágosabban felismerhető.

Mióta a római sereg zöme a zordabb éghajlatú határokon tartózkodott, a *focale* a katonai viselethez tartozott. Látjuk Traianus oszlopán s az Adam Klissiféle emlék 27. és 28. számú metopjain is.⁵ A dupla pánczél — a bőrpánczél alatt a *lorica hamata* (sodronying) — előfordul a rajnavidéki sírköveken,⁶ melyeknek ábrázolásai különben is legközelebb állanak Castriciuséhoz. A kard rendesen a jobb, a tőr a bal oldalon lóg s az utóbbit a hevederhez (*balteus*) szokták erősíteni. Majdnem minden emléken látszik azonban az öv (*cingulum*), olykor kettő is. Feltűnő, hogy Castricius lábain a *caligae* (szíjas talpak) semmi nyoma, a mire a rajnavidéki sírköveken nincs példa. Viszont egynél több hajító-dárdát (*pilum*) egy katona sem tart, holott Castricius jobb kezében kettő van.

¹ V. ö. Jung, Fasten der Provinz Dacien S. 2.

² Schoenwisner T. 6. Arch. Epigr. Mitth. 1878. S. 11.

³ Viestnik XIV (1892) 34. l.

⁴ Magyar Nemzet Története I. k. CLVIII. l.

⁵ Benndorf u. Niemann, Das Monument von Adam-Klissi S. 57.

⁶ Lindenschmit, Tracht u. Bewaffnung des röm. Heeres. Taf. II, 1. III, 1.

Polybios (VI, 23) szerint a nehézfegyverzetű katonák csakugyan két pilumot hordanak, egy könnyebbet s egy nehezebbet s Castricius csak annyiban nem illusztrálhatja Polybiust, hogy két piluma egészen egyforma. Máskülönben a pilum jellege eléggé kifejezésre jut; a vékony vasvessző megkülönböztethető a farúdtól, csupán a köpű, mely a kettőt összekötötte, nem tűnik szembe. Az ovalis paizsot tulajdonképpen a segédcsapatok (*auxilia*) katonái viselték, de legalább a síremlékek tanúsága szerint, a legióban is használták a nagy, négyszögű *scutum* mellett.

18. Sírkő, két darabban, magassága 190 cm, szélessége 62 cm, vastagsága 23 cm. Budán találták, midőn a korvintéri városi vigadó alapját ásták (1898).

A háromszögű orom alatt, melynek közepét két sor apró levélből álló rózsza díszíti, síma keret közé foglalva babérkoszorú van ábrázolva, felül korongdíszítéssel, alján csokorra kötött szalaggal, melynek végei a sarkok felé hullámosan ágaznak szét. A felírtos mezőnek egyszerűen hornyolt kerete van.

L. Fulvius | Secundus | mil(es) leg(ionis) II | ad(iutricis) (centuria) Publili(i) | Valentis, | st(ipendiorum) XII, h(ic) s(itus) e(st). | He(redes) t(itulum) ex test(amento) p(osuerunt). | M(arci) Travitus | (e)t Ciltus.

L. Fulvius Secundus is a *legio II adiutrix* katonája volt. Kár, hogy a felírat elhallgatja a város nevét, melynek polgára volt. Az életévek számát sem említi, csak a szolgálati éveket. Azonban benne van a centurio neve, kinek századában szolgált. A sírkő vég-

rendeleti meghagyásból készült, még pedig, ha a 9. sor elején FT tévedésből áll ET helyett, M. Travitus és M. Ciltus nevű örökösei állították, kik a nomen hiányából következtetve nem lehettek római polgárok.

19. Sírkö, magassága 170 cm, szélessége 60 cm, vastagsága 24 cm. Találtak Budán, a korvintéri városi vigadó alapásánál (1898).

A hornyolt keretbe foglalt feliratos mezőt háromszögű, közepén rózsával díszített orom koronázza. A felirat alatt a sírkő fele része üres.

M · V A L E R I V S
M · A N I E S I S
M A R C E L V S
V E R C E L I S
M I L L E G · II · A D
P O S T U M I
V A L E N T I S
A N · X L · S T I P · X v III
H S H

*M. Valerius | M(arci) Anie(n)si | Marcel(l)us | Ver-
cel(l)is | mil(es) leg(ionis) II ad(iutricis) | (centuria)
Postumi | Valentis, | an(norum) XL, stip(endiorum)
XVIII, | h(ic) s(itus). H(eres).*

A felirat mindazon adatokat tartalmazza, melyeket Castriciusé. M. Valerius Marcellus is atyja előnevét viselte. Továbbá szintén Felső-Italiából származott, Vercellæ-ből (CIL V p. 736), mely ugyanakkor kapta a polgárjogot mint Comum s a melynek polgárai a *tribus Aniensis*-hez tartoztak. Mint a *legio II adiutrix* közkatona Postumius Valens századában (*centuria*) szolgált. Meghalt 40 éves korában, 18 szolgálati év után. A H betű a felirat végén *heres* rövidítése s azt jelenti, hogy az örökös állította a sírkövet. Az N illetve L betűk hiánya az ANIESIS, MARCELVS s VERCELIS szavakban csak a kőfaragó felületességének róható fel.

20. Csonka sírkő, alsó része a felirattal hiányzik. Magassága 102 cm, szélessége 75 cm, vastagsága 20 cm. Budán, a korvintéri városi vigadó építésénél került napfényre (1898).

A kőlap fölül háromszögű, a fülke pedig köríves s széleit az orom sarkaiban egy-egy rózsával megerősített levélfüzér díszíti, melynek végei az oldalakon szabadon csüngenek alá. A fülke mélyen lévén kivésve, a mellkép benne magas domborműben lép elő az alapból. Erőtéljes férfit ábrázol, csupasz arczczal, a

homlokra fésült hajjal. Testét ujjas tunica fedi, köpenyéből csak a jobb karon látszik valami. A bal kézben irattekercset tart maga előtt, a jobb kezével mellére mutat. A mellkép oldalszélei csavart oszlopokon pihennek. Köztük balra száguldó lovast látunk, ferdén tartott négyszögű paizsszal.

A mellkép után következve, az elhunyt lehetett inkább polgárember, mint katona. Határozottan katonára vall azonban a lovas a mellkép alatt, mely tipikus azon pannoniai sírköveinken, melyeket a segédc csapatok (*auxilia*) lovasosztályaiban (*alae*) szolgált katonáknak állítottak. Így megvan *T. F(lavius) Bonio* sírkövén is, ki az *ala Frontoniana* lovasa volt (CIL III 3679). A rajnavidéki e fajta sírköveken a katona a lova alá tepert ellenfél felé dőfi lándzsáját.¹

Az illetőségi hely megjelölése általában ritka a *legio II adiutrix* pannoniai feliratain. Túlnyomó számuk ugyanis a későbbi időből való, midőn Alsó-Pannonia, illetve maga a tábor elégséges ujonczot szolgáltatott a legio kiegészítésére. Csak ha messze földről származott az elhunyt katona, volt értelme megnevezni a sírkövön hazáját. Egyszer előfordul Hieropolis (CIL III 11076), egyszer Hemesa (u. o. 3301), mindkettő Syriában, egyszer Ancyra Galatiában (u. o. 10499), egyszer Sufetula (u. o. 3680) s egyszer Theveste (u. o. 10515) Africában, egyszer Pelagonia (u. o. 3530) s kétszer Thessalonica (u. o. 3528. 10500), mindkettő Macedoniában, egyszer colonia Agrippina (u. o. 3642) Alsó-Germaniában s végül egyszer Porolissum (u. o. 3556) Daciában. Ezekkel szemben csak két olyan felirat ismeretes, melyen felső-pannoniai város szerepel: Savaria (CIL III 10525) s Emona (u. o. 10519) s négy olyan, melyen alsó-pannoniai városok: Bassiana (u. o. 3336), Mursa (u. o. 3560) s kétszer Sirmium (u. o. 3320. 3563).

Annál figyelemre méltóbbak azon emlékek, melyeken itáliai városokkal találkozunk. Eddig ismeretesek voltak Luceria (CIL III 3544), Vercellæ (u. o. 3567) s Taurinum (u. o. 3565). A Budapest Régiségei V 98. lapján ismertetett feliraton is szó van egy *natione Italo* katonáról. A legújabbak Comum Castricius sírkövén (17. sz.) s másodszer Vercellæ Valerius Marcellusén (19. sz.) Mommsen² ugyanis azon nézetén van, hogy már Vespasianus alatt történt meg az itálicusok kizárása a legiói szolgálatból. Annyi bizonyos, hogy Traianus óta úgy Daciában, mint Pannoniában már csak ritka kivételes esetben szolgálnak itálicusok a legiókban.³ Mommsennel szemben Domaszewski⁴ a beneventumi kapu

¹ Caumont, Abécédaire d'archéologie I p. 506—508.

² Hermes XIX. S. 20.

³ Jung, Fasten S. 99.

⁴ Die politische Bedeutung des Traiansbogens in Benevent. Jahreshefte II. S. 189.

egyik domborképéből azt következteti, hogy csak Traianus alatt tértek át a legiók provinciális ujonczozására.

Castricius s Valerius Marcellus sírköveire nézve feltétlenül áll, hogy legfőlebb annyiban származhatnak ezen reform utáni időből, mert Castricius 14, Valerius pedig 18 évi szolgálat után haltak meg. Másrészt annyi bizonyos azonban, hogy a mint Castricius álló alakja teljes fegyverzetben megjelenik előttünk, úgy csak az I. századból való rajnavidéki sírköveken ábrázolták a katonákat. A 20. sz. sírkő mellképéhez hasonló ábrázolást sem találunk a későbbi kor emlékein, úgy hogy azt is — a mi mellett különben a lelhely azonossága is szól — Castricius sírkövével egykorúnak kell tartanunk. Hivatkozhatnám továbbá a feliratok betűinek jellegére is, de mindennél döntőbb szövegezésük. Egészen olyan az, mint azon feliratoké, melyek a legió VIII Augusta katonáitól Poetovióban s a legió XV Apollinaris katonáitól¹ Carnuntumban származnak; már pedig ezen két legióról tudjuk, hogy Traianus után nem tartózkodtak Pannoniában. A mi feliratainkat jellemzi, a következő:

a) A *D(is) M(anibus)* hiánya. Csak Augustus óta fordul elő ezen formula a sírköveken, de a milyen rendes lett a II. század óta, oly ritkán találkozunk vele még az I. századból való sírfeliratokban.²

b) Az elhunyt neve mindig nominativusban áll s ehhez képest az állítmány *h(ic) s(itus) e(st)*.

c) Míg később többnyire csak a tulajdonnévvel találkozunk, régebben nem hiányozhatott a nomen után közvetlenül az atya megjelölése, mely a praenomen kezdőbetűjéből s a f(i)lius rövidített alakjából állott. De határozottan a régibb időkre vall az, a mi Castricius és Valerius feliratainál az eset, hogy a f(i)lius ki van hagyva. V. ö. CIL III 4484. 11213 stb. Ezen görög szokás különben még a peregrini, így nálunk a kelták sírkövein fordul elő.³

d) Nem maradhatott el végül a *tribus* azon város nevével együtt, melynek az elhunyt polgára volt.

e) Míg a *tribus* a censuslajstromból vétetett át, a centurio megnevezése, kinek századában az elhunyt szolgált, azon lajstromokból származik, melyeket a katonákról a cohorsok és centuriák szerint vezettek. Sírfelirataink e tekintetben pontosan megfeleltek a katonalisták adatainak. De már a II. és III. század feliratain csak elvétele szerepel a centuria.⁴ A II. segédlegió feliratai közül

¹ V. ö. Der römische Limes in Österreich. I S. 141.

² V. ö. Hübner, Röm. Epigraphik S. 529.

³ Hübner, u. o. S. 518.

⁴ Domaszewski, Die Fahnen. S. 21.

mindössze a következőkön fordul elő: CIL III. 3528. 3530. 3567. 10497. 10499.

f) A feliratok hátralévő részét általában a legnagyobb egyszerűség és rövidség jellemzi. Valerius sírkövén éppen csak a H betű jelzi, hogy az örököse, *h(eres)* állította. V. ö. CIL III 4457. 4463. Mégis a rendes, hogy az elhunyt hozzátartozóit, kiktől a sírkő való, a felirat névszerint megemlíti; ezen nevek szintén nominativusban állanak s az állítmány *p(osuerunt)*. Nem egészen magában álló Castricius sírkövén a felirat végén *p(ro) p(ietate)* sem. V. ö. CIL III 11265.

A sírfeliratokon általában hiányzik az időmeghatározás, nem úgy mint az oltárköveken, melyeken elég gyakran a consulok is meg vannak nevezve. De ha egészen pontosan nem is sikerül a sírkövek korát meghatározni, az elődottak eléggé jellemző s döntő ismertető jelei a régibb emlékeknek. L. Fulvius Secundus sírkövét (18. sz.) eddig figyelmen kívül hagytuk, pedig arra nézve, hogy Castricius sírkövével egykorú, elég az, hogy ugyanazon helyen került napfényre. Különben csak az elhunyt nevével kapcsolatos adatok hiányosak rajta. Annál inkább a régibb időbe sorolhatók azon feliratok, melyek minél több pontban hasonlítanak Castricius és társa felirataihoz. Így a CIL III 10517 aquincumi felirat, mely a *legio X gemina* egyik katonájáról emlékezik meg. De az iránt sem lehet többé kétség, hogy a vigadói sírkövek egyedül volnának a legrégebbiek, melyek Aquincumban a II. segédlegiótól származnak. Ha nem is velők egészen egykorúak, de semmiesetre sem lehetnek sokkal későbbiek a *legio II adiutrix* következő feliratai: CIL III 3528. 3530. 3567. 3569 = 10519. 3570 = 10525. 10500.

Arra két bizonyítékunk is van, hogy a II. segédlegió már Domitianus (81—96) alatt Pannoniában volt. Az egyik egy *potentia* (Henzen 6766) felirat, melyből kitűnik, hogy a *legio* résztvett Domitianus svév-sarmata háborújában. A másik egy sirmiumi sírfelirat (CIL III 10224) s szól azon kitüntetésről, melyet a *legio II adiutrix* egyik centuriója Domitianus dák háborújában szerzett. Az utóbbi felirat azért fontosabb, mert az illető centurio mint tényleges katona halt meg Sirmiumban s így föltehető, hogy a legió is akkor ott tartózkodott. Kérdés azonban, elég bizonyíték-e ez arra, hogy a legió egészen *addig* is volt ott, míg Traianus a dákok ellen másodszor nem rendelte Daciába. Orelli 3048.

Az eddigi nézetek szerint a legió csak Traianus dák háborúja után került Aquincumba s akkor sem mindjárt, mert mint látni fogjuk, 114-ig a *legio X gemina* volt ottan. Így a 17—20. sz. feliratok legfőlebb Hadrianus idejéből valók lehetnének. Ha egy kőről volna szó, bele is nyugodhatnánk. Csakhogy négy darab van, melyeken a feliratok jellege inkább az I. századra vall, mint

Hadrianus korára. A kérdés azért fontos, mert összefügg vele, nem-e szállották meg a rómaiak Aquincumot és vidékét korábban, mint azt eddig hittük, már Traianus előtt?

Traianus azért szállotta volna meg, hogy annál sikeresebben harcolhasson a dákokkal. Azt hiszem azonban, hogy ennél több okot szolgáltatathatott Domitianusnak a svév-sarmata háború s tudjuk róla, hogy germaniai tartózkodásával összefügg a limes megerősítése. Hogy legalább Carnuntumban is megfordult, azt a CIL III 4497 feliratból következtethetjük. Végre megismerkedtünk már egy felirattal (16. sz.), mely Domitianus nevével ellátva, tőlünk semmiesetre sem távolabb, mint Füzítőn került napfényre.

De ha már az események úgy kívánták, hogy Domitianus erősítse meg a Duna jobb partját Brigetión túl kelet felé is, úgy sírfelirataink nem egednek semmi kétséget azíránt, hogy a legio II adiutrix volt az, mely Aquincum táborát fölépítette. Így aztán természetesen kérdésessé válik, vajjon legiónk egyáltalában állomásozott-e Sirmiumban s nem-e valószínűbb, hogy a svév-sarmata háború befejeztével mindjárt Aquincumban maradt. Meg kérdésesebb Ptolemæus adata Acumincum táboráról s az a föltevés, hogy vajjon abban a legio II adiutrix tartózkodott. Talán mégis csak összetévesztette Ptolemæus Aquincummal s akkor is adata még Traianust megelőző időre vonatkozik.

21. Sírkő, a csapja, a mely a földbe volt eresztve, hiányzik. Magassága 213 cm, szélessége 118 cm, vastagsága 19 cm. Budán, Fazekas-tér 3. sz. alatt találták, midőn a budai ref. hitközség házát építették (1898). A hitközség előjáróságának ajándéka.

Fölül magas háromszögű oromfallal van ellátva, melynek közepén sas-madár áll, jobbra fordulva, lehorgasztott fejjel s szétterjesztett szárnyakkal. Az orom két kerek oszlopon nyugszik, melyek a feliratos mező két oldalán emelkednek. Az oszlopfők abacusszal lefödött virágkelyhet alkotnak, alattuk és a láb felett az oszloptörzs egy-egy gyűrűvel van ellátva.

A felirat alatt rövid tunicába öltözött lovász két lovat tart kantárszáron. Mindakét ló valami magas díszet hord fején. A baloldalinak hátsó részét elfödi a lovász, a jobboldalin nyeregtakaró (*ephippium*) van. A felirat olvasása:

*Reginus Trovce|tissae f(ilius) domo Tr|ever(is), anno(rum) XXX, se|s-
quiplic(arius) alae Aur(ianae) I, | stipendio(rum) V, h(ic) s(itus) e(st).| Receptus
sesqui(p|licarius) | alae Asturu(m) II fra|ter ide(m) heres | pos(u)it.*

Reginus, a kelta nevű *Trovcetissa* fia, Treviri (Trier) városába való volt s az *ala I Auriana* nevű lovascsapatban, másfél zsold mellett (*sesquiplicarius*) katonáskodott. A sírkövet testvére és örököse, Receptus állította, szintén *sesquiplicarius* az *ala II Asturum* nevű segédcsoportban.

Nálunk is kelták lakván, érthető, hogy egy gyermeli feliraton (CIL III 10603) *Trovcetumarus*, egy várpalotain (u. o. 4146) pedig *Trovcissa* nevek fordulnak elő. Reginus ugyan már római név, de még nem jelent római polgárt. Pedig Treviri, úgy látszik, Claudius (41—54) óta már colonia.* Bizonyára azon-

* Kubitschek. *Imperium Romanum tributim descriptum*, p. 220.

ban csak latin jogú lehetett, mert van eset, hogy valaki, ki Treviriből származott, három neve daczára is segédcsoportban szolgált.*

Az ala I Auriana eddig nálunk ismeretlen volt. Mint két katonai diplomából [XXXV(XXIII) és LXXIII] kitűnik, 108-ban és 166-ban Rætiában volt a helye. Mivel a felirat szövegezése olyan, mint a legrégebb katonai sírfeliratoké, az következne, hogy ugyancsak a II. század első felében kellett Aquincumban is tartózkodnia. Arra nézve, hogy az ala sorszáma a neve után következik, példa van a CIL III 10514 feliratban. Ép úgy semmi nyoma nincs eddig annak, hogy az ala II Asturum megfordult volna Aquincumban. Legalább a III. század óta Britanniában volt állomáson.

A felirat alatt a lovász a két lóval nyilván valami vonatkozásban áll azzal, hogy Reginus *sesquiplicarius* volt. Két ló fordul elő egy másik ó-budai sírkövön (CIL III 10514) is, mely szintén *sesquiplicariust* ábrázol, viszont a CIL III 3677 számú sírkő szerint csak azt illetné meg a két ló, ki dupla zsoldot (*duplarius*) kap. A vulgaris POSIT alak gyakrabban ismétlődik a feliratokban.

★

22. Sírkő, két darabban, magassága 180 cm, szélessége 68 cm, vastagsága 22 cm. Újlakról való, hol a Császár-fürdővel szemben épült katonai üdülőház alapásánál találták (1899).

Fölül a háromszögű orom csúcsát palmettaacroterion koronázza, közepét pedig rózsza foglalja el. Alatta négyszögű mezőben babérkoszorú van ábrázolva, fölül korongdiszítéssel, alján csokorra kötött szalaggal, melynek hosszú, keskeny végei három rétre hajlítva, mélyen lenyúlnak. Az egyszerűen hornyolt keretbe foglalt feliratos mező alatt még egy nagyolva hagyott része van a kőnek, mely a földbe volt eresztve.

Tib(erius) Tiberi f(ilius) | Cla(udius) Satto Ca | mboduno | vete(ranus) leg(ionis) X g(eminae), | h(ic) s(itus) e(st), an(norum) LX. | Ulpia Ursula | coniugi pient(issimo) | t(itulum) p(osuit).

A *legio X gemina* még 105-ben Felső-Germániában tartózkodik, azután Pannoniába került. 114 óta, ha ugyan már előbb nem, Vindobonában van a helye, úgy, hogy *aquincumi* tartózkodása a 107—114. évekre esik.** Hogy később nem lehetett Aquincumban, bizonyítja a CIL III 10517 felirat is, a menyinyiben M. Valerius, a X. ikerlegió közkatona, kiről a felirat szól, Forum Juliból származott, már pedig, mint láttuk, Traianus után a legiókat már nem

* Mommsen, Hermes, XIX S. 70.

** Ritterling, De legione Romanorum X gemina, p. 51.

ujonczozzák Itália területéről. Abból az időből, midőn a legio X gemina Aquincumban volt, származnak még a CIL III 10479 és 3550 feliratok, melyek közül az előbbi a legió egyik tribunusától való, a másik egyik centuriójának sírkövén olvasható.

Satto már mint veteranus halt meg Aquincumban, a mi megtörténhetett, a midőn a legió még Aquincumban volt. De ha már eltávozott is, akkor sem lehet a sírkő sokkal későbbi Traianus uralkodásánál. Feleségének Ulpia neve is Traianus korára vall. Továbbá az, hogy Satto Cambodunumból való volt, úgy magyarázható meg, hogy még akkor lett katona, midőn a legió Germániában tartózkodott. Mivel Cambodonum (Kempten) csak később lett római jogú várossá,* Sattonak pedig, mint a legió katonájának — a mi különben háromtagú nevéből is kitűnik — római polgárnak kellett lenni, úgy ezt a jogot csak ad personam kaphatta, midőn a legió szolgálatába lépett. Traianus kora mellett szól még a D M hiánya, a sírkő alakja s általában a felirat szövegezése, mely egészen olyan, mint a Castriciusra s Marcellusra vonatkozó sírfeliratoké.

23. Sírtábla, két darabban, jobb oldalán s alul csonka. Magassága 180 cm, szélessége 75 cm, vastagsága 23 cm. Újlakon találták, midőn a Császár-fürdővel szemben épült katonai üdülőház alapját ásták (1899).

Fölül háromszögű, csonka csúcsa alatt rózsával. A fülke, melyben a mell-

* CIL III p. 709.

kép helyet foglal, kagylót ábrázol s rekeszei felváltva, piros, sárga és fekete színre voltak festve. A mellkép, melyen szintén látszanak a vörös festék nyomai, erőteljes férfiúé; szakállal s bajusza nincs, haja két sorban elrendezve övezi homlokát. Alatta a sík felületből balra menő lovas képe domborodik ki, lándzsáját jobb kezével magasan tartva, míg négyszögű paizsa vízszintes helyzetben van. Feje, nemkülönben a lóé is, letörött. Még lejjebb, ugyancsak a síkból domborodva ki, a kő bal széléhez közel, álló nőt látunk, hosszú hátrafésült hajjal, a mint jobbra, két kezében valamivel megrakott tálat visz. Hosszú, lábíg érő ruhája van, mely ép úgy, mint a derékon, övvel átkötött röviddebb tunicája, széles ránczokat képez. Vele szemben hasonló alak állott. A felirat keretbe volt foglalva. Olvasásában segítségemre volt Domaszewski.

*Ti(berius) Claudiu[s |
 . . . Jaedi J(ilius) A[(cognomen)|
 Tun]ger (origo) e[(ques) al(ae
 . . . t)] | u[rma. . .]*

Más támpont a kő korának meghatározására nincs, mint a felirat betűinek jellege, mely határozottan a régibb időkre, esetleg az I. századra vall, továbbá az elhunytnek magasan kidomborodó mellképe, a minőt a későbbi korban nem igen faragtak. A csonka feliratból még az elhunyt teljes neve sem tűnik ki; a Tiberius Claudius azonban semmi kétséget nem enged az iránt, hogy római polgár volt, ki, ha a felirat kiegészítése helyes, mégis egy segédcsoapatban mint lovas szolgált volna. Pedig a lovasalak a felirat fölött is ezt bizonyítja.

24. Sírkö, felső jobb sarkán s alul csonka. Magassága 100 cm, szélessége 60 cm, vastagsága 17 cm. Újlakról, a Császár-fürdővel szemben épült katonai üdülőház telkéről való (1899).

Fölül a fülke a két mellképpel háromszögű, bal sarkán acroterionnal, melynek palmettadísz némikép még felismerhető. A baloldali mellkép kis

leányé; homlokára fésült haja elfödi a füleket is. Közepütt a homlokot gyöngy-füzérről lecsüngő félhold díszíti. Két kezében maga előtt almát tart. A jobb vállán látható kéz a mellette levő mellképé, mely az anyát ábrázolja. A bal kéz is leánya felé nyúl. Haja két kontyba fonva, félkörívben szegi a homlokot és arcot, a fülek czimpái azonban látszanak. A ruhának mindkét mellképen ujjai vannak. A feliratot mélyített mezőbe vésték; a baloldali szélén látható lyuknak alig volt jelentősége.

D(is) M(anibus).| Manil(ius) Rogat(us) vet(eranus)|et (A)elia| Dubitata Zebuca(e) fil(iae), ann(or)um X, | paren(tes) v(ivi) | fec(er)unt).

Mint az utolsóelőtti sorból kitűnik, a sírkövet a szülők még életükben állították 10 éves leányuknak. Mindenesetre figyelemreméltó azonban, hogy a leány mellképe mellett az anyáé is helyet foglal. Az atya neve Manilius Rogatus volt, kiről a felirat csak annyit mond, hogy veteranus; az anyáé (A)elia Dubitata. A leány neve, Zebuca, csak a kőfaragó tévedéséből áll nominativusban.

★

25. Sírtábla, alul csonka, magassága 250 cm, szélessége 97 cm, vastagsága csak 10 cm. Ó-Budán, Bécsi út 102. sz. alatt az udvar hátsó részén a hegyoldal leásása alkalmával került napfényre (1899). Back Károly ajándéka.

A homorú s eredetileg világos kékre festett alapot, melyből a figurális domborképek kiemelkednek, fölül két félkörívvel ellátott keret szegélyezi. Mindegyik félkörív alatt egy-egy alak áll. A jobboldali a legió egyik kürtösét (*cornicen*) ábrázolja; a kürt baloldalán a vállra van akasztva, a vállon fölül lát-

szik tölcséralakú vége, melyet a körbe hajlított cső alsó részével két gombbal díszített rúd köt össze. A bal kéz a csövet alul fogja, míg jobb kezében az alak maga előtt a kürt szájrészét tartja. A térdig érő *tunica* hosszú ujjakkal van ellátva s részben a jobb vállon összekapcsolt *sagum* elfödi. Az övet (*cingulum*) elül gyűrű fogja össze, jobboldalán a kevésbé felismerhető kard lóg le róla, míg a bal kéz alatt látható tör nyilván a hevederhez (*baltus*) van erősítve. A kürt mellett kisebb fajta ovális paizs (*parma*) látszik. A lábszárak meztelenek, a fejen sincs sisak; a haj előre a homlokra van fésülve. A baloldali alak oltáralakú talapzaton áll. Fiút ábrázol, bal kezében irattekercset tartva, melynek felső végét jobb kezének két ujjával érinti. Szintén térdig érő tunicát visel, hosszú ujjakkal, s az övet is elöl gyűrű fogja össze. A jobb vállhoz erősített *sagum* a tunica fölött elül a bal vállat és bal kart takarja, hátul a térdén alul ér. A fej fedetlen, nemkülönben a lábak is meztelenek.

A háromszögű orom alatt, mely a sírkövet koronázza, a félkörívek sarkait szélül egy-egy szőlőlevél, középtű pedig egy stilizált levél díszíti. Az oromfal mezejét is levelek közé foglalt rózsák tölti be. A két sarokacroterionnak palmettadíszítése van, az orom csúcsán levő acroterion letörött.

A középső keskeny mezőben, melyet két oldalt rövid szalagfonat szegélyez, élelmiszerekkel megrakott háromláb felé balról nő, jobbról férfi közelít áldozni. Mindegyik tart valamit a kezében. A nő lábbig érő ruhában, a férfi övvel felkötött tunicában jelenik meg. Az alap itt vörösre volt festve.

A feliratos mező két szélén lapos pillérek emelkednek, két sor levélből alkotott fejekkel, melyek alatt az egyik pillérre a D, a másikra az M betűk vannak vésve. A felirat betűi még megőrizték a vörös festék nyomait.

D(is) M(anibus). | Aur(elio) Bito corn(ici)ni leg(ionis) II ad(iutricis), | stip(endiorum) XVIII, (qui) bello desi(deratus) vixsit | ann(os) XXXVIII m(enses) III et Vital(ino) filio | (qui) vix(it) ann(os) III m(enses) XI d(ies) XVIII et Bitill(a)e | fili(ae) et Dalmatio filio et Quintili| liano filio, posu(it) Aurelia Qu(i)n|tilia coniu(gi) et filibus suis me|moriam.

26. Kis koporsó, hozzá tartozó fedéllel. A láda hossza 132 cm, szélessége 60 cm, magassága 38 cm. Fedele 26 cm magas. Lehelye Ó-Buda, hol a Bécsi út 102. sz. a., a hegyoldalban került elő (1899). Back Károly ajándéka.

A fedél lejtős oldalain 3—3 kiemelkedő lap van, végükön egy-egy antefixummal. Az egyik sarokantefixumon a D, a másikon az M betű áll. A láda előlapján a bemélyített mezőnek *tabula ansata* alakja van. A felül hajlított szélű fülkékben két oldalt egy-egy férfalak áll; a jobb oldalinak bal válla fölött a kürt (*cornu*) látszik, bal kezében maga előtt irattekercset tart, melyre jobb keze két ujjával mutat. Hosszú ujjú tunicája térdig ér s elől gyűrűvel ellátott öv szorítja a testhez. A köpeny a jobb vállhoz erősítve a test baloldalán szintén térdig ér. A baloldali alak hosszú ujjú tunicába és a térden alul érő tógába van öltözve, bal kezében maga előtt valami kerek dolgot (almát?) tart, jobb kezével pedig a tóga szélét fogja. A felirat a neki szánt mezőn túl az előlap kiemelkedő részeire is terjed.

D(is) M(anibus). | Aur(elius) Bitus cornic(en) leg(ionis) II ad(iutricis) | filio carissimo Aur(elio) Vitalin(o), | qui vixsit annos IIII | mensses XI dies XVII | pietatem (?) filio suo | fecit.

Ezen sarkophág s az előző sírkő összetartoznak. Mindkét feliratban Aurelius Bitusról s ennek Aurelius Vitalinus nevű fiáról van szó. Míg a sarkophágot azonban Aurelius Bitus készítette fiának, a sírkő későbbi s az anyától, Aurelia Quintililától származik és az atya, továbbá Vitalinus fiok mellett Bitilla, Dalmatius és Quintilianus gyermekeik emlékezetére készült. A Vitalinusra vonatkozó adatok az évekre, hónapokra nézve pontosan összevágának, csak egy nappal van kevesebb a sarkophágon, mint a sírkövön, de ez a kőfaragó tévedéséből is magyarázható. Az atya 48 éves és 3 hónapos korában, 18 évi katonai szolgálat után a háborúban halt meg. A *bello desideratus* kifejezés előfordul még a CIL III 3553 aquincumi feliratban, továbbá u. o. 4375. 4835 stb. A *Bitus* név egy szamosújvári téglán¹ ismétlődik, Pannoniában azonban ezúttal először tűnik fel. Egy Róma városi feliraton² is találkozunk Aurelius Bitusszal, ki thrák nemzetiségű. Bithus tényleg előfordul két macedoniai kövön³ s egyen,⁴ mely Phrygiából való.

A két alak is mindkét kövön ugyanazokat ábrázolja, az atyát és Vitalinus nevű fiát. A vállon át vetett trombita, az ú. n. *cornu* az, mely mutatja, hogy a sarkophág előlapján jobbra látható alak is az akar lenni, a ki a sírkövön a talpazon álló fiú mellett határozottan mint az atya felismerhető. Katonák egészen azonos hangszerrel többször tűnnek szembe Traianus oszlopán. Rendszerint a jelvénytartók (*signiferi*) előtt haladnak s feladatuk, hogy jeleikkel a *signa* mozgását vezessék. Vegetiusból⁵ ugyan eléggé világosan kitűnik, hogy ők a *cornicines*, azonban eddig úgyszólván még csak egyetlen Róma városi emlék ismeretes, mely egy éppen olyan alakú trombitával ellátott katonát ábrázol, kiről a felirat is mondja, hogy *cornicen*.⁶ De az a *prætorianusoké* volt. Aurelius Bitusban most a legio II adiutrix egy ilyen trombitásával ismerkedünk meg, ki szintén mind a két feliratunk szerint *cornicen* és semmi esetre sem lehet *cornicularius*. A koporsó feliratában a CORNIS végén az S nyilván tévedésből ered. Általában ezúttal először fordul elő a *cornicen* a legio II adiutrix kőemlékein, de más feliratokon is ritka.⁷ Pedig, mint a CIL VIII 2557 feliratból látjuk, a *cornicines* száma a legio III Augustában 36-ra rugott.

A két kő korára a feliratok tartalmából nem vonhatunk következtetéseket,

¹ Arch. Értesítő 1892. 169. l.

² Wilmanns, 1509.

³ CIL III 703. 707.

⁴ U. o. 356 a.

⁵ II. 22: *cornicines* quotiens canunt, non milites sed signa ad eorum obtemperant nutum.

⁶ Domaszewski, Die Fahnen des röm. Heeres. S. 7. Fig. 2.

⁷ CIL VI 2627. 2752. I. R. N. 319.

a betűk jellege sem lehet döntő, legfőlebb a hibák mutatják, hogy nem származhatnak a jobb időkből. Azonban a katonai viselet egészen más, mint Castricius sírkövén, leginkább a karikával egybekapcsolt *cingulum* jellemző. Még a hajnak sajátságos kezelése is figyelemreméltó. Mindezen sajátságok, mint Domaszewski* kimutatta, a III. századra vallanak.

27. Kőkoporsó, hozzátartozó fedéllel. A láda hosszúsága 207 cm, szélessége 73 cm, magassága 60 cm. Fedele 38 cm magas. Találták Ó-Budán, Bécsi út 102. sz. a., a hegyoldalban (1899). Back Károly ajándéka.

A fedél két oldalán 3—3 kiemelkedő lap van, mindegyiknek végén egy-egy antefixummal. A láda előlapján csak a négyszögű, egyszerűen hornyolt keretbe foglalt feliratos mező van kifaragva; egyik oldalán a D, a másikon az M betű áll.

D A RELIVS IERAXS VET M
LEGITADIVIRICIS PFNIO N
INIANEVETTIAE FORTVNAEC O
NIVGICARISSIME PIENTISSIME
FACIENDVM CVRAVIT

D(is) M(anibus). | Aurelius [H]ieraxs vet(eranus) | leg(ionis) II adiutricis p(iae) f(idelis) Anton|inian(a)e Vettiae Fortunat(a)e co|niugi carissim(a)e pientissim(a)e | faciendum curavit.

A koporsó Vettia Fortunata nevű nőé volt s készítette férje, Aurelius Hierax, ki feleségét a *carissima* és *pientissima* jelzőkkel ruházza fel. A Hierax név eddig ismeretlen volt pannoniai feliraton, de előfordul egy salonai** s egy Róma városi*** feliratban. A legio II adiutrix, melynek kiszolgált katonája volt Hierax, az *Antoniniana* jelzőt viseli, a miből legalább annyi megállapítható, hogy a felirat nem származhatik Caracalla előtti időből.

28. Kőkoporsó (sarkophág), hozzá nem tartozó fedéllel; a ládának hossza 232 cm, szélessége 116 cm, magassága 90 cm. A fedél magassága 45 cm. Mindkét darabot Ó-Budán, a Bécsi út 102. sz. a. találták, a hegyoldal tövében (1899). Back Károly ajándéka.

A tetőalakú fedél szélein 3—3 nagyolva kifaragott gömbrész (antefixum) emelkedik. A láda előlapján a feliratos mezőt fölül s alul egyenes, oldalt, mint a 103. sarkophágon (Budapest Régiségei, V 163. l.) hullámos, a behajlások-

* Die Fahnen. S. 37.

** CIL III 2044.

*** Wilmanns, 1329.

ban gombokkal díszített keret határolja. Két oldalán a fölül kettős kihasalással ellátott fülkékben egy-egy *Attis* áll, egymás felé nézve. Különböző tartásuk s ruházatuk megegyezik. Mindegyik *Attis* egyik kezével az alul behajtott végű pásztorbotot (*pedum*) fogja, a másik karjával a bot felső végére könyökölve, arcát támasztja. A fejet phrygiai süveg fűdi, a tunica úgy van a derékhoz kötve, hogy két rétből lóg le a térdig. A *chlamys* az egyik vállhoz erősítve, hátul a térdnél alul ér. A felirat mélyen vésett, szabályos nagy betűkből áll.

L. Sept(imio) Fusco scolestico, | qui vixit ann(is) XVIII | mens(ibus) VIII dieb(us) XIII. | L. Sept(imius) Fuscus dec(urio) mun(icipi) Mog(entianae) et Julia Maximilla | parentes filio karissimo, | memori(ae) dulcissim(a)e.

A sarkophágban, minden nagysága daczára, a felirat szerint *L. Septimius Fuscus* feküdt, ki 18 éves, 9 hónapos és 14 napos korában halt meg. Atyja, *L. Septimius Fuscus* *Mogentiana municipium* tanácsának tagja (*decurio*) volt s nyilván azzal a szándékkal küldte fiát *Aquincumba*, hogy ügyvéddé kiképeztesse. A *scolasticus* ügyvédet is jelent ugyan, de *Fuscus* 18 éves korában még alig lehetett az. A *scolasticus* ezúttal először fordul elő ebben az értelemben római feliraton, ellenben ismerjük több görög feliratból, a mi azt mutatja, hogy mint görög szó, természetesen inkább a görögök körében dívott. *Mogentiana* nevére még két római feliraton* akadunk, mindkettő *Brigetio* környékéről

* CIL III 10993 (Ács), 11043 = 4338 (Billyeg).

való, de mint az Itinerarium Antonini adataiból kitűnik, Mogentiana a Balaton délnyugoti sarkán feküdt, inkább Keszthely, mint Fenék helyén. A billyegi felirat szerint is Mogentiana municipium volt.

29. Kis koporsó, hozzá nem tartozó csonka fedéllel. A láda hossza 112 cm, szélessége 54 cm, magassága 38 cm. A fedél 21 cm magas. Ó-Budáról való, a Bécsi út 102. sz. a. fekvő ház udvaráról (1899). Back Károly ajándéka.

A láda előlapján a feliratos mező hornyolt kerete két oldalt befelé egy-egy félkörívet ír le, melyekbe egyfelől a D, másfelől az M betű van foglalva. A felirat betűit meglepő gonddal vésték be.

	VLPIAE · OPTATAE · M · VLP · OPTA	
	TVS · VET · LEG · II · ADET · VLPIA	
D	MARCIA · E · NASIDIA · SEVERA	M
	PARENTES · FILIAE · PIENTISSIMAE	
	Q · VIXIT · ANNO · I · M · VII · D · XXII	

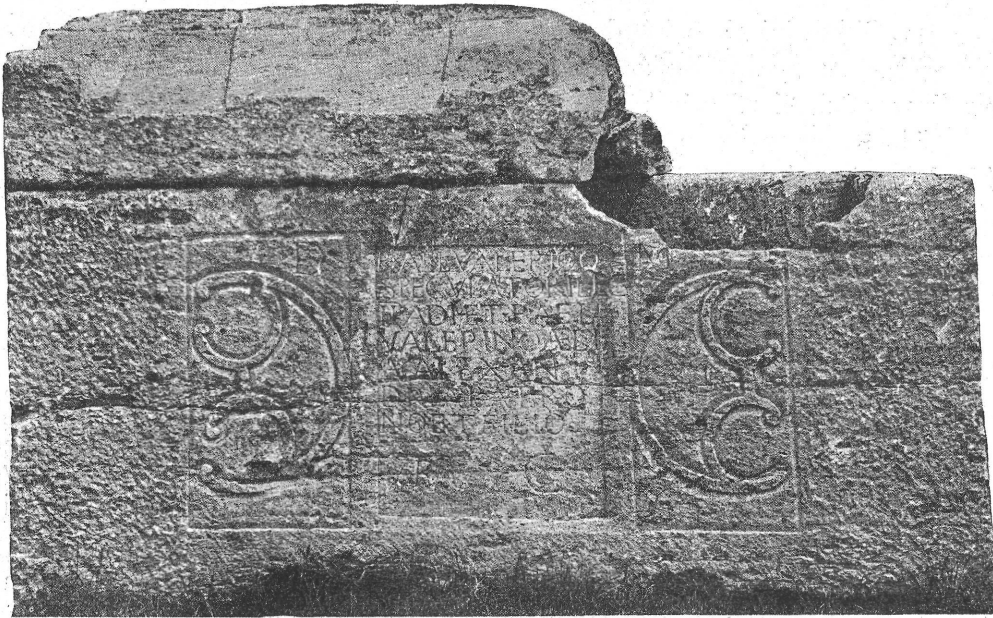
D(is) M(anibus). | Ulpiae Optatae M. Ulp(ius) Opta|tus vet(eranus) leg(ionis)
II ad(iutricis) et Ulpia | Marcia et Nasidia Severa | parentes filiae pientissimae, |
q(ui) vixit anno(s) I m(enses) VII dies XXII.

A *parentes* az atya mellett egyaránt vonatkozik Ulpia Marciára és Nasidia Severára, a mi csak úgy érthető, hogy az utóbbi mostoha anyja volt az 1 éves, 7 hónapos, 22 napos korában elhunyt Ulpia Optatának. M. Ulpius Optatus, az atya, a II. segédlegióban szolgált, de már elbocsátották a katonaságtól.

*

30. Koporsó, hozzátartozó fedéllel, a melynek harmadrésze azonban csonka, nemkülönben a láda előlapjának széle is ki van csorbítva. A láda hossza 227 cm, szélessége 113 cm, magassága 94 cm. A fedél 43 cm magas. Ó-Budán, a Táborhegy alján találták, Schmidt Péter háza mögött (1898).

A tető lejtős oldalain 5—5 kiemelkedő lap volt, a sarkokon s a közepütt egy-egy antefixummal. A láda előlapján a feliratnak szánt mező szokatlanul keskeny, úgy hogy a felirat átnyúl a keretre. Két oldalán egy-egy féloldalakú paizs (*peltae*) van kifaragva, minők a 95. sz. kis koporsón is láthatók (Budapest Régiségei V 159. l.). A felirat alapját mészréteg fedi s nyilván a betűk is vörösrre voltak festve.

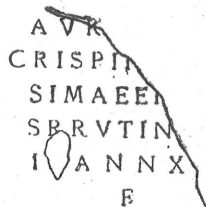
*D(is) M(anibus).| P. Ael(io) Valerio q(ondam)| speculatori leg(ionis)|II ad-
i(ultricis) et P. Ael(io)| Valerino Aeli|a Alexan|dria patro|no et filio|f(aciendum)
c(uravit).*

A koporsóban atya és fiú egymás mellett feküdtek. Az atya neve P. Aelius Valerius volt, a fiáé P. Aelius Valerinus, mely utóbbi csak annyiban különbözik az atya nevéől, hogy a cognomen az atya cognomenjének kicsinyített alakja. Legalább a felirat szerint az anya, Aelia Alexandria, nem lehetett Valerius törvényes felesége, mert patronusának nevezi, a mi a felszabadított rabszolga volt urának neve volt. Különben a közös nomen is arra vall, hogy eredetileg Valerius rabszolganője volt. A *speculator*, a mi Valerius a II. segédlegióban volt, altisztet jelent, a minő minden legióban tíz volt,* kik a főtisztek mellé osztva kézbesítői, sőt hóhéri teendőket végeztek. A CIL III 3524 felirat az I. és II. segédlegiók speculatorainak közös hivatalos helyiségéről (*scola*) emlékezik meg, a miről természetesen csak Caracalla óta lehetett szó, miután Brigetio Alsó-Pannoniához csatoltatott. A II. segédlegió speculatoiraival még a CIL III 3524. 3615. 10480 s VI 3562 feliratokban találkozunk.

* V. ö. CIL III 4452.

31. Sírkő alsó része, két darabban. Magassága 110 cm, szélessége 96 cm, vastagsága 17 cm. Ó-Budán, a régi szentendrei úti vám északi oldalán került napfényre, Schaffler István háztelkén (1899). Schaffler István ajándéka.

Alján megvan a csap, mely a földbe volt eresztve. A felirat mélyített mezőn áll. A betűket előre meghuzott vonalak közé vészték.

*Aur[elius . . .] | Crispin[ae coniugi caris] | simae et |
... S. bruti N[...]| i ann(or)um X[.] | f(ecit).*

Úgy látszik, hogy a felirat annak a nevével kezdődött, ki a sírkövet állította. Az egyik elhunyt, mint a *[caris] simae* szóból következtethető, leánya vagy felesége lehetett *s Crispina* volt a neve. A legvitásabb a 4. sor. Bajos ugyanis megállapítani, P vagy B-e a második betű? Ha B, úgy nyilván *bruti* olvasandó, *brutes* dativusa, a mi menyet jelent.*

32. Sírkő alsó része a csappal, mely a földbe volt eresztve. Magassága 148 cm, szélessége 110 cm, vastagsága 27 cm. Ó-Budáról, az ú. n. Boróka-hegy déli lejtőjéről való, Karl János földjéről (1899).

A feliratos mező két lapos pillér közé van foglalva, alatta kétfülű *krater* áll, melynek szájából egy háromágú levél két oldalán egy-egy szőlőinda nő ki, mindegyik egy-egy fürttel, levéllel és kacscsal ellátva. A kő felületét a fagy erősen megrongálta.

*... [vix] it ann(is) LXX... [Cl]au-
d(ius) | Ursus Maxima et Maxi|mina fili(i)
patri carissi|mo et Bithynia Severa | coniugi
pientissimo| f(aciendum) c(uraverunt).*

A felirat eleje csonka lévén, az elhunyttra vonatkozólag csak annyi tűnik ki, hogy legalább 70 évig élt. Nem egészen bizonyos az első sor végén a *Claudius* sem, mely a fiú nevéhez tartozott. Kívüle a felirat még az elhunyt két leányát nevezi meg, továbbá a feleségét, mint a kik a legkedvesebb atyjuknak,

* Domaszewski, Neue Heidelberger Jahrbücher III S. 193.

illetve az istenfélő férjnek állították a sírkövet. A leányok nevei *Maxima* és *Maximina*, amely utóbbiban az *ina* végzet a fiatalabbat jelenti. *Bithynia* tudvalevőleg a római birodalom egyik provinciája volt, a Fekete tenger déli partján,

mely Kr. előtt 74-ben került római kézre. Mint női tulajdonnév tudtommal ezuttal először fordul elő.

33. Koporsó, hozzátartozó fedéllel. A láda hossza 215 cm, szélessége 100 cm, magassága 73 cm. A fedél 32 cm magas. Az esztergomi vasut ó-budai állomásának közelében fekvő Rosenthal-féle katonai mosógyár helyén találták (1898).

A fedél sarkain s a szélek közepén egy-egy antefixum emelkedik. A láda előlapján négyzet alakú mező van a felirat számára, de csak kerete készült el, két oldalán egy-egy félhold alakú paizsdiszítéssel. A két végen még egy-egy kiemelkedő lap van, nyilván arra fentartva, hogy azokból egy-egy fülkében álló alakot kifaraghassanak.

A koporsó sértetlen volt, csak hogy már a munkások feltörték, mikor a leletről értesültem. A sírmellékleteket mindazonáltal sikerült megmenteni. A következők: 1. Kopott apró rézérem a III. századból. 2. Bronzkutasz, egyik végén keskeny lapáttal, a másikon tojásdad gombbal. 3. Csonka fülvájó bronzból. 4. Négyyszögű márványlap, melyen a festéket dörzsölték. 5. Lapos ólomkarika, egyik lapján préselt — váltakozva szíveket és négyszögeket ábrázoló — disztéményekkel. 6. 7. Két üvegpalczk, mindkettő lombikalakú testtel, az egyiknek nyaka tölcse szerű, a másiké csonka. L. 43. l.

34. Koporsó hozzátartozó fél tetővel. A láda hossza 195 cm, szélessége 80 cm, magassága 49 cm. Gittinger József aranyhegyi szőlejéből származik (1898).

A fedél és láda egyaránt csak nagyolva vannak kifaragva; a fedél sarkain s azok között a közepén megvoltak ugyan az acroterionok, de a láda egyik oldala sincs előlapnak kidolgozva.

35. Epistylon darabja, hossza 65 cm, magassága 43 cm, vastagsága 24 cm.

Feliratát elsőnek Weber Antal ácsinas írta le s a másolatot közölte Rómer Arch. Értesítő III (1870) 242. lapján, majd az Eph. Epigr. II n. 698 s a CIL III S. 10478. A kő a szent-endrei úton, ifj. Fröhling vendéglője alatt a gyalogjáró mellett mint határkő állott, míg 1898 június 29-én az aquincumi muzeumba nem került.

A kőnek lépcsőszerű tagozása van, felül kiugró lécczel, a mi kétségtelenné teszi, hogy építészeti részül — epistylon gyanánt — szolgált. A csonka felirattól a legérdekesebb rész hiányzik, a helytartó neve, ki az épületet fölavatta. De mivel alig van más e fajta feliratunk Aquincumból, így is becses adalék a város építéstörténetéhez. Az épület, melyre vonatkozik, mindenesetre a castrumban állott, a honnan eddigi összes felirataink valók, melyeken helytartókkal találkozunk. Közelebb is esik a hely, a hol a követ határkőnek felállították, Ó-Budához, mint a Papföldhöz.

36. Négyyszögű dúcz, magassága 120 cm, szélessége 85 cm, vastagsága 45 cm. Még 1889-ben az ó-budai dézsmaház lerombolása alkalmával került elő.

Felül félkörű mélyedésben sima keret közé foglalva egy ifjú áll, balra fordulva, hátra vetett jobb lábbal. A fej kissé lefelé hajva, arcza maga elé

tekint. Fején göndör haj van. Teste meztelen, csak éppen a bal vállán összetűzött chlamys lóg hátul le. Kezei hátra vannak kötve.

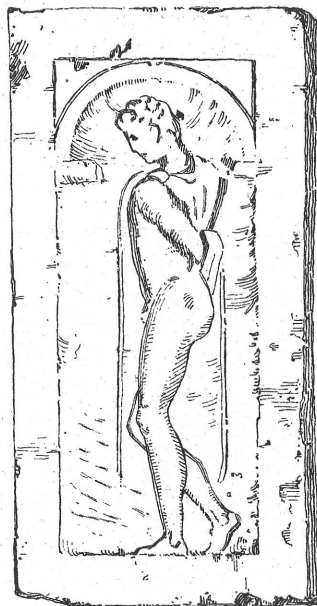
Az alak semmiesetre sem tartozik a provinciális köznapi ábrázolások közé. Szinte a görög művészet ihletét érezzük, annyira nemes formái vannak. Annak köréből való minta is állott szükségkép a kőfaragó előtt. Hasonló példa az aquincumi muzeum Medeája, mely Timomachos festménye nyomán készült.* A jelen esetben azonban a kőfaragó még ügyesebb volt, mert Medea művészeti reproductió dolgában nem versenyezhet vele.

Más kérdés, vajjon a kőfaragó tudta-e is, hogy mit ábrázol? Medea kezében a kardot bizony alig nézi valaki kardnak. Itt is az, hogy a kezek hátra vannak kötve, nem tűnik eléggé szembe. Pedig az alak nem lehet más, mint *Orestes*. A mi ugyanis az állást, tartást és ruházatot illeti, ugyanazon typus, a hogy a sarkophágokon *Orestest* hátra kötött kezekkel mint foglyot *Pylades* és *Iphigenia* társaságában ábrázolták. A legközelebbi analógiát hozzá, szinte hasonmását, egy müncheni sarkophágon találjuk.**

★

37. Négyzetű kődúc, felső jobb sarka s bal széle csonka. Magassága 117 cm, szélessége 44 cm, vastagsága 25 cm. Az esküteri hídfő alapításánál egy régi bástyafalból, melybe be volt építve, került elő (1898).

A félköríves fülkében *Attis* a nézővel szemben áll, jobb lábát a bal mögé keresztbe vetve. Fején phrygiai süveg van, hosszú ujjú, övezett

* Budapest Régiségei V 139. l.

** C. Robert, Die antiken Sarkophagreliefs LVII, 167.

tunicája a czombjai közepéig ér, lábait nadrág fedi, a mellén át a hátul lelógó chlamys látszik. Bal kezével álla alatt fejét támasztja, míg teste előtt keresztben átnyúló keze görbe botjának (*pedum*) felső végét fogja.

38. Csonka kőlap, magassága 52 cm, szélessége 62 cm, vastagsága 24 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbi (1898).

Jobb szélén egy széles pillér leveles feje maradt meg, tőle balra sekélyre vást alapon *Attis* feje a phrygiai süveggel s a fejet támasztó jobb kéz.

39. Négyyszögű kődúc, magassága 127 cm, szélessége 55 cm, vastagsága 44 cm. Az Eskütérről való, mint a két előző darab (1898).

Két szomszédos lapja domborképekkel van ellátva. Az egyik, szélesebb oldalon felül háromszögű fülkében *Attis* álló alakja en face van kifaragva, fején phrygiai süveggel, térdig érő övezett tunikában és jobb vállán megerősített, hátul lelógó chlamysszal. Lábain, melyek közül a jobbat a bal előtt keresztbe vetve tartja, föl nem ismerhető a nadrág. Jobb kezével arcát támasztja, míg bal keze, teste előtt átnyúlva, a *pedum* felső végét fogja. A fülke fölött a két sarokban egy-egy repülő *genius* látszik.

A keskenyebb oldallapon négyyszögű fülkében *meztelen* nő en face áll, fején a *calathus* nevű, felső szélén hegyes levelekkel ellátott kosárral, melyet bal kezével tart. Leple hátul ránczokat képezve lóg le, egyik vége a jobb karon van áthalvetve, míg a felhúzott része a jobb vállon nyugszik.

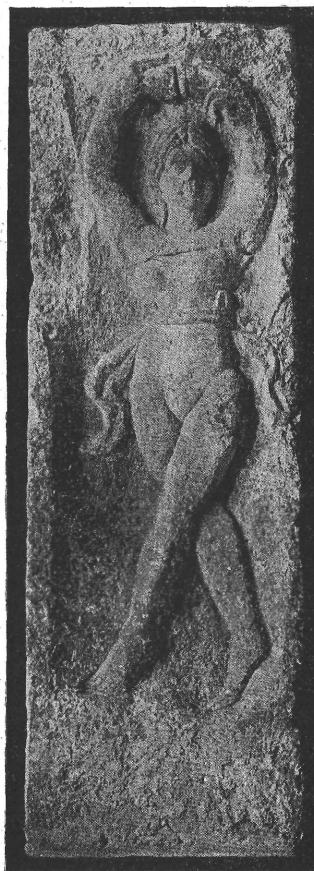
Attis előfordult a 28. sz. sarkophágon is, még pedig kétszer, mivel a symmetria úgy kívánta. Előszeretettel alkalmazták a síremlékeken, így a n. muzeum kőemlékein is látható. Mithosában volt ugyanis valami, a mi közel hozta azok szívéhez, kik valamely hozzátartozójukat siratták. Kedvese volt a pessinusi Cybele vagy Mater Magna istennőnek, ki keservesen megsiratta, midőn elvesztette, de a kinek ép oly mérhetetlen volt öröme, midőn ismét megtalálta. Míg

egyrészt tehát az elmélázó, a bánat jeléül fejével kezére támaszkodó ifjú a gyors kimulás jelképe lett, az újra életre ébredt Attis a remélt feltámadást jelentette.²

Bár Cybele s vele együtt Attis cultusa már a II. pún háború idejében utat talált Rómába, Claudius császár óta pedig márcziusi ünnepeit is, melyekben különösen a féktelen vígság jutott kifejezésre, megtarthatták, Aquincumban csak egy feliratban³ találkozunk nyomával. Daciában is csak egy apulumi felirat⁴ ismeretes, mely *m(ater) d(eum) m(agna)* tiszteletét bizonyítja. Már csak ezért sem valószínű, hogy a 37. 38. és 39. sz. kövek Attis alakjai a vallás körébe tartoztak volna. Mindennél döntőbb azonban a típusuk, mely ugyanaz, mint azoké, melyeket a síremlékeken látunk, úgy hogy kétségtelenül egy csoportba tartoznak. Az még sem föltehető, hogy ezen négyszögű hasábokat mint sírköveket alkalmazták volna. Inkább építészeti részeknek tekinthetjük, melyek egy nagyobb szabású, architektonikus síremlékről, kápolnáról valók. A meztelen nő a kalathuszal, mely Attisszel együtt fordul elő az egyik kőhasábon, ép úgy foglalhatott helyet egy síremléken, mint az a tánczó bacchansnő, mely a Vásárhelyi Géza birtokában levő töki kőtáblán látható.⁵

40. Négyszögű kődúc, magassága 119 cm, szélessége 40 cm, vastagsága 28 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbieket (1898).

Előlapja lapos mélyedésben en face keresztbe állított lábakkal, ujjain *tánczó leányt* ábrázol. Teltebb formáit nem fedi semmi, csupán csipői köré van egy szalag kötve, melynek végei két oldalt szabadon lengenek. Haját homlokán kétfelé fésülve viseli. A két kéz a fej fölött castagnettákat csapkod egymáshoz. A *crotalum* formája az, melyet

¹ Desjardins-Rómer, A m. n. muzeum római feliratos emlékei XXII 128. XXVII 132.

² Roscher, Ausf. Lexikon d. griech. u. röm. Mythologie I S. 727.

³ CIL. III 3471.

⁴ CIL. III 1101.

⁵ Arch. Ertesítő X (1890), 424. I.

egy szobron a capitoliumi muzeumban is látunk: kívül domború, befelé homorú fakagylók.* Az egyik keskenyebb oldallapot szőlőleveles indák fürtökkel díszítik.

A tánczó bacchansnők kedvencz tárgyát képezték a későbbi római szobrászatnak is. Mint azonban az imént idézett töki emléken, a nő rendesen két kezében kendőt lengetve tánczol. Nem is bacchansnő a mi alakunk, hanem genre, melynek előképét bajos volna megjelölni.

41. Sírkő, fölül s alul csonka; magassága 56 cm, szélessége 60 cm, vastagsága 20 cm. Az Esküterről való, mint az előbbiek (1898).

Fennmaradt a koszorúnak alul szalaggal átkötött része s a mezőt bal oldalán határoló oszlop alja. A *D* és *M* betűket a kiálló lapra vésték, mely fölül a feliratot szegélyezi. A betűk megőrizték a vörös festék erős nyomait.

D	M	
{	L · CARISIO L	
{	LO · POMENINA	
{	ERQARETO · ARM	

*D(is) M(anibus). | L. Carisio L(uci) | filio Pom-
[pt]ina | Vero Ar[r]etio arm(orum) | [custodi...]*

Az elhunyt neve mellett olvashatjuk az atyja nevét s a városét is a tribusszal, melynek polgára volt. A *cognomen* a 3. sorban csak *Verus* lehet. *L(ucius)* volt az atya neve is; mindenesetre szokatlan azonban, hogy a *filius* szó nincs rövidítve, a mi arra mutat, hogy a sírfelirat nehezen tartozhatik a régiebbek közé. Az első eset, hogy aquincumi feliraton *Arretium* város előfordul; a tribusa *Pomenina* hibásan áll *Pomptina* helyett.** A 4. sor végén álló *arm.* kiegészítése csak *arm(orum) custodi* lehet s több mint valószínű, hogy *L. Carisius Verus* a legio II. adiutrix fegyvertári őre volt.

42. Hosszukás négyszögű kőlap, három darabban, jobb oldala a feliratos mező egy részével csonka. Magassága 73 cm, hossza 109 cm, vastagsága 21 cm. Az Esküterről való, mint az előbbiek (1898).

Alul széles, lépcsőzetes párkánynyal van ellátva, mely átmegy a baloldali keskeny lapra.

Rajta a keretbe foglalt felirat bal oldalán meztelen *genius* áll, feje búbján csomóba kötött hajjal, bal térdével a keretnek fogója (*ansa*) gyanánt szolgáló félholdalakú paizs (*pelta*) alsó szarvához támaszkodva, míg bal keze a paizs középső ágát fogja alul. A paizs szarvai sasfejekben végződnek. —

* Daremberg-Saglio, Dictionnaire fig. 2077.

** Kubitschek, Imperium Romanum tributim descriptum p. 81.

A keskeny oldallapon hegyével lefelé fordított kard van ábrázolva, fölül csonka markolattal, s egy kerek paizs, belső lapjával fordítva a néző felé.

T(itus) Fl(avius) T(iti) (filius) Quir(ina) Magnu[s . . .] (centurio) leg(ionis) XII fulm(inatae), (centurio) leg(ionis) . . . (centurio) legionis III Gall(icae), (centurio) leg(ionis) VII [. . . praepositus ?] pontium viae Fulv[iae (?) . . .] pater et Fl(avius) Modestu[s . . .] heredes ex (sestercium) XV (milibus) n(ummum) f(ecerunt).

A sírfelirat egyike a régebbieknek, melyek Aquincumból valók. Meg van nevezve benne az elhunyt atyja, még pedig olyformán, hogy a *T* után a *filius* hiányzik, továbbá a *tribus*. A *tribus* Quirinába tartozott a legtöbb város, így nálunk Sirmium, Siscia, melyek a városi jogot a Flaviusoknak köszönhatték s bizonyára az sem lehet véletlen, hogy úgy az elhunyt, mint örököse *Flavii* voltak. A város, a hol az elhunyt született, feküldhetett azonban Italiában is, mert még azután is, miután a legiókat a provinciákban ujonczozták, Septimius Severusig, legalább elvben, csak italicusok lehettek centuriók.* Mint a centuriók általában, úgy Flavius Magnus is több legióban szolgált egymás után. Bár csonka a felirat, legalább négy legiót nevez meg. Kettőnek neve épen maradt, az egyik a *legio XI fulminata*, a másik a *legio III Gallica* s mindkettő a II. század derekán Syriában

* Domaszewski, Die Religion des röm. Heeres S. 78.

tartózkodott.* A centuriók, ha a katonaságtól visszavonultak, még előkelő állásokhoz juthattak. De nincs kizárva, hogy Flavius Magnusnak mint tényleges centuriónak az a rendkívüli megbízatása volt, hogy a hidak s egy út jókarban tartásáról gondoskodják.** Mivel az utak minden közelebbi meghatározás nélkül nem említetnek, azon útnak szükségkép *Fulvia* volt a neve.

Már a kő alakja kizárja, hogy egyszerű sírkővel van dolgunk. Különben 15 ezer sesterciusból (3900 korona) egy nagyobb fajta síremlék is készülhetett. Kövünk csak azon része, melyen a felirat állott.

43. Koporsó előlapjának töredéke, két darabban, magassága 46 cm, szélessége 35 cm, vastagsága 9 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Alul keret határolja, melynek igen kis része még a felső bal sarokban látszik. De nem elég baj, hogy a felirat ennyire csonka s fölül és jobbra kiterjedése meg nem határozható, még a kőfaragó is alaposan elrontotta.

Az 1. sorban az anya neve állhatott, az atyáé *Julius Dignus* volt. A *paganus* szó *pagus* származéka s eredetileg falun lakót jelentett, később a polgári osztály

PAT
EIVIO DIO
PATRI PAGAN
IVIE·HOMENAI
NESORIBVS·
GAIVS MIL·LE
NERPREX·S
FFICICOS·SIB
PARENTIBVS·F
WS·FILVS·EIVS

megkülönböztetésére használták a katonaitól. A 4. sorban a nőnév *Ulpiae Homena(i)ae* arra enged következtetni, hogy az 5. sorban tulajdonképpen SORORI EIVS helyett áll az érthetetlen NESORIBVS. A legsajnálatosabb, hogy a 7. sor nem egészíthető ki. *Gaius* ugyanis, ki szüleinek és nővérének, nemkülönben magának is ezen emléket állította, mint a legio (kétségkívül a *II adiutrix*) katonája a helytartói irodában (*officium consulare*) tolmácsként működött, de a mi leginkább érdekelne, hiányzik a CIL III 10505 analógiájára

azon nép megjelölése, melynek nyelvét tolmácsolta. Azon, szintén aquincumi feliratban az *interpres Germanorum* szerepel. Ha a 7. sorban az S után az A betű sarkát lehetne megállapítani, úgy önként eszünkbe juthatna a *Sa[rmatarum]* kiegészítés, csak hogy az S után merőleges vonás következik.

44. Sírkő töredéke, magassága 45 cm, szélessége 56 cm, vastagsága 16 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Fölül s alul csonka, nemkülönben a felirat jobb szélén le van törve a keret, úgy hogy csak lefelé nem ismerjük a felirat folytatását.

* CIL VI 3492 a. b.

** V. ö. CIL V 698: *[H]anc viam directam per Atium centurionem . . . restituit . . . L. Rufellius Severus primipilaris.*

MLICINIUS · IANU
ARIVS CORNICIARIUS
MILES LEG II AD
ANNVVS STIPE

*M. Licinius Ja[nu]| arius cornici(arius)|
miles leg(ionis) II ad(iutricis)| ann(orum)
XXX, stipe[nd(iorum)]*

A *cornicularius*, a mi M. Licinius Januarius mint a II. segédlegio katonája volt, a főbb tisztek mellé osztva leginkább a büntetéseket hajtotta végre. Mint ezen felirat is mutatja, nem szükséges, hogy a fölebbvaló tiszt rangja is meg legyen nevezve. V. ö. Budapest Régiségei, V 147 l.

45. Gyermekekoporsó előlapjának része, magassága 54 cm, szélessége 57 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Fölül s alul kerettel van ellátva. A felirat kiegészítését igen megnehezíti, hogy se jobbra, se balra a kőnek hiányzó részei meg nem állapíthatók. Több

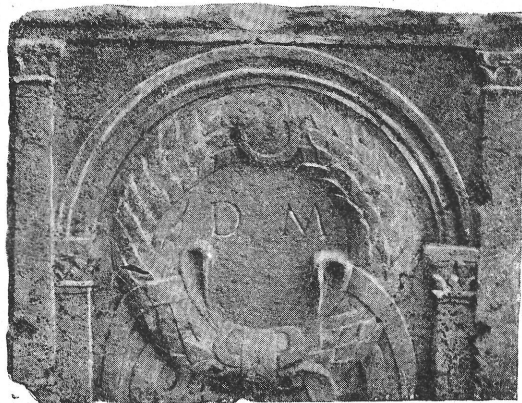
CEIC VAL CF · C
· EX · ARMOR · C
V SCANIA EC
EI VAL · VALERIAN
NO FILIS & SVIS

sorból, mint négyből azonban a felirat nem állott.

Mint az utolsó sorból kitűnik, a koporsóban egynél több gyermek feküdt, de neveik csonkán maradtak fenn. *Tuscania* volt a leány neve s az egyik fiúé *Val(erius) Valerianus*. Csonka különben az atya neve is: a *cognomen* hiányzik. Azt tudjuk azonban, hogy *C(aius)* fia volt. Egészen érthetetlen a neve előtt álló három betű. Alighanem az anya nevével kezdődött a felirat.

46. Sirkő két darabja, a középső rész hiányzik. A felső darab 69 cm magas, 91 cm széles és 13 cm vastag. Az alsó résznek magassága 62 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A két lapos pillér, melyek a letörött orommezőt tartották, két alacsonyabb

pilléren nyugvó félköríves kaput szegélyez. A koszorú benne, felül korongos diszítéssel, alul csokorra kötött szalaggal, a D és M betűket fogja körül.

...ann(orum) XXXXV, h(ic) s(itus) e(st). | Attius Respectus | patri pientis(s)imo | et Atti(a)e Privat(a)e | matri suae vivae | p(osuit) t(itulum) m(erentibus).

A sírkő alsó részén a keretbe foglalt felirat csonka, úgy hogy az atya nevét, a ki 45 éves korában elhunyt, nem ismerjük. A sírkövet azonban fia, Attius Respectus nemcsak neki, hanem még életben levő anyjának, kinek neve Attia Privata, készítette.

47. Sírkő, fölül s alul csonka, magassága 117 cm, szélessége 63 cm, vastagsága 16 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A hiányzó orom alatt nagy rózsával, mely körül félkörívben levélfűzér csüng, a sarkokon egy-egy kisebb rózsához erősítve, szabadon lelógó végekkel. A felirat keretbe foglalt mezőre van vésve.

M A R C I A
> . I I B . A E I H
A L L . A N N .
X L V . H . S . E .
L . M A R C I V S
F E L I X . C O N I V
N X . E T . C O N I I
B E R T A

Marcia | (mulieris) lib(erta) Aeth|ale ann(orum) |
XLV, h(ic) s(ita) e(st). | L. Marcius | Felix con-
iu | nx et conli | bertu[s . . .].

Az Aethale név görög eredetre vall. Aethale s Felix ugyanazon nőnek rabszolgái voltak. A felszabadítással együtt járt, hogy mindketten ugyanazon nevet (nomen) viselhették, melyet a patrona (Marcia) és hogy csak már mint szabadok léphettek egymással törvényes házasságra.

48. Sírkő töredéke, magassága 60 cm, szélessége 70 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A felirat fölött, a mely mélyített mezőre van vésve, nagyobb síma lap van.

L O C V S I V S
D O M I T I N S
V I X . N L . E . O C V
S I O C N D I D O . L I
B E R T V S . E I V S
V I X . N . X I . I I I
S I T I S
F I L I

L. Ociusius | Domitianus | vix(it) an(nus) L et Ocu-
sio Candido li | bertus eius | vix(it) an(nis) XL,
hi[c] sitis ; O[cusia] | Filu[mene]

Együtt feküdtek ezen sírkő alatt L. Ociusius Domitianus, ki 50 évet élt és Ociusius Candidus, (a feliratban hibásan áll a dativus), az előbbinek szabadon bocsátott rabszolgája (libertus), ki már 40 éves korában halt meg. Az utóbbi az Ociusius nevet patronusának köszönhetette, mely megillette, mielőtt gazdája felszabadította. A sírkövet, mint az Ocusia név elárulja, szintén ugyanazon gazdának egyik felszabadult rabszolganője állította.

49. Csonka sirkő, magassága 85 cm, szélessége 75 cm, vastagsága 18 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Fölül, kerek oszlopok közé foglalva két felnőtt mellképe maradt fenn, fejek nélkül, a bal oldali nő lehetett, ki jobb kezével egy leánykát, míg jobb oldalán a férfi mindkét kezével egy fiút szorít magához, bal kezében irattekercset tartva. Alább a tipikus háromláb élelmiszerekkel van ábrázolva, melyhez balfelől egy nő, jobbról egy fiú, mindegyik kinyújtva egyik kezét, áldozni jó. A keretbe foglalt írásos mezőt jobbról és balról repkényfolyondár szegélyezi.

D M D(is) M(anibus).| Sep(timiae) Marynae|
 SEP·MR YNÆ coniug(i) V...
 CONVCV

A feliratból fenmaradt két első sor (a második sem ép) a feleség, Septimia Maryna nevét tartalmazza. *Marina* előfordul még a hozzánk legközelebb eső feliratok közül Noricumban CIL III 5431.

M
 NATO
 AD·P·F.
 //II·ET.
 ANO.
 NX·M·II.

50. Sirkő, fölül, alul s bal oldalán csonka. Magassága 90 cm, szélessége 45 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1900).

A keretbe foglalt felirat fölött megmaradt a tripos egyik lába s a fiú, ki jobb kezét előre nyújtva feléje megy áldozni. A felirat jobb szélén repkényfolyondár van.

A csonka feliratból annyi kétségtelen, hogy legalább két elhunytáról van szó. Az egyik minden bizonynyal a II. segédlegióban szolgált s legalább 32 éves korában hunyt el. A másik alighanem fia volt s 10 évet és 2 hónapot élt.

51. Négyzetű tábla, felső jobb sarka csonka. Magassága 44 cm, szélessége 62 cm, vastagsága 10 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A mélyített alaptól két mellkép domborodik ki, balra egy nőé, jobbra egy férfié, kik kétségkívül házastársak voltak. A nő haja hullámosan kétfelé van fésülve, testén tunicát visel; a férfiú csupasz arcú s a jobb vállán gombbal összetűzött sagum elég jól fel-

ismerhető. Általában jellemző sírköveinkre, hogy a nő mindig a férfi jobb oldalán jelenik meg. A tábla nem lehetett sírkő, de minden bizonnyal egy sír-
emlék részét képezte.

52. Sirtábla része, magassága 84 cm, szélessége 74 cm, vastagsága 25 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Az orom a sarkokat díszítő acroterionokkal csonka, nemkülönben a mező az áldozási jelenettel. Csak éppen a jobbra álló fiú felső teste a fejvel maradt

meg. A két kerek oszlop közé foglalt 3 mellkép apát, anyát s egy felnőtt leányt ábrázol. Mind-egyiket jellemzi a nyúlt arc. A nők kétfelé fésűlve viselik a haját, a férfiúnak bajusza és szakála van. Az anyán jobbra s az atyán balra a tunicán kívül a jobb vállon összetűzött felső ruha látható, a leányon középtű csak tunica van. Az anya jobb kezével egy kis fiút szorít magához, ki bal kezében almát tart. A leány jobb keze egy kosáron pihen, míg az atya jobb keze kinyújtott két ujjával a bal kezében levő összehajlított kendő végét érinti.

53. Sírkő felső része, bal fele csonka. Magassága 58 cm, szélessége 85 cm, vastagsága 23 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A háromszögű orom közepén mély alapon szárnyas genius mellképe kétfelé fésűlt hajjal, meztelen testtel, kissé jobbra fordulva látható. Az épen maradt sarokban az orom felett fejével kifelé ábrázolt delphin van kétszer csavarodó testtel. Az orom alját tojás-, s alatta acanthussor képezi. A fülke mélységéből következtetve az elhunytak képei magas domborművek lehettek. A megmaradt darab faragványai is meggyőzhetnek, hogy a sírkő a legjobb dolgok közé tartozott s örökké kár, hogy ilyen csonkán maradt reánk.

54. Sírkő felső része, jobb sarka csonka. Magassága 78 cm, szélessége 100 cm, vastagsága 22 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A háromszögű orom leveles fejű oszlopon pihent, melyek közül azonban csak a bal oldali maradt meg részben. Az orom alatt félkörívben kifaragott mélyedés van s abban négy mellkép sorban egymás mellett. A két szélső szakál-

las férfiúé, a bal oldalinak álla alatt látszik a szakáll. Közül jobbra a harmadik férfi csupasz képű s jobb kezét, egyik ujját kinyújtva, maga előtt tartja. Mind-

nyájan homlokra fésűlve viselik a haját s a jobb vállon összetűzött felső ruha fedi testüket. A negyedik mellkép nő, kétfelé fésült hajjal. A nyaka körül lát-

ható ráncz szintén a felső ruhát jelezheti. A mennyiben a jobb oldali férfi, a leg-öregebb, egy gyermeket szorít magához, s a nő egy másikat, őket kell az atyának

és anyának nézni, a másik kettő felnőtt gyermekeik lehettek. A kicsinyekből csak a fejek maradtak épen (1898).

55. Sirkő töredéke, magassága 70 cm, szélessége 31 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A bal oldalából fenmaradt a sarokoszlop alsó fele, mellette egy mellkép, fej nélkül, jobb kezében egy összehajtogatott ruha felső végét, mint valami irattekercset tartva, továbbá az oszlop alatt a szalagfonat s attól jobbra a hiányzó háromláb felé közelgő nő.

56. Sirkő, alul s bal oldalán csonka. Magassága 122 cm, szélessége 64 cm, vastagsága 23 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Fölül háromszögű orom koronázta, közepén levéldíszszel, a sarkokon síma acroterionokkal. Alatta a kerek oszlopok között a sötét vörösre festett alapon legalább három mellképnek volt helye, de csak kettő van meg, a középső s a jobb oldali. Amaz nőt ábrázol, vállig érő hajfürtökkel, emez férfit, jobb vállán összekapcsolt felső ruhában, bal kezében irattekercset tartva, melynek felső végét a másik kéz két kinyújtott ujjá érinti. Alább az áldozási jelenetnek jobbról álló fiú alakja maradt fenn, övezett tunicában, a mint a jobb kezét a háromláb felé nyújtja. Lábainál jobbra áll az M betű. A szélt szalagfonadék díszíti.

57. Sirkő felső darabja. Magassága 46 cm, szélessége 80 cm, vastagsága 17 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A háromszögű orom csúcsa le van törve, közepét rózsza díszíti, a jobb sarkon palmettás acroterion emelkedik. Alatta mély alapról a bal oldali női mellkép feje domborodik ki, hullámosan fésült hajjal.

58. Csonka tábla, nyilván egy sarkophag előlapjának bal vége. Magassága 65 cm, szélessége 38 cm, vastagsága 19 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

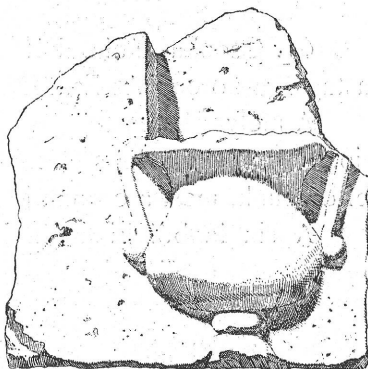
A lapos mélyedésben ábrázolt geniusből hiányzik a felső test egy része a fejjel. A meztelen gyermekalak jobb lábán áll, míg a bal lábát hátraveti. Kezeivel maga előtt körívben csüngő lombfűzért tartott.

59. Csonka kőlap, hiányos fölül, bal oldalán s alul. Magassága 90 cm, szélessége 73 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A dombormű minden bizonynyal katonát ábrázolt szemben állva, térdig érő tunicában. Öve elül karikával van ellátva s közepéről egy háromrétű, két oldalán pedig egy-egy egyszerű szalag lóg le róla. Bal felén hozzá van erősítve a kard. A lábszárak szokás szerint meztelenek. A bal csipőn nyugvó kéz irattekercset vagy pálczát tart, ép úgy mint a katona egy langenau kövön Stuttgartban.* Annak is elül két szalag lóg le övéről s a kardot szintén az övhöz erősítve a bal oldalon viseli.

60. Kőhasáb, fölül s bal oldalán csonka. Magassága 70 cm, szélessége 72 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbie (1898).

* Haug, Die röm. Inschriften u. Bildwerke Württembergs No. 26.

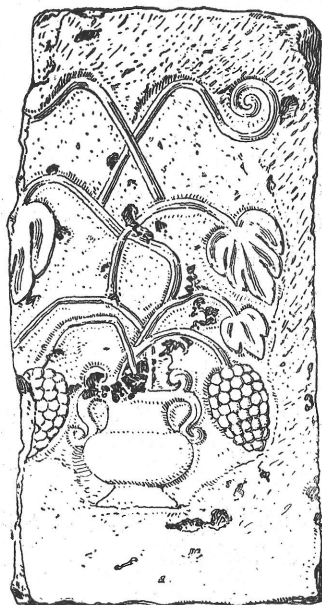
61. Csonka tábla, két darabban, magassága 88 cm, szélessége 56 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

A mélyedésben togába (?) öltözött férfialak áll, körszakállal, szembe nézve s jobb kezével a ruha szélét fogja. Alig lehet egy sarkophag előlapjának részével dolgunk, mert a csonka jobb szélén még egy lefelé nyuló kéz látszik.

A sík lapból kiemelkedve két fülű krater van ábrázolva, bal oldalán a vörösre festett szőlőindák nyomaival. A krater szája fölött a kő négyszögű mélyedést mutat.

62. Kőlap, magassága 117 cm, szélessége 62 cm, vastagsága 20 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

Alsó részén kétfülű krater van kifaragva, melyből szőlőindák futnak fel, jobbra-balra egy-egy lecsüngő fürttel.

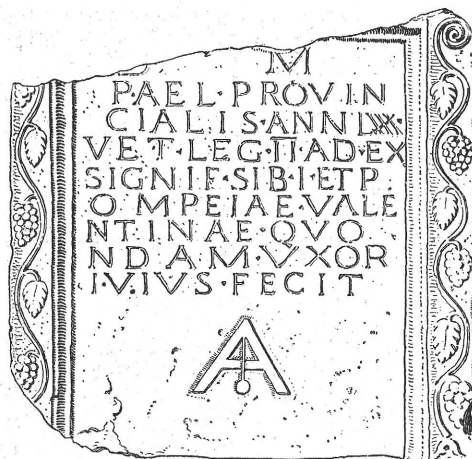
63. Csonka kőhasáb, melyen egy jobbra menő őszvér előrésze maradt meg lapos reliefben. Magassága 60 cm, szélessége 55 cm, vastagsága 28 cm. Az Eskütérről való, mint az előbbiek (1898).

★

64. Sírkő, alul s felül bal sarkán csonka. Magassága 120 cm, szélessége 125 cm, vastagsága 20 cm. Szent-Endrén, a castrum alatt találták, Dániel József háztelke felső végén, hol római temető volt, s az egyik sírnek oldalapját képezte (1898). Dániel József ajándéka.

A feliratos mezőt a hornyolt keret két oldalán fürtös szőlőindák szegélyezik.

D(is) M(anibus).| P. Ael(ius) Provin| cialis, ann(orum) LXXX, |vet(eranus) leg(ionis) II ad(iutricis) ex| signif(ero) sibi et P| ompeiae Vale|ntinae quo|ndam uxor|i; vi(v)-us fecit.

Az *Aelius* név Hadrianus óta lett divatos. Sírkövünk ugyan későbbi Hadrianus koránál, de a felirat betűinek szabályos, gondos jellege még a II. szá-

zadra vall. Mivel P. Aelius Provincialis mint veteranus halt meg, katonai szolgálatát Aquincumban is teljesíthette. Szent-Endre környékén eddig a legiónak kevés nyomára akadtak.* *Ex signifero* nevezi továbbá a felirat, vagyis Provincialis mint signifer ment nyugalomba. A *signiferi* a centuriák, századok jelvényeit vitték (Veget. 2, 13) s a legióban a 3 taktikai altiszti állás között az elsőt foglalták el. A signifer után következett az *optio* s a *tesserarius*. A II. segédlegio signifereit még a következő feliratok említik: CIL III 3520. 3532. 3534. 3538. 3548. De mint Vegetiusból (3, 20) kitűnik, a *signiferi* kezelték a legénység pénzét is, s ép azért írni, olvasni tudók voltak. A könyvvezetésben való jártasságuk aztán az oka, miért használták fel továbbá oly munkákra, melyek látszólag ellenmondásban vannak zászlótartói minőségükkel. Így kezelték a téglavetőket, stb.** A szögletmérőnek feliratunk alatt is nyilván csak az a magyarázata lehet, hogy Provincialis mint signifer valamely építkezés vezetésével volt megbízva.

Máskülönben a felirat kevés tanulságot tartalmaz. Megtudjuk belőle, hogy Provincialis 80 éves korában a sírkövet magának és Pompeia Valentina nevű elhunyt feleségének készítette.

65. Csonka kőlap, magassága 65 cm, szélessége 91 cm, vastagsága 18 cm. Szent-Endréről, Dániel József kertjéből (1898). Dániel József ajándéka.

A feliratos mezőt balfelől repkényinda szegélyezi. A nyolcsoros, teljes feliratot egy régebbi felirat helyébe keresztbe vészték, miután azt néhány betűig eltüntették volt.

A teljes felirat olvasása hozzávetőleg a következő:

┐ LDR AGILIS B PPCAS
TRPSCONSTQVI VIXITAN
LXX IIII ML / JS QVINQVE
DIEBVS XVAVREL
5 MARCIO LACOMPAR
CARISSIMA VIVA ┐ E
IT A / IT V LOB
ENE MERETO SVO
POVO
MOR
RSE

Fl(avius) Dragilis b(eneficiarius)
p(rae)p(ositi) cas| tr(is) P(annoniae)
s(uperioris) const(itutis) (?), qui vixit
an(nis)| LXXIIII, mens(ibus) quin-
que| diebus XV; Aurel(ia)| Marciola
compar(i)| carissim(o) viva fe|[c]it
[et] a[un]culo b|ene mereto suo.

* CIL III. 3642 (Pomáz), 10580 (Duna-Bogdány).

** Domaszewski, Die Religion des röm. Heeres S. 16.

A kőre utólagosan vésett felirat jellege annyira anyag, betűi annyira szabálytalanok, hogy a későkori feliratok egyik ritka példányával állunk szemben. Diocletianusnál későbbi azonban nem lehet. Flavius Dragilis ugyanis Szent-Endrén (*Ulcisia castra*) csak meghalt, de Felső-Pannoniában katonáskodott, már pedig Diocletianus volt az, ki Felső-Pannoniát is két részre aprózta, s az egyiknek, az északinak azóta *Pannonia prima*, a délinek pedig *Savia* vagy *Pannonia ripariensis* lett a neve. Ha az első sor olvasása helyes, úgy Dragilis mint *beneficiarius** szolgált egyik felső-pannoniai tábor parancsnoka mellett. A második sor CONST rövidítésében esetleg a tábor közelebbi meghatározása is lapanghat. Figyelemre méltó, hogy a felirat Aurelia Marciola férjét, ki 74 éves, 5 hónapos és 15 napos korában elhunyt, *coniunx* helyett *compar*-nak nevezi. A sírfelirat még a nő unokájának szólt.

66. Sírkő trachytból, fölül csonka. Magassága 145 cm, szélessége 65 cm, vastagsága 15 cm. Szent-Endréről való, hol Dániel József kertjében találták (1898). Dániel József ajándéka.

A felső végére vésett feliratot alul s két oldalt egyszerű vonal kereteli be. Alatta a lap felülete érdes.

A sírkő minden ízében barbár jellegű: durván, nagyolva megfaragott kőlap, minden kiképzés nélkül, a felirat betűi is csak éppen belé vannak karcolva, szövege pedig a legszükségesebbre szorítkozik, az elhunyt nevére s az évek számára (de az elmosódott), melyeket az illető átélt. Hogy az elhunyt maga is barbár volt, kitűnik egytagú nevéből (*Namio*), mely mellett még csak az apjáé szerepel genitivusban (*Antaionis*), de a *f(ilius)* elhagyásával, a mi a benszülöttek (*peregrini*) síremlékein nemcsak másutt,** hanem nálunk is jellemző.

67. Sírkő felső bal sarka, magassága 92 cm, szélessége 80 cm, vastagsága 24 cm. Szent-Endrén, Dániel József kertjében találták (1898). Dániel József ajándéka.

Fenmaradt az orom, közepén egy nagy rózsával s csúcsa baloldalán egy állatlábbal. Az orom alatt, oszlopok közé foglalva, legalább két mellkép volt, de csak az egyiknek sérült feje van meg.

68. Csonka sírkő, két darabban. Magassága 148 cm, szélessége 103 cm, vastagsága 20 cm. Találták Szent-Endrén, Dániel József telkén, mint az előbbi (64—67) s még a következő (69) darabokat (1898). Dániel József ajándéka.

* V. ö. Budapest Régiségei VI 141. l.

** Hübner, Römische Epigraphik. Handb. d. klass. Altertumswissenschaft I S. 518.

Fölül háromszögű orom koronázza, melynek lejtős széleit folyondár díszíti, közepén pedig Medusa feje van ábrázolva. A széles epistylonon három lomb-

fűzér, a két végén szalagokkal felkötve, csüng. Alatta, a kerek oszlopok közé foglalt lapos fülkében legalább három mellkép foglalt helyet. Egészen ép csak a baloldali, feje kétszeresen be van kötve s kendővel letakarva, melynek végei a vállakra lógnak. A nyak alatt a fibulával összekapcsolt ing látszik, a vállakon nagyfajta fibulák kötik össze a tunicát, a pallát pedig a jobb kar szorítja a testhez. A jobb kézcsuklón többszörös karperecz látszik. A középső alacsonyabb mellkép feje is be van kötve s föléje szintén kendő borul. A megmaradt jobb vállon ismétlődik a nagy fibula s a karpereczcel ékített jobb kéz tartása is azonos, mint a szomszédjáé. A következő keskeny mezőn a közepén háromláb, rajta az egyik épen maradt ke-

nyérrel, tőle balra álló férfialak, aztán fogó s üllő vannak ábrázolva. A sírkő többi része a felirattal hiányzik.

Az életpályának olyan jelképei, mint a fogó s üllő, sírköveinken általában ritkák s annál érdekesebbek, mert mint a nő nemzeti viselete elárulja, a ben-szülöttek foglalkozására vetnek világot.

69. Csonka sírkő trachytból, magassága 120 cm, szélessége 101 cm, vastagsága 23 cm. Szent-Endréről való, hol Dániel József háztelke felső végén találták, több más kőemlékkel együtt (64—68), melyek mind sírok alkatrészeit képezték (1898.) Dániel József ajándéka.

Felső részén három mellkép van, a balra lévő nőé, ki két kezével merőlegesen orsót tart maga előtt. Fejét magas turbán fedi, melyről egy fátyol végei csüngenek alá. Ugyancsak a fejről (!) a mellre csavart karika (*torques*) lóg, a két vállon egy-egy nagy ruhapapocscs ágaskodik, a kézcsuklókat pedig dupla kar-

pereczek díszítik. A két mellkép jobbra csupaszképű férfiakat ábrázolt, legalább a középső mindenestre az, a hanyag kivitel következtében azonban mindegyiknél csak a bal vállra vetett ruha redői látszanak, melyeket egyformán mind a két alak a jobb kezével fog, míg a jobb felőli alak bal keze maga előtt csészét tart. A másiknak bal kezéből csak éppen az ujjak vannak feltüntetve. A mellképek alatt széles, keretbe foglalt mező következett; azon a darabon, mely megmaradt, lapos domború műben csonka négykerekű kocsi látható, a két kerék közül az épnek 8 küllője van, rajtuk hosszukás alacsony kocsiszekrény nyugszik, közepén ülőhellyel (?); a kocsis elül a végén ül. Egy-egy vörös folt a baloldali mellképen elárulja, hogy a sírkő színesre volt festve.

A kocsi, mint azt a következő sírkő is mutatja s még egész sora az emlékeknek, melyek eddig Pannoniából ismeretesek, a benszült barbárok emlékein tipikus ábrázolás, mely nem enged semmi kétséget az iránt, hogy mi volt nálunk a meghódított alattvalók főfoglalkozása a római uralom alatt is. A *veredarii Pannonii Hyginusból** is ismeretesek. Azok a küldöncök voltak, kik a hivatalos értesítéseket, leveleket könnyű kocsikon továbbították. A könnyű, kétkerekű kocsik (*cisium*) mellett** azonban nem kevésbé gyakran találkozunk a négykerekű kocsikkal.*** Ezen síremléken is, ép úgy, mint a következőn, a kocsi négy kerekű, ú. n. *reda*, nem olyan kényelmes, fedett kocsi, mint a *carruca*, de elég tágas, hogy több

* De castr. met. 24. 30.

** Az egyik tőki köemléken, Budapest Régiségei IV 38. l.

*** CIL III 10558 (Ó-Buda). Budapest Régiségei V 154. l. (Ó-Buda). U. o. 155. l. (Ó-Buda). U. o. IV 46. l. (Dunántúl). U. o. 67. l. (Zsámbék). U. o. 42. l. (Tök). CIL III 3375 (Tabajd).

utas szállítására is alkalmas legyen. Más valaki, mint a kocsis, a zsámbéki s mind a három idézett óbudai kocsin sincs.

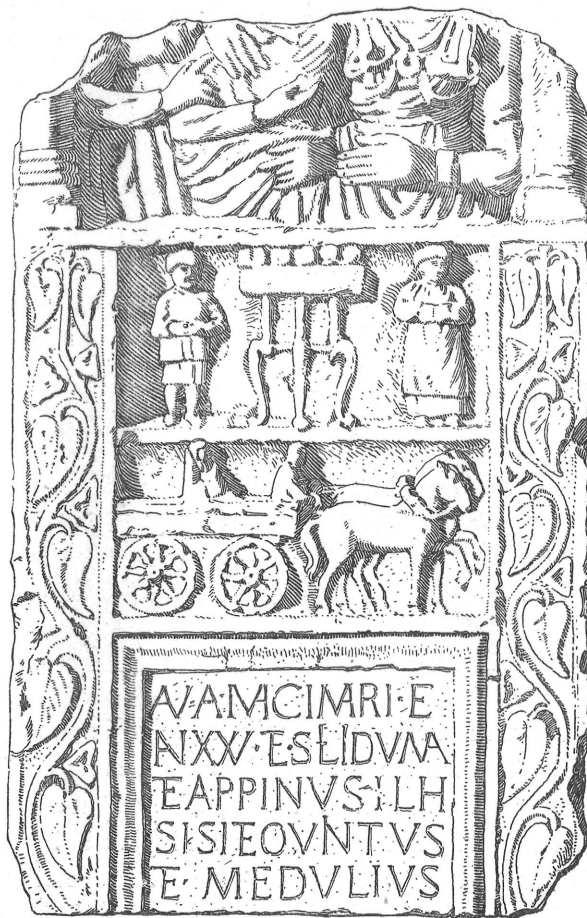
70. Sírtábla homokkőből, fölül csonka; magassága 120 cm. szélessége 77 cm, vastagsága 18 cm. Szent-Endrén, a püspöki udvar déli falában állott be-

falazva s mint Bogdanovics Lucián gör. kel. püspök ajándéka került az aquincumi muzeumba (1899).

A térden felül ábrázolt alakok fejei hiányzanak. Jobbra a nő vállait fibulák diszítik, nyakáról szalagon fityegő karika lóg le; bal kezét maga előtt tartja, míg jobb keze a középső alak jobb vállán látszik. Ez, a kis kezei után ítélve gyermek volt, ki jobb kezében maga előtt valamit tart. A baloldali alak szintén gyermek lehetett. Jobb kezével a középső alak jobb karjába fogódzkodik, bal keze pedig annak a bal vállán pihen. Két oldalt kerek oszlopok szegélyezték a csoportképet. Alább az oldal-széleken lefelé egy-egy borostyáninda fut, lefelé csüngő levelekkel. Köztük a felső négyszögű mezőben közepütt egy háromláb áll, öt kenyérrel, balra s jobbra egy-egy álló

alak szemben néz, a jobboldali nő, bokáig érő alsó szoknyában, míg a felső térden alul ér; a baloldali férfi, térdig érő tunicával s egy rövidebb chitonnal. Mindkét alak két kezét elől összekulcsolva tartja. A következő mezőben négykerekű kocsi van ábrázolva, két elébe fogott lóval; jobbra, a lapos kétrétű kocsiszekrény elején a kocsis ül, mögötte a közepen támlásszékekben fátyolos nő. Az alsó mezőbe vésett feliratnak egyszerű léczkerete van.

A felirat nem ismeretlen, már a CIL III 3644 közli s újabb revízióban

10576. A kocsin a kocsison kívül a kocsiszekrény közepén a nő ép oly kosárszékbén ül, minő az egyik pannoniai kőemléken* látható.

71. Négyyszögű sírtábla felső része trachytból. Magassága 69 cm, szélessége 77 cm, vastagsága 21 cm. Szent-Endréről származik, hol a püspöki udvar falában befalazva állott. Bogdánovics Lucián gör. keleti püspök ajándéka (1899).

A jobbra ábrázolt férfinak csak a feje van meg; balra a nő vállaira omló fátyolt visel fején, nyaka körül torques van, jobb vállán egy nagy fibula látszik s a jobb kezén, melynek ujjai a férfi bal vállán pihennek, a karperecz. Jobb vállán a férfi jobb keze nyugszik.

72. Sírtábla mészkőből, keresztben ketté törve. Magassága 120 cm, szélessége 95 cm, vastagsága 17 cm. Szent-Endrén, a castrum mellett fekvő földjén találta Peyer Vendel szentendrei lakos s az aquinc. muzeumnak ajándékozta (1899).

Fölül a rózsával diszített orom két sarkán pal-

* Budapest Régiségei IV 46. l.

mettás acroterionok emelkednek, a csúcsa csonka, alatta négyszögű mezőben, két oszlop közé foglalva két mellkép, a legbarbárabb kivitelben, a mi képzelhető. Jobbra van a férfié, tojásalakú fejjel, lapos arczczal, bal kezében maga előtt kalapácsot tartva, míg jobbát kifordítva, a feleségének nyújtja. Ennek háromszögű feje van, kendővel átkötve, nyakán torquesszel, vállain fibulákkal; elkorcsosodott bal kezében maga előtt almát tart, a jobb kezével pedig férje jobb kezét fogja. A ruházatot mindkettőnél értelmetlen karczolatok jelzik. Alább volt a felirat, keretben, de csak az első sor maradt meg, az is csonkán.

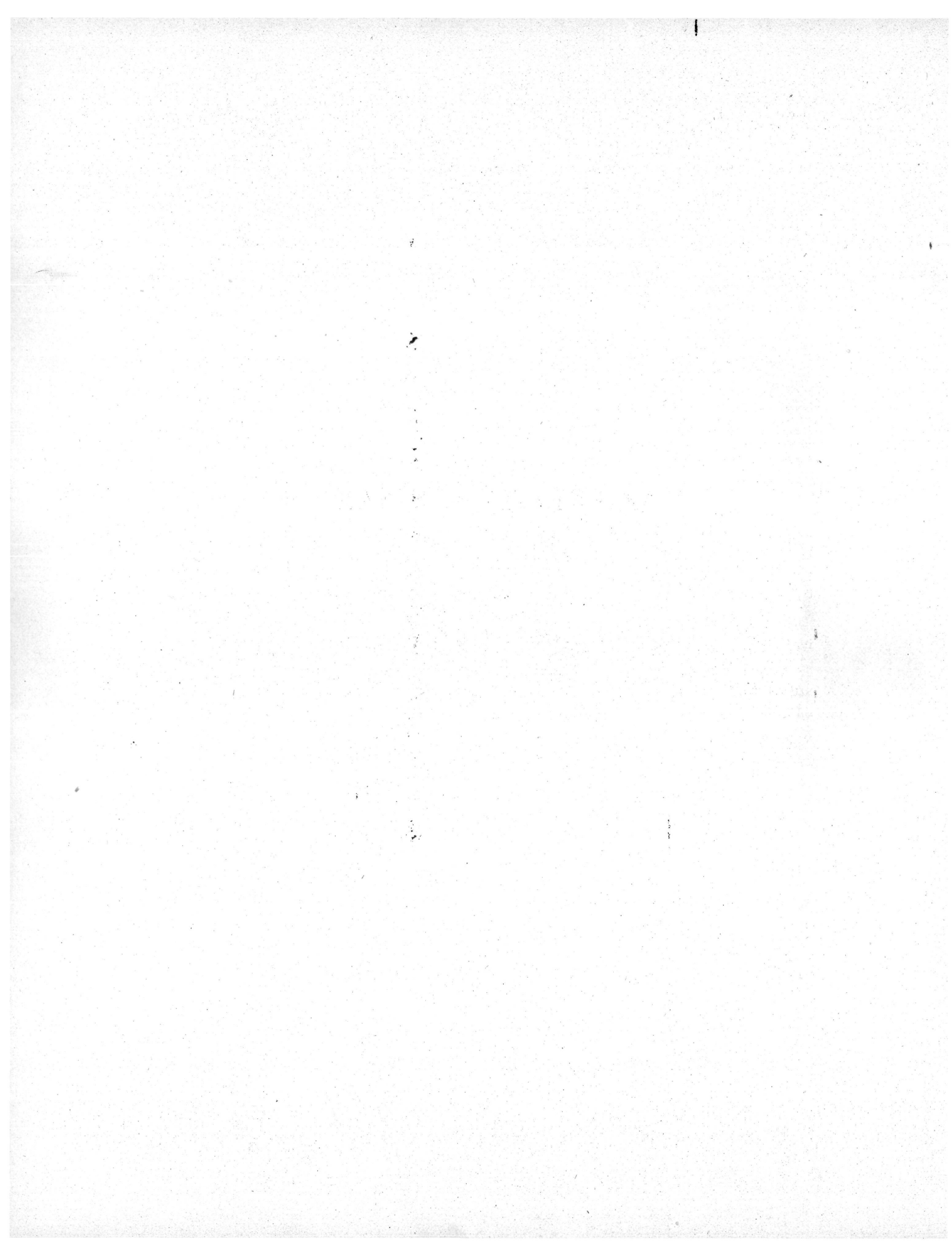
A 68—72 sírkövekre jellemző a női mellképek sajátos viselete, a vállakon a nagy ruhakapcsok, a nyakon a font karika, a kézcsuklón a karpereczek s egyik-másik alakon a magas fejdísz, mind oly részletek, melyek más kőemlékekről is ismeretesek.* Mindenesetre érdekes azonban ezen újabb sorozat már csak azért is, mert mutatja, mennyire általános volt a római uralom dacára a bensülött barbár nők ragaszkodása az őseiktől öröklött viselethez.

* Arch. Értesítő XIV (1880) 308—316. Budapest Régiségei IV 31—72 s V 152—156.

AZ ESKÜTÉRI SISAK

IRTA

NAGY GÉZA

A budapesti Duna-mederből már sok érdekes régiség került napvilágra, de egyik sem mérkőzhetik azzal a római kori barbár sisakkal, melyet 1898 június 25-én az esküteri hid építése alkalmával a pesti oldalon levő hidoszlop alapozásakor a Duna o-pontja alatt 3.5—3.8 méternyi mélyen elterülő homokos kavicsrétegben találtak s a mely sisakot aztán hivatalból a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának küldtek meg.

A sisakot, melynek színes képéhez a duczokat az Archaeologiai Értesítő szerkesztője szíves volt rendelkezésünkre bocsátani, a rárakodott homok- és iszapréteg meglehetősen megrongálta. Anyaga vas, külseje azonban aranyozott ezüst lemezzel van bevonva, melyet rekeszekbe foglalt zöld, fehérsávós sötét viola- és tejszínű álékkövek díszítenek. Idoma féltojásdad; hosszátmérője 24 cm., szélességben 17 cm. Magassága a legrongáltabb oldalon 13 cm., a fültakaróval együtt 23.5 cm. Közepén, a homloktól a fejtetőn át a tarkóig, széles szalagból álló alacsony taraj vonul végig; a hol a taraj végződik, a sisak alját befelé ugró széles szalagszegélyzet veszi körül, melyet egy hasonló szélességű kiálló szalag választ el a fültakarótól; a két szalagot elől a sisak nyílásánál a szemöldök irányában csúcsba futó kettős félkörív vágja keresztül. Két oldalt fültakaróval, a fejtetőn mindkét oldalt s a taraj alján csatalakú bokrétatartóval van ellátva; egyik fültakaró letört, homokos kavicscsal és iszappal egészen elborítva a sisak belsejében találták, úgy hogy csak a kavics és iszap kitisztítása után tűnt elő.

A sisak alja, a taraj és az ékkövek melléke, valamint a fültakaró ponczolt díszítéssel van ellátva, a mi gyöngysoros keretbe foglalt gömbösvégű félkör-, központi kör- és gömbsorból, apró x-ekből s háromszögalakban rendezett apró gömbökből áll. Alakos díszítés csak a sisak aljának szegélyzetén fordul elő, mely lehetővé teszi, hogy ezen alig egy-két példányból ismert, eddigelé pontosan meg nem állapítható korbéli sisaktípusnak, a mit a németek inkább csak sejtésképpen mondtak Karolingkorinak (VIII—X. század), teljes bizonyossággal meghatározhassuk az idejét.

Az alakok ugyanis minden kétséget kizáró módon azt bizonyítják, hogy az egész római *provincialis készítmény*, viszont a rekeszes álékkövek használata arra vall, hogy a rómaiak nem maguk, hanem *barbarok számára* készítették.

Minden egyes alak gyöngysoros négyszögű keretbe van foglalva; az egyes mezőket rekeszes ékkövek választják el. Mindjárt elől, a taraj végétől jobbra és balra eső mezőben két szembe néző *Victoria* van ábrázolva, földig érő szárnyakkal s ugyanolyan ruhában, mindegyik koszorút tart fölemelt jobb kezében, bal-

Victoria a sisakon (1—3. sz.), Crispus Cæsar (4. sz.) bronz érmén és Constantinus iunior (5. sz.) aranyán. A 4. sz. eredetiről, az 5. sz. Cohen után.

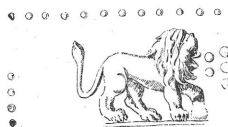
jában pedig pálmaágot. A *Victoria*-alak ilyen előállítási módja igen gyakori a IV. századbeli római érmeiken, különösen pedig a Nagy Konstantin családjából származott császárok érmein,* úgy hogy ezen az alapon a IV. század első felébe tehetjük a sisak idejét. Ennek a kormeghatározásnak a következő, amattól négyszögű zöld kővel elválasztott mező jobb felé lépdelő *oroszlánja* sem mond ellent; az oroszlán ilyen előállítása módját Gallienus (253—268) érmeiről ismerjük (l. az ábrát), melyeket uralkodása vége felé, tribunusi hatalmának 13-ik évében, hatodszori consulsága alatt, vagyis Kr. u. 265-ben veretett. Az oroszlán különben a *Mithra*-emlékeken szokott előfordulni s hogy a sisakra is ilyenforma vonatkozással került, abból gyaníthatjuk, mert a *Mithra*-kultusznak egy másik ismeretes jelvénye, a «krater»-nek nevezett borvegyítő edény is föltalálható a sisakon. A következő mezőben, melyet amattól egy nagyon megrongálódott tejfehér kerek ékkő választ el, az előbbivel szembe néző s ahhoz hasonló *oroszlán* körvonalainak a maradványai vehetők ki. Ezt szintén tejfehér kerek kő választja el a negyedik mezőtől, mely három gyöngysoros keretben ugyanannyi alakot foglal magában. A balkéz felől eső alak kivehetetlen. Középen szemben álló, fejét balra fordító, lebegő szárnyas *Victoria* van bokáig érő fehér ruhában, mindkét kezét fölemelve s mindegyikben koszorút tartva. A jobbkéz felől eső alakban *Jupiter Conservator* ismerhető fel, előre nyújtott jobbában földgömbbel, baljában sceptrummal, a trón alatt sassal, felső teste meztelen, csak derekától kezdve van lepelbe burkolva. *Jupiter Conservator* egész Constantinus iuniorig

* Ilyenek: Crispus Cæsar (317—326) érme Cohennél (rég. kiad.) VI. 185. 2., aztán Delmatius Cæsaré (335—337). U. o. VI. 209. 2., Constantinus iunioré (337—340). U. o. VI. 216. 20., Constansé (335—350). U. o. VI. 253. 54., Constantius Gallusé (351—354). U. o. VI. 350. 19.

(+ 340) egyik legszokottabb alakja a római érmeknek, de rendesen álló helyzetben van feltüntetve; olyanforma előállításban, mint a sisakon — ha nem is teljesen azonos módon, Nagy Konstantin egyik aranyán található fel (l. az ábrát),* az eltérés abból áll, hogy az érmen földgömb helyett villámokat tart a jobb kezében. A sisakszegély további része megrongálódott; a mi alakos előállítás volt rajta, egyáltalában nem vehető ki. Megvan azonban az utolsó mező a sisak bal oldalán, a hol a Mithra- emlékek főntebb említett edénye, a római provincialis s köztük az aquincumi siremlékeken is gyakran előforduló *krater* van ábrázolva. A krater és az oroszlán némiképp sejteti velünk a hiányzó alakokat is; az oroszlán, különösen sisakon, a Mithra-kultuszon kívül egyéb magyarázatot is megengedne ugyan, a krater azonban szorosabb összefüggésre mutat, akkor pedig nem igen hihető, hogy a többi szokottabb jelvény, de különösen

Jupiter Conservator alakja a sisakon és Nagy Konstantin aranyán.

Gallienus bronz érmének hátlapja az oroszlánnal. (V. ö. Cohen IV. 405, 456.) — Az oroszlán és a krater a sisakon.

maga Mithra elmaradt volna a sisakról. Mithra tisztelete a perzsáktól indult ki s terjedt el Kis-Ázsián át a római birodalom legkülönbözőbb részeiben; de elterjedt a perzsáktól északra tanyázó nomádok közt is; ezek közé a perzsa kultúra körébe eső nomádok közé tartoztak a szarmaták, kik időszámításunk első századaiban a kelet- és déloroszországi pusztaságon tanyáztak, legnyugatibb águk, a jazygok pedig a magyar Alföldön, Dacia és Pannonia közt, a római gyarmatosok közé ékelődtek; ha tehát a sisak valamelyik Aquincum vidékével határos IV. századbeli barbár fejedelem számára készült, a szomszédságnál fogva első sorban is a jazygokra kell gondolnunk, a jazygoknál pedig a perzsa népies vallás jelvényei ép úgy nem lephetnek meg, mint a perzsákkal való kapcsolat más egyéb nyomai, a melyek közé tartoznak pl. az irán eredetű jazyg személynevek.**

* V. ö. Cohen (rég. kiad.) VI. 104. 73.

** Budapest Régiségei. V. k. 91. l.

Az alsó szegélyzet szélét finoman rovátkolt keretben apró x-sor foglalja el, közepén fölirat volt, de az ezüstlemezen olyan erős iszapréteg képződött, hogy a föliratot teljesen tönkretette s csak egy pár betűnek a nyomai vehetők ki: egy helyen OR s a szegély vége felé M.

Míg az alakok előállítása teljesen a hanyatló provincialis római ipar kéziművészetének bizonyítja a sisakot: az aranyozott ezüstlemez ponczolt díszítésének technikája félreismerhetlen rokonságot mutat a második osztropataki lelettel, meg a herpályi paizsboglárral s átvezet a rómaiak által befolyásolt III—IV. századbéli barbár izléshez, a mi még szembetűnőbb módon jelentkezik a rekeszes élekkövek használatában, melyekkel gazdagon van díszítve a sisak.

Háromféle kő van a sisakon. A legnagyobbfajta csonka kúp módjára emelkedik ki a tojásdad idomú alapból; áttetsző sötét violaszínű, tetején fehér sávval ellátva; előjön a sisaktető alján mindkét oldalon s a fültakarón, a hol azonban csak a letört darabon maradt meg; kisebb alakban a sisaktető felső részén a bokréta tartó csat mellett van alkalmazva. Van aztán egy középnagyságú hossz-négyszögű zöld kő szintén kétféle nagyságban; elhelyezési módjáról, mely a sisak mindegyik felén egyforma, a mellékelt ábra elég tiszta képet nyújt, csak annyit kell még megjegyeznünk, hogy a különben megrongálódott tarajszalag alján is előfordul, de a szalagnak csak egyik végén maradt meg. A legkisebb kő kerek s tejfehér színű; mint az ábrán látható, alkalmazták a sisakszegélyen s a fültakaró felső részén, ezenkívül a sisaktető alján levő ékkősor végén, a mely azonban az ábrán már nem vehető ki.

Az átlátszó rekeszes ékkövek használata a zománcz helyett a kelet-és dél-oroszországi barbároktól indult ki s mint tudjuk, a népvándorláskori leletek azon csoportjának, mely a germánok által megszállt területen Európaszerte közös típust tüntet föl, egyik megkülönböztető sajátága. Germánok voltak e stílus elterjesztői, de Reinach S. szavaival szólva «alakulásában idegen, eddig homályos befolyásnak volt szerepe»,* melyet csakis oly módon vagyunk képesek megmagyarázni, ha számbaveszünk, hogy a római birodalmat az V—VI. században elárasztó germánok tekintélyes tömege már előbb valami másfél vagy két századig Dél-Oroszországban és keleti Magyarországon tanyázott s az első germán hatalom, mely a római világgal szemben nemcsak politikai, hanem kulturális tekintetben is önállóságra tett szert, a legkeletibb germánok, a góthok királysága volt. A burgund és frank királyok elei még jelentéktelen törzsfőnökök voltak akkor, a mikor a IV. század elején megalakult a Nagy Sándoréhoz ha-

* Arch. Ért. XIV. 1894. 402. l.

sonlított hatalmas keleti góth birodalom. Hermanerich, még elődeinek udvarában kell tehát keresnünk a «merovingi stilus» megalakulásának színhelyét s ép azért a fekete-tengermelléki görög hagyományokon kívül az irán kultúra befolyásával is számolnunk kell s aligha van igaza Reinachnak, a mikor azt hiszi, «hogy erősen túlbecsülték az ú. n. merovingi stilus alakulásában Ázsia szerepét.» Ázsiának még egyéb szerepe is volt. A népvándorlaskori germánoknak ethnikai alakulására is befolyást gyakoroltak az irán kultúra körébe tartozó ázsiai népségek. A góthokkal, svévekkel, vandallokkal nagy számú alán vándorolt Galliába és Hispaniába, az alán nép pedig az az ága volt a szarmatáknak, melyben legerősebb volt az irán elem, úgy hogy maradványaik, a Kaukázusba szorult osszéték nyelvileg is az iránsághoz tartoznak. A népvándorlaskori germán stilus vagy — ha jobban tetszik — Meroving-stilus — mint mondtuk — a góthok kelet-európai birodalmában alakult meg; félgörög, félirán mesterek teremtették meg s vitték a góthokkal és vandallokkal nyugotra, hol a többi germán fejedelem is igyekezett utánozni a hatalmas góth királyokat, kiknek udvara mintául szolgált az akkori germán világnak. De a fejlődésnek ezen menete egyúttal megmagyarázza azt a feltűnő jelenséget is, hogy a mit a népvándorlaskori leletek germán csoportjának szoktunk nevezni, az osszétföldi ú. n. byzanczkori emlékekkel több lényeges sajáttságban egyezik.*

Sisakunk e stilus megalakulásának legelejéről való s egyik korai emléke a rekeszes ékkövek használatának az első osztropataki lelet onyxköves fibulájával s az apahidai lelet almandinos csüngőivel és csatjaival együtt. De míg ez utóbbiak a III—IV. századbéli germánok hagyatékához tartoznak: a sisak, mint fentebb említettük, minden valószínűség szerint valamely jazyg fejedelemé volt. A jazygok által megszállt területnek, mely egészben véve a magyar Alföldet foglalta magában, rómaikori barbár leletei csak az utóbbi hat-hét év óta kezdenek nagyobb figyelemben részesülni, de már ezekben is feltűnt a jazygok előszere tete az ékkövek iránt. Különösen sűrűn fordulnak elő a tojásdadidomú kisebb-nagyobb kalcedon-gyöngyök, míg a többi melléklet, egy-egy római bronz fibula s bronz érem stb. meglehetősen szegényes, úgy hogy gazdagság tekintetében össze sem hasonlíthatók a germánok után fennmaradt ékszerekkel s egyéb tárgyakkal. Csupán a múlt év őszén feltárt jász-alsó-szentgyörgyi Borsa halomban s a mellette levő kisebb halomban találtak olyan jazygkori tárgyakat, melyek fejedelmi eredetre vallanak, csakhogy e sirokat már a régebbi időben kirabolták, úgy hogy csupán töredéke maradt fenn az eredeti sirmellékleteknek.**

* Chantre E.: *Recherches anthr. dans le Caucase*. III. k. XVI. és XIX. tábla.

** Arch. Ért. XIX. 1899. 439.

E lelet, melynek korát az egyik halomban a tárgyakkal együtt talált Antoninus Pius- vagy Marcus Aurelius-féle ezüst dénár után a II. század végére vagy a III. század elejére, tehát a Tiszavidék jazyg időszakának kellős közepére tehetjük, többféle vonatkozásban van sisakunkkal

Itt is megvannak a sisak jellemző álékkövei; a Borsa-halomban 30 nagyobb darabot találtak belőlük. Egy része hossznegyszögű, mint a sisakon levő zöld kövek, más része kerek vagy tojásdad, kidomborodó fölülettel; színük sötétzöld vagy sötétbarna; egy, melynek széle sárga, közepe zöld, fehér sávval van ellátva; idomuk és anyaguk, az üvegpaszta, megfelel a sisak ékköveinek, míg a germán ékszereken levőktől különbözik, ez utóbbiakon értékesebb köveket, rendszerint gránátot s almandint, nagyobb ékköveknek pedig gömbölyded vagy tojásdad sardonyxot, karneolt s hegyi kristályt alkalmaztak. Ez a 30 kő nem volt ékszerbe vagy más tárgyba foglalva, magukban találtattak s ha valamire voltak alkalmazva, az valami porlandó anyag, bőr (öv) vagy fa (paizs) lehetett. De előfordul a rekeszes technika is, a lelethez tartozik 17 apró arany gomb, melyek mindegyikébe kerek zöld üveg van foglalva oly módon, hogy a gombfej egész fölületét betölti az ékkő. Mint láttuk, a sisakon is, a jász-alsó-sz.-györgyi leletben is gyakori a zöld színű ékkő, a mi hiányzik a germán leletekből; ez nem véletlenség, hanem megvan a jelentősége; a keleti népeknél régtől fogva kedvelt ékkő a türkisz, a kaukázusi alánok népvándorláskori emlékeiben is megtaláljuk,* a magyarországi jazygok azonban egykönnyen nem juthattak türkiszhez, pótolták tehát zöld üveggel.

Az eskütéri sisaknál alkalmazott technikai eljárásmodnak azon nemét, hogy a vastárgyat nemesebb fémből, ezüsből vagy aranyozott ezüsből készült vékony lemezzel vonták be, a jász-alsó-sz.-györgyi leletnek egy paizsbogláránál találjuk. Volt a leletben egy másik paizsboglár is s ebből azt látjuk, hogy a paizst, a mi eredetileg nem tartozott a szarmaták fegyverei közé, a közepén alkalmazott hegyes csúcsú umboval együtt a jazygok átvették a germánoktól, kiknek egyik ágával, az Ipoly-Garam és Vág-Morva közti vidéken, a Duna északi partmel-lékén lakó kvádokkal századok óta fegyverbarátságban éltek. Az a körülmény, hogy a paizsboglárnak a III—IV. századbeli jazygoknál való elterjedését a jász-alsó-szentgyörgyi lelet alapján megállapíthattuk,** a fentebb már említett és szintén nemes fémmel (arany lemezzel) bevont s a sisakkal egyezően ponczolt diszítésű herpályi paizsboglárnak is a III—IV. századbeli jazyg emlékcsoportban jelöli

* Chantre E. id. m. III. k. XIX. t. 6. sz.

** Előfordul különben már II. század elején a Trajanus dák hadjáratának hadi zsakmányai közt. L. Cichorius Konrád: *Die Reliefs der Traian-Säule*. Berlin. 1896. Taf. II—III.

ki a helyét. Reinach S. ezt a díszes tárgyat a La Tène-ízlés utóvirágzásának emlékei közé sorozza * s ezen az alapon — tekintve, hogy a La Tène-kultúra a kelta-germán népeknél fejlett ki, hajlandók voltunk a herpályi paizsboglárt az Odera és Visztula vidékéről keleti Magyarországra vándorolt III—IV. századbeli germánoknak tulajdonítani, bár sem a halomba való temetkezés, sem az elhunyt vitéz lovának a sirba való tétele nem igen egyeztethető össze az azon időbeli germán szokásokkal, ** maga Herpály pusztája is, Biharmegye nyugoti sarkában, hol a Berettyó áradásos vidéke kezdődik s tart a Tiszáig, sokkal jobban beleillik az alföldi nomád jazygok, mint az északkeleti hegyvidéki germánok területébe; ehhez járul, hogy a paizsboglár egyes motívumai is (griff, aztán egymással küzdő oroszlán és vadkan stb.) sokkal inkább jellemzik a fekete-tenger-melléki, mint az északi leleteket. Mindezeket számbavéve, a herpályi paizsboglárt az eskütéri sisakkal és a jász-alsó-szentgyörgyi lelettel együtt a római és La Tène-kultúra befolyása alatt levő jazygok fejedelmeinek hagyatékához számíthatjuk.

Hogy sisakunk s a jász-alsó-sz.-györgyi lelet közt levő analógiákat kimerítsük, megemlítjük még, hogy a sisakra erősített kerek lemezű és három szöggel ellátott zömök testből, meg tojásdad idomú fejből álló csattipus szintén megvan e leletben; ez a típus különben eléggé ismeretes a népvándorlás korai időszakának emlékeiből.

★

A mi a sisak *idomát* illeti, egészen eltérő típust tüntet föl az ismert római sisaktípustól. Különbözik azon néhány római sisaktól is, melyeket Magyarország területén találtak, minők a *szőnyi* a bécsi udvari gyűjteményben, a *maros-újbári* a kolozsvári múzeumban s a *székely-kocsárdi* a nagyenyedi Bethlen-kollégium birtokában, *** melyek különben a rendes római sisakformának felelnek meg.

Nem is ismerünk olyan hazai leletet, melyben az eskütérihez hasonló sisak fordult elő, ha csak az az «arany sisak» nem volt ilyen, melyet még a XIX. század elején Alpáron találtak s egy ideig tyukitatónak használtak, aztán egy füttyülő zsidó vette meg s attól fogva nyoma veszett, ép úgy, mint annak a másik alpári «arany sisaknak», a mely az ötvenes években került napvilágra, a mit aztán a

* Reinach S. *A herpályi paizsdudor*. (Arch. Ért. XIV. 1894. 395—404. l.)

** A lelet körülményeit említi Érdy János (*Régiségtani Közlemények*. Buda. 1858. *A Magy. Tud. Akad. Évkönyveiben*, IX. köt. 1. darab. 16. l.) a verebi ősmagyar lelet leírásánál. Érdy sisakcsúcsnak tartotta a paizsboglárt, melyet 1854 október 20-án Csiffy László a M. N. Múzeumnak ajándékozott. (L. Rég. Napló 38/1854. sz.)

*** Ez utóbbi rajzát l. *A magyar nemzet története*. Szerk. Szilágyi S. Millenniumi kiad. I. köt. 15. füz. (LXIII. lapján. Ismertette Téglás Gábor *Arch. Ért.* VIII. 1888. 184. l.)

M. N. Múzeumnak be is küldtek s mi közben Kubinyi Ágoston volt múzeumi igazgató Budára vitte, bemutatandó néh. Albrecht m. kir. herczegnek, Magyarország akkori kormányzójának, az audientia alatt a sisak eltűnt.¹

Van azonban egy pár németországi lelet, a mely az eskütéri sisak idomára analógiát szolgáltat.

Egyet ezredéves jubileumunk idejében Augsburg mellett a Pferseeben a *Lechfelden* találtak s akkoriban mint ősmagyar sisakot emlegették a német s utánnuk a magyar lapok; a M. Nemzeti Múzeumnak megküldött fénykép azonban semmi támaszpontot sem nyújtott e föltevés igazolására, ellenben az eskütéri sisakénál valamivel magasabb és keskenyebb tarajában már akkor is a klasszikus sisakformák reminiscenciáját véltük megtalálhatni, míg a taraj mellett s a sisak alján vonuló ponczolt diszítés motivumaiban, melyek központi körökből, indasorból, kétsoros apró kockákból s háromszögalakban rendezett körökből állnak, a Hallstadt-ízlésnek a római korig terjedő nyomait kerestük s körülbelül a La Tène-korszakba véltük helyezhetőnek, tehát valami ezer esztendővel korábbinak tartottuk, mint a hogy a híre volt. Az eskütéri sisak igazolta e föltevésünket, melyen csak annyiban kell változtatnunk, hogy a lechfeldi sisak alapján hajlandók voltunk e típus idejét a Hallstadt-korszakhoz közelebb eső időkorszakba helyezni, míg az eskütéri sisak a több mint félezredéves La Tène-korszaknak (Kr. e. 400— Kr. u. 300) kétségkívül a legvégső szakából való. A lechfeldi sisak azonkívül, hogy sokkal egyszerűbb, abban különbözik az eskütérítől, hogy nincsenek fültakarói. Az alsó szegélyén levő lyukak azonban arra mutatnak, hogy voltak, a melyeket, mint az alább említendő worms-i sisak fültakaróit, kapcsokkal erősítettek a sisak oldalára. Anyaga vas, mely aranyozott ezüst lemezzel van bevonva. A lechfeldi sisakot nem régiben a nürnbergi múzeum szerezte meg.²

Egy másik hasonló típusú sisakot a *leideni régiségtárban* őriznek, melynek még a XIX. század első felében d'Anastasy lovag ajándékozta. Dr. C. Leemans szerint a sisak egyiptomi eredetű volna s állítólag mumiafejen találták,³ a mi azonban a Demminnél látható rajz után ítélve, teljes lehetetlenség;⁴ Demmin is hihetetlennek tartja a dolgot, mert — mint megjegyzi — ilyen fegyverdarabot soha mumián nem találtak, különben is az egyiptomi sisak hegyes volt s ha

¹ Ez adatokat Kada Elek kecskeméti polgármester úrtól tudom, ő pedig néh. Hornyik János, volt kecskeméti főjegyzőtől hallotta.

² *Anzeiger des germanischen Nationalmuseums.* 1898. 3. sz. 25. l.

³ Dr. C. Leemans: *Description raisonnée des Monuments Égyptiens du Musée d'antiquités des Pays-Bas à Leide.* 1840. 100. l.

⁴ Aug. Demmin: *Die Kriegswaffen.* 4-ik kiad. Lipcse, 1893. 504. l. 20. Bis ábra.

mégis keletről került volna az ajándékozó birtokába, valamelyik német vagy francia keresztes lovagé lehetett (Demmin t. i. XII—XIII. századbelinek tartja ezt a típust). A sisak idoma megfelel a Traianus-oszlopon a hadi zsákmány közt látható szarmata sisak-formának (l. az ábrát); megvan itt is a kettős, előlről hátra és oldalt egyik fültől a másikig vonuló tarajszalag; alja szintén lemezzel van szegélyezve, oldalt jobb- és balfelől csuklóra járó mozgatható fültakaróval van ellátva, maga a sisak pedig nyolcz vaslemezből van összeszőgezve, a mire szintén a Traianus-oszlop szarmatái szolgáltattak analógiát.¹

A harmadik sisak a *wormsi Paulus-Museum* tulajdona.² Demmin szerint anyaga erősen megrongálódott bronz, a takaró-lemezeken aranyozás és díszítés nyomaival. Dr. Koehl pedig a «Westdeutsche Zeitschrift»-ban vasnak mondja, a miből arra következtethetünk, hogy a vasat bronzlemezzel vonták be. A csészealakú sisak két részből áll, melyeket középen egy szalagtaraj köt össze. Jobb és balfelől mozgatható fültakaró, hátul pedig nyakvédő-lemezzel van ellátva, mely részt kapocscsal van a sisak aljához erősítve, részint pedig horog tartotta.

E sisakokat a németek, mint említettük, Karoling-koriaknak tartják, bár az egykorú codexek miniature-jei másforma típust tüntetnek föl, mely vagy két összehajtott s alján egy harmadikkal szegélyezett keskeny pántból állt,³ vagy vaskalapforma volt,⁴ vagy pedig annak a byzanci sisaktípusnak felelt meg, mely Maximinus püspök VI. századbeli ravennai elefántcsont domborművén látható s jellemző sajátságai, hogy alakja kissé hosszúkás, alján elől s hátul kicsúcsosodik és a fej tetejéig előre nyúló s fokozatosan magasodó tarajjal volt ellátva.⁵ E típus V—VI. századbeli, a római-byzanczival még szoros kapcsolatban levő emlékének tekinthető a *M. N. Múzeum* azon *Karinthiában*, *Feistritzban* talált ezüst sisakja, melyet Masner Károly írt le.⁶

Az eskütéri s a hozzá hasonló németországi sisakok azonban egyik típussal sem egyeznek, tehát még azt a föltevést is el kell ejtenünk, hogy a germánok esetleg átvették s a Karolingok idejéig fentartották azt a sisakformát, mely az

¹ Cichorius Konrad: *Die Reliefs der Traianssäule*. Berlin, 1896. XXXI. 76, XXXVII. 94.

² *Westdeutsche Zeitschrift*. 1891. X. k. 396. l. Demmin Aug. *Ergänzungsband für die vier Auflagen der Kriegswaffen*. Wiesbaden, 119. l. 21. Tör. ábra. L. még Essenwein megjegyzéseit *Mitteilungen aus dem german. Nationalmuseum* 1892. évf. 27. lapján.

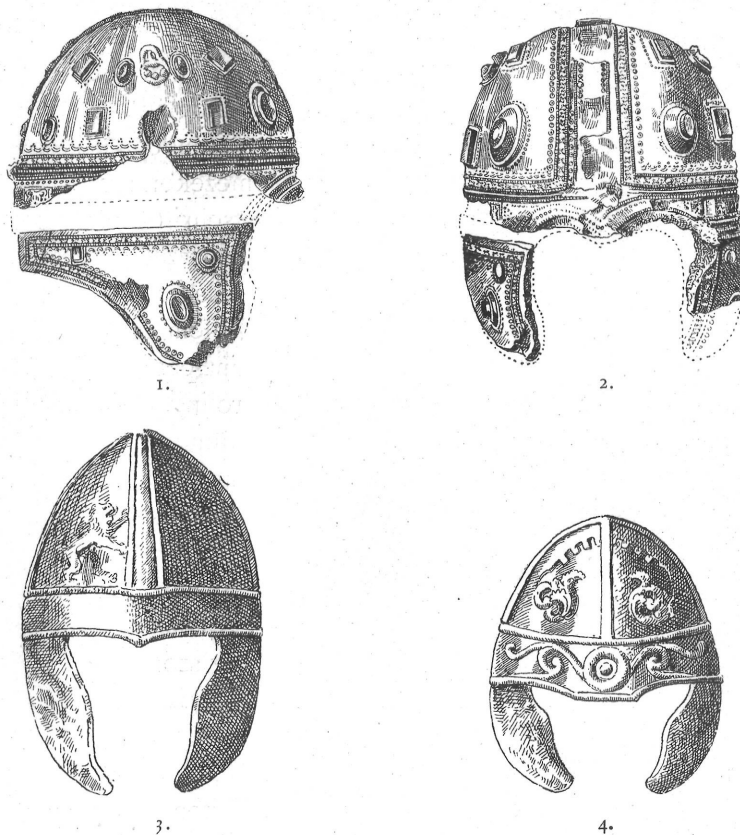
³ Boeheim Wendelin: *Handbuch der Waffenkunde*. 24. l. Demmin A. *Die Kriegswaffen* (4. kiad.) 308., 364., 499. l.

⁴ Demmin id. m. 499. l. 1. sz. — B. Suttner Gusztáv: *Der Helm*. Bécs, 1878. 6. tábla. — Boeheim id. m. 125. l.

⁵ Suttner id. m. 6. tábla Boeheim 24. l. Demmin 499. l. 3. k., 500. l. 3. k.

⁶ *Ezüst sisak a M. N. Múzeumban*. (Arch. Ért. 1888. VIII. k. 392. l.). — L. még Pulszky F. *Magyarország Archaeológiája*. II. k. 117. l.

eskütéri sisak szerint a római kori (III—IV. századbeli) magyarországi szarmatáknál volt elterjedve s a mely típust, mint a Traianus-oszlop képei tanúsítják, egész az I. századig visszanyomozhatjuk. Egy pár szarmata sisak rajzát a Cichorius-féle kiadás után itt közöljük,* összehasonlítva az eskütéri sisakkal, melyet

1—2. Az eskütéri sisak. 3—4. Szarmata sisakok Traianus oszlopáról.

szemben is, oldalnézetben is adunk, e rajzon azt az oldalát tüntetve föl, melyhez a letört fültakaró tartozik. A fültakaró, melynek alja a másik oldalon, a színes táblán közölt kép szerint hiányzik, emitt egészen megvan s idoma teljesen kivethető; mint a rajzból kitűnik, fönt szélesebb volt, alább azonban a hátsó részén körívalakú vágással megkeskenyedett, úgy hogy a tarkót szabadon hagyta; úgy látszik, mozgatható volt, mint a többi hasonló jellegű sisak fültakarója s az áll

* Cichorius K. : *Die Reliefs der Traianssäule*. II. tábla. 10. sz.

alatt össze lehetett foglalni, ez magyarázza meg, hogy a tarkó fölötti takarórészt miért kellett alább megkeskenyíteni.

Annyit ezek után megállapíthatunk, hogy e sisakforma a római kori magyarországi szarmatáknál meg a germánoknál volt elterjedve s a mennyiben az eskütéri sisakon félreismerhetlen a római kéz munkája, ha alkalmazkodott is a barbár ízléshez, e típus megalakulásában része lehetett a barbárságnak is, rómaiságnak is s ilyen szempontból tekintve a dolgot, nem minden jelentőség nélküli, hogy ilyen sisakformák épen a római határszáron kerültek napvilágra. A sisakidomra gyakorolt itáliai befolyás kitűnik különben a délolaszországi *canosai sisakból* is, melyet 1897-ben holttesten bronz páncélrészletekkel, bronzövvel, La Tène-típusú vas lándzsával s római pilummal, két vas-zablával és festett edényekkel együtt találtak. Dr. I. Naue ezen sisak korát a Kr. e. III. század második felébe teszi,¹ a zabla idoma azonban, mely megfelel a császárság első századaiból ismert típusnak,² egy pár századdal későbbinek mutatja; de akár helyes a Naue kormeghatározása, akár pedig későbbi datumot kell fölvennünk, a *canosai sisak* mindenesetre azon típusok közé tartozik, melyek még legjobban megközelítik azt az idomot, a mi az eskütéri, meg a többi barbár sisaktípus kifejlődésére befolyással levő antik formák közt számításba jöhet. Harangalakú, mint amazok s fültakaró-lemezzel van ellátva, továbbá hátsó részén kifelé hajló rövid tarkóvédővel, a mi azonban nem a fültakaró-lemezzel függ össze, mint az eskütéri sisaknál, hanem a sisak aljának folytatását képezi. Felső részén oldalt kétfelől két bokrétatartó tok van rajta, a mi az eskütéri sisak hasonló rendeltetésű csatjaival hozható párhuzamba, teteje hegyes csúcsban végződik. A sisak anyaga vas, a mit felső részén és alján gazdagon díszített zománczos bronzlemez borít; a díszítés poncczal van beverve.

E sisaktípus összekötő kapcsúl szolgál az eskütéri, meg aztán két más *M. N. Múzeumi sisak* közt, melyeket a *canosai* nélkül aligha lehetne bármiféle viszonyba is hozni az eskütérivel. Ezek közül egyiket 1879-ben *b. Révay Ferencz*, a másikat 1884-ben *gr. Keglevich István* ajándékozta a múzeumnak.³ Anyaga mindkettőnek bronz, csak hogy amaz szép zöld patina borítja, emezen a nemes rozsdát szemcsés, piszkos réteg helyettesíti. Az utóbbi kettős gyűrűvel tagolt hegyes csúcsban végződik, a Révay-féle is ilyen lehetett, de csúcsa letört. A tarkótakaró a *canosaiéhoz* hasonlóan kifelé hajló rövid peremből áll, fültakarója azonban egyiknek sincs, de hogy kellett lenni, mutatja a Révay-féle

¹ *Grabfund von Canosa in Apulien.* (Prähistorische Blätter, X. évf. 1898. 4. sz. 50—56. l.

² V. ö. R. Zschiller és R. Forrer: *Die Pferdetränke.* VI. tábla, 3. sz.

³ A Keglevich-féle sisak rövid leírását l. Az ötvösműkiállítás lejtromában, 52. l. 87. sz. a.

sisakon levő nittoló-szög, a Keglevich-féle itáliai eredetű sisakon pedig a kiálló horog, mely a fültakarót tartotta. Mely időből való ez a két sisak: még nincs eldöntve; a Keglevich-féle, mely elől arany babérkoszorúval van díszítve, eddig-él mint «etruszk sisak» szerepelt, de minden valószínűség szerint jóval későbbi. Ehhez a sisaktípushoz tartozik ugyanis az *audellei völgyben*, *Amfreville-sous-les Monts* (Eure) határában 1841-ben lelt s később a *Louvre* birtokába került díszes sisak is,* melynek anyaga bronz, külseje ponczolt és zománczos aranylemezzel van bevonva, ez pedig már nagyon is barbár befolyás alatt készült, úgy hogy — mint Naue megjegyezte — egyetlen egy antik motívum sincs rajta s Viollet le Duc a díszítés keleti jellege után hajlandó volt Attila korabelinek tartani, később egész a IX. századig ment és Charles de Linas után a normannokkal hozta kapcsolatba. Ilyen kései azonban semmi esetre sem lehetett; ennek ellene mond a zománcz-technikának azon időbeli gyakorlata, a mikor a sisak készült, de viszont az elbarbárosodás is már megkezdődött s azért a II—III. századnál sem igen mehetünk vissza korábbi időbe, annál kevésbé az etruszkok koráig, úgy hogy az itt említett három sisakot, az amfrevilleit, a Révay-félét és a Keglevich-félét az eskütérivel, meg a hasonló jellegű németországiakkal együtt körülbelül egyidejűeknek s a canosai sisaktípus más-más irányban történt elbarbárosodásának vehetjük fel. Hogy ezek közül az amfrevillei típust odaszámíthatjuk-e a hazánkban is meghonosodott típusok közé vagy sem: nem lehet eldönteni; a Révay-féle sisakról nem tudjuk, magyarországi leletből való-e, vagy, mint a Keglevich-féle, ez is külföldi eredetű. De ha Turóczmegyében találták is: akkor is másféle barbár néprétegnek tulajdonítandó, mint volt az, melynél az eskütéri, lechfeldi, wormsí és leideni sisaktípus volt használatban. Ha ezek a jazygokkal, meg a germánokkal hozhatók kapcsolatba: akkor a Révay-féle sisaknál a kvádok, kik a mai Turóczmegye felé a Vág, Nyitra, Zsitva és Garam-völgyében északra nem tudjuk meddig laktak, kiesnek a számításból, de számba jöhetnek azok a kelta elemek, kotinok és más törzsek, a kik az északnyugoti Kárpátok közt egész a II. század második feléig fentartották magukat s csak a markomann háború alatt pusztultak el.

Ilyenformán a római befolyás alatt álló barbároknál két önálló sisaktípus alakult: egyiket a keltákkal hozhatjuk kapcsolatba, ez minden kétségen kívül korábban kifejlődött, mint a másik, s úgy látszik, el volt terjedve az egész kelta

* E. Viollet le Duc: *Casque Antique*. (Revue d'Archéologique. 1862. Nouv. Série. V. köt. 225—227. l. V. tábla.) — Dr. L. Lindenschmit: *Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit*. III. köt. 1. füz. 3. tábla, 8. sz. — M. Viollet-le-Duc: *Dictionnaire raisonné du mobilier française*. Paris, 1875. VI. k. 97—98. l. — Naue id. cikkében *Prähist. Blätter*. 1898. 53. l. Rajza megjelent a Marczali H. által szerkesztett *Nagy Képes Világtörténetben* is, IV. k. 38. l.

területen, Galliában úgy, mint Felső-Itáliában és Magyarországon; a másik sisakforma a római birodalom határszélén a szarmatáknál és germánoknál volt elterjedve.

A barbár sisakoknak egy egészen különálló s amazoknál sokkal korábbi típusát tüntetik föl azok a kúpalakú és gombos csúcsban végződő magas bronz-sisakok, melyek a régi asszír sisakokra emlékeztetnek s magyarországi, itáliai meg németországi leletekben fordulnak elő. Ilyenek: a *Hajdu-Böszörményhöz tartozó zeleméri pusztán* 1858-ban bronzedényekkel, kardokkal és csákányokkal lelt sisak, mely a M. N. Múzeum tulajdona;¹ hasonló az *endrődi* a békésmegyei múzeumban, Gyulán, melyet a Kőrös medrében találtak és sok ideig mint «avar sisak» volt ismeretes;² ezekhez sorakozik az a két kúpalakú, csúcsos «etruszk» bronz-sisak, melyeket bronztárgyakkal (sarlókkal, celtekkel, lándzsákkal stb.) megtöltve a volt Nagy-Sink széken, a *sárosi erdőben* cigányok találtak,³ közülük egyik az Ackner-féle gyűjteményből a nagyszebeni Bruckenthal-múzeumba, a másik pedig egy hannoveri magángyűjteménybe került; Pulszky Ferencz még egy ötödiket is említ hazánk területéről, melyet a *Mátra vidékén* találtak, ez szintén külföldre, a b. Brudern-gyűjteményből Angliába vándorolt.⁴ Egészen hasonló sisakok fordulnak elő Németország északkeleti tartományaiban; ilyen a *beitschi* (Pfordten közelében, Alsó-Lausitzban), dr. G. Klemm drezdai gyűjteményében s egy másik a Drove-gyűjteményben, aztán a *selsdorfi* (Dobbertin mellett, Mecklenburg) a schwerini múzeumban.⁵

Mindez még a bronzkori népesség hagyatékához tartozik. Világosan ki-tűnik ez a böszörményi (vagy zeleméri) és sárosi sisak mellékleteiből, melyekkel csupa bronztárgyat találtak, bár a mellékletek közt vannak olyan tárgyak is, pl. a böszörményi bronzedények, melyek az itáliai és kelet-alpesi Halstatt-kultura jellemző hagyatékai közé tartoznak, vagyis olyan időszakból valók, a mikor nyugaton a vas már ismeretes volt. Undset a sisakokat etruszk eredetűeknek tartja, Reinecke szerint⁶ korábbiak, de az ő véleménye szerint is itáliaiak s

¹ Hampel J. *A bronzkor emlékei Magyarhonban*. Budapest, 1888. I. köt. XXXIII. t. 3. sz. és *Antiquités préhistoriques de la Hongrie*. 1876. I. füz. XII. t. 3. sz.

² Hampel id. m. XXIII. t. 1. sz. és *Ant. préh.* XII. t. 2. sz. *Vasárnapi Ujság*. 1876. évf. 24. sz.

³ *Transsylvania*. 1833. II. 274. Gooss Károly: *Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens*. N.-Szeben, 1876. 50. l.

⁴ Pulszky F. *Magyarországi Archaeológiája*. I. k. 159—160. l.

⁵ Lindenschmit L. *Die Alterthümer uns. heidn. Vorzeit*. I. köt. XI. füz. 1. tábla, 1—2. sz. — Undset Ingvald: *Das erste Auftreten des Eisens in Nord-Europa*. Deutsche Ausgabe von I. Mestorf. Hamburg. 1882. 194., 259. l. XX. t. 10. — Demmin A. *Die Kriegswaffen*. 4. kiad. 291. l. 3. sz., 294. l. 6. és 8. sz.

⁶ Dr. Hoernes Móríc: *Die Urgeschichte des Menschen*. 1892. 407. l.

az ú. n. villanovai időszak behozatali ártái közé tartoznak, koruk pedig a magyarországi bronzkor IV. szakának kezdetére, a Kr. e. XII—XI. századba esik.*

Ha számba vesszük, hogy a böszörményi és sárosi sisak, mint földbe rejtett kincs került napvilágra, a bronztárgyak pedig a bronz-kultúra végső szakának a jellemző sajátosságait tüntetik föl: arra az eredményre kell jutnunk, hogy e bronzkészleteket akkor rejtették a földbe, a mikor a vaskori népesség Kelet-Magyarország területére kezdett nyomulni. Ha kelet felől jött ez az ellenséges áramlat, a szkitha-vándorlás által előidézett népmozgalmakban kell keresnünk az okot, ez azonban a Reinecke által fölvetett időnél valami félezredévvél későbbre, a Kr. e. VIII—VII. századba esik. Úgy látszik azonban, hogy a szkithák terjeszkedése Ázsia belsejéből a Fekete-tenger melléke felé több időszakot foglalt magában s a Kr. e. VIII—VII. századbeli már csak a végső áramlatot jelenti, a melyet két más népáramlat előzött meg, melyek közül az első Dariusnak a szkitha földre való betörését ezer esztendővel előzte meg, vagyis körülbelül a Kr. e. XV. századba tehető.** Ezen áramlat hullámai alig érintették Közép- és Dél-Európát, de már a XII—X. században nagy népmozgalmakat konstatálhatunk; a dórok Hellasban tönkre teszik a mykenæi kultúrát, az itálikus törzsek benyomulnak Italiába s ezen népáramlat Magyarország régebbi viszonyait is megváltoztatta. Ezen időtáiban vándorolhattak be Keleti Magyarországra az agathyrsok, a kiket Herodotus a szkithák egyik törzsének mond, de az ő korában, valami félezreddel később, már thrák szokások szerint éltek, meghódított thrák alattvalóik közt elvesztették nemzetiségüket. Még mindig kérdés azonban, hogy vaskori leleteink szkitha csoportja az agathyrsokkal vagy a szkithák utolsó áramlatával függ-e össze? A magyarországi bronzkor chronológiája — úgy vélem — Reinecke nagybecsű tanulmányai után sincs még teljesen tisztázva; sok jel arra vall, hogy nálunk a Halstatt-kultúrával párhuzamosan még századokon át tartott a bronzkultúra s a böszörményi lelet épen erre az időszakra esik, úgy hogy a tulajdonképeni vaskultúra csak a Kr. e. utolsó évezred közepe táján, egyfelől a kelták előnyomulásával, másfelől a pontusi szkithák Kr. e. VII. századbeli terjeszkedésével honosodott meg hazánkban. A böszörményi és sárosi sisakok kora tehát a Reinecke által fölvetett időnél valami félezredévvél későbbre teendő.

A mi pedig eredetüket illeti, valószínűbbnek látszik a keleti, mint a nyugati befolyás. Sem az etruszk, sem a halstatti sisakok közt nincs meg ez a típus;

* Undset id. m. 194. l. — Dr. Reinecke Pál: *Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológiájáról.* (Arch. Ért. XIX. 1899. 317—318. l. — Hampel J.: *A bronzkor emlékei.* III. k. 116. l.

** L. erre vonatkozólag *A szkithák nemzetisége.* Budapest, 1895. cz. tanulmányomat, 6—17. l.

az etruszk sisak fejlettebb idomot tüntet föl, a melynek a böszörményi stb. sisak lehetett ugyan a megelőző típusa, de már nem azonos vele, míg a halstatti hosszúkás félgömbidomú s kihajló peremű sisakformának egészen mások a jellemző sajátságai. A halstatti időszakból csupán az isztriai *pizzughi*-i leletből ismerünk egy az itt tárgyaltakkal összeköttetésbe hozható kúpalakú sisakot,* de a gombos csúcs erről is hiányzik s az a formabeli azonosság, a mit pl. egyfelől a böszörményi és endrődi, másfelől meg a lausitzi és mecklenburgi sisakok közt találunk, itt még sem konstatálható. Ellenben a régi asszir sisakok, meg a fönt-említett bronz-sisakok közt megvan a szoros idomszerinti kapcsolat s ha most már számbaveszszük, hogy a Kr. e. XII. századtól kezdve a népmozgalmak keletről nyugat és délnyugat felé tartó irányt vettek s a népek Közép-Ázsiából mindinkább Közép-Európa felé sodortattak, honnan a régebbi lakosság délre (görögök, italikusok, etruszkok) és nyugatra (kelták) szorult: asszir befolyásra annál is inkább gondolhatunk, mert a kárpátvidéki thrák népség két törzsének, a gétának és dáknak a neve Közép-Ázsiában is feltalálható a szkitha-fajta massa-geták és thyssza-geták, meg a parthus dahák nevében.**

Ezzel be is fejeztük az eskütéri sisak kora és eredete felől tett vizsgálatainkat, melynek igyekeztünk kimutatni helyét a különböző hazai és nem hazai régi sisakformák közt. A végeredményhez — azt hiszem — semmi kétség sem férhet. *Római provincialis készítmény a Kr. u. III—IV. századból, de nem római, hanem barbár sisak.* S ezzel az eddig Karoling-koriaknak tartott hasonló jellegű germán sisakok kora is meg van határozva.

* Hoernes id. m. 546. l.

** Félreértések kikerülése végett megjegyzem, hogy e népnevek azonossága, még nem bizonyítja azt, mintha a «geta» és «dák», «daha» nevek alatt Közép-Ázsiában is thrákokat vagy más rokon árja népséget kell értenünk. A «bolgár», «orosz», «francia» (frank) népnevek mutatják, hogy az idegen fajta hódítók neve mikép száll át egy más fajta népségre.

AQUAMANILE A FŐVÁROSI MUZEUMBAN

ISMERTETI

Dr ÉBER LÁSZLÓ

A mióta az emberiség megtanulta azt, hogy a fémeket céltudatosan hasznára fordítsa és az érczöntés és a kovácsmesterség kifejlődött, az érczek munkálása szakadatlanul, évezredekken keresztül, a világtörténet minden viszonytagsága között föntartotta magát és a szerszámok meg fegyverek előállításán kívül mint művészi ipar akkor is érvényesült, mikor a művészi tevékenység egyéb ágaiban hanyatlást vehetünk észre. Különösen feltűnő módon nyilvánul ez időszámításunk első évezredének második felében, a régibb középkorban, mikor Európaszerte nemcsak a politikai élet terén uralkodtak egészen új viszonyok, hanem a kulturális élet egyéb mozzanataival kapcsolatban a művészetben is az alkotásnak egészen új föltételei, új áramlatok lépnek föl az előző korszak, az ókor művészetéhez képest.

Az ókori szobrászatnak általában és legfejlettebb nyilvánulásának, a görög szobrászatnak, majd a római plasztikának anyaga első sorban a kő volt, legfőbb célja, törekvése az emberi alak ábrázolása nagyban. Az ókor a monumentális jellegű kőszobrászatnak a kora. Az antik élet, világfölfogás, művészet elhanyagolása után más elemek, más eszmék, más munkások lépnek a művészet terére. A középkori művészet hosszú, bonyolódott fejlődési folyamatnak, számos tényező közreműködésének az eredménye. E tényezők között a legfontosabbak a bizánczi művészet és az a művészi tőke, a melyet a népvándorlás germán törzsei hoztak magukkal dél felé. Nagyon jellemző körülmény, hogy mind a kettő mint kisplasztika, művészi ipar érvényesül a szobrászat terén. Egyrészt elefántcsontfaragványokkal, az ötvösség alkotásaival és zománczos művekkel találkozunk, másrészt a jövevény barbárok többé-kevésbbé díszes holmijával, szerszámaikkal, fegyvereikkel, ruházatuk kellékeivel, csatokkal, fibulákkal. Azokban az évszázadokban, mikor a kőfaragás gyakorlata jóformán teljesen veszendőbe ment, legföljebb mint a római szobrászat késő, elkorcsosodott maradványa lapangott, mikor a monumentális képesség és maga az akarat is kiveszett, az ércztechnikának csodálatos módon fejlett fokával találkozunk, ha egyelőre csak olyan alkotásokat is hoz létre, a melyek alig tartoznak a szobrászat körébe.*

* Az érczplasztikának ezt a fölényét érdekesen tünteti föl *Clemen*, *Merowingische und Karolingische Plastik* táblázata, *Bonner Jahrbücher*, 1892.

Csak a VII. század vége óta, a longobardok majdnem kizárólag ornamentális jellegű kőplasztikájával keletkezik olyan áramlat, a mely az elhanyagolt kőfaragást fölébresztette és technikailag előkészítette a román szobrászati stílus létrejöttét.

Egyelőre azonban az elefántcsontfaragás mellett az érczplasztika uralkodik. A keresztény istentisztelet hatása alatt olyan művek keletkeznek, a melyekben a két főelem, a bizánczi és a barbár, csodálatos módon összevegyül. A mellett a római, a klasszikai művészet hatása a második sorba szorul, bár az egész középkoron át megmarad és sokszor ugyancsak sajátos formában jelentkezik. Oltár-antependiumok keletkeznek, az ötvösség remekei, ereklyetartók és tumbák, hordozható oltárok és ciboriumok. Mikor a XI. század elején a szobrászat ismét nagyobb föladatokat megoldására vállalkozik, az ércöntés még mindig előkelő helyet foglal el. Bernward, hildesheimi püspök művei, a melyeket a román ízlésű szobrászat első termékei közé szoktunk számítani, a hildesheimi ércoszlop és az ottani székesegyház érczkapuja, nemkülönben az augsburgi székesegyház és a veronai San Zeno templom kapuja fényes tanúságot tesznek erről. A második évezredben, mikor a román stílus kifejlésével a monumentális irány mind erősebb lesz, megint a kőszobrászat veszi át a vezérszerepet és teljes megújulás áll be, de megmarad az érczplasztika is, habár jelentősége csökken és a kisplasztika nem képezi már a szobrászi tevékenység kizárólagos ágát. Az egyházi szerelvények nagy része érczből készült és az ötvösség nemes anyagai, az arany és ezüst mellett nagy szerepet játszanak a bronz és a réz egyéb ötvözetei. Antependiumok, gyertyatartók, ajtók, keresztelő kutak, szószékek, processionális keresztek, feszületek az érczművesség alkotásai, a melyeknek formai szépsége, finom technikája még sokáig fölötte áll a kőszobrászatnak, a melynél a technikai hagyomány úgyszólván teljesen kiveszett.

Az egyházi szerelvények között a legérdekesebbek közé tartoznak az ú. n. *aquamanilék*. E kifejezés a klasszikus *aquæmanalis*, *aquiminale*, *aquimanile* vagy *aquiminarium* szókra megy vissza. Ezek eredetileg vizes korsót jelentettek,* a melyekből a vizet medenczébe öntötték, mikor a vendégek evés előtt és közben kezeiket megmosták. A kézmosás szokásával együtt a szó is, *aquamanile*, *aquamanilis* és egyéb alakokban átment a keresztény egyház szertartásaiba, nyilván az V-ik századtól kezdve. «A szent áldozás alkalmából a kézmosásra szolgáló edényeket eredetileg a diakonusok kezelték. Az ő helyökre léptek a római egyházban az aldiakonusok és utánok az akoluthok, később a «capella-

* *Daremberg-Saglio*, Dictionnaire des antiquités, I, kötet 346. l.

nusok» és végre előkelőbb világiak».¹ Az aquamanile szó azonban változó jelentéssel fordul elő a középkor egyházi irodalmában és leltáraiban. Hol az alsó medenczét értik alatta, hol a felső vízöntő edényt, a melyből a vizet kézmosáskor a medenczébe öntik, hol mind a kettőt foglalják össze e név alatt. Ma általában az öntőedény megjelölésére használja a szakirodalom.

Az aquamanilék a bronzon és rézen kívül gyakran nemes fémből, aranyból, ezüsből is készültek, sokszor díszesen zománczolta, drágakövekkel kirakva, de a nemes, értékes anyagnál fogva ez utóbbiak inkább fölkeltették a birtvágyat, későbbi időben beolvasztották, átalakították őket, úgy hogy elterjedéseket, fejlődéseket, formáik sokaságát a szerényebb anyagból készültek, a melyek nagyobb számmal maradtak fenn, jobban föltüntetik. Formájuk eredetileg az antik korszakkal megegyezett, eredeti fejlődésük a VIII. századdal kezdődhetett és egy, a VIII. vagy IX. századból fennmaradt példány, a melynek nyílása oroszlánfőben végződik, jelzi a további fejlődés útját.² Azt látjuk ugyanis, hogy ezek a vízöntő edények néha emberi, túlnyomó számban azonban állati alakokat öltenek. A középkor alkotó ereje e fölfogásban teljesen eredeti módon jelentkezik. A klasszikai ókor is fölhasználta az állati formákat művészi iparában, de csak egyes tagokat, részeket alkalmazott, még pedig olyan módon, hogy azok eredeti funkciója megegyezett azzal a tektonikai jelentőséggel, a melyet reá ruháztak. Az ókori fölfogással nem egyezik meg például az, hogy négylábú állat, ló, oroszlán és egyéb, vagy a teljes emberi alak szolgáljon vízöntő edényül. Ezzel szemben méltán gondolkodóba ejthet az a tény, hogy az őskori művészetben nem ritkán találkozunk meglepően hasonló alakítású edényekkel. Ilyenek például a trójai, női alakot példázó agyagedények, vagy a bronzkori madáralakú bronzedények. Nem ez az egyetlen analogia, a mely az őskor és a középkor művészete között fönnáll.³ Mind a kettőben valami friss, fegyelmetlen erő, naivitás nyilatkozik meg, tárgyi érdeklődés, kezdetleges ábrázolási ösztön, a melyet a művészet fejlettebb fokán a finomabb formaérzék ha nem is nyom el teljesen, de szűkebb korlátok közé szorít.

Mire vezethető ez alakos korszak eredete vissza? Egyelőre csak azt mondhatjuk, hogy ama sok tényezőnek az eredményei, a melyekben a román ízlésű művészet csiráit keresnünk kell. Sok ilyen edényt őriznek az északeurópai múzeumokban, régi norvég oklevelek, egyházi művek és sagák megemlékeznek

¹ Kraus, Real-Encyclopädie der christlichen Alterthümer, I. kötet, 72. l.

² V. ö. Gay, Glossaire archéologique, I. kötet, 14. l.; Clemen, i. h. 46. l.

³ Szinte megkapó módon illusztrálja a középkori és őskori ércművek hasonlóságát, a bergeni múzeumnak egy madáralaku aquamaniléja, l. Bergens Museums Aarsberetning for 1891, Nr. 5., III-ik tábla, 5. sz.

rólok, még pedig igen jellemző módon gyakran a *vatnkarl* formában, a mi víztartó embert jelent.¹ Másrészt több olyan példányt ismerünk, a melyeknek keleti eredete félreismerhetetlen. A Louvre gyűjteményében van egy kitűnő szépségű vízöntő edény rézből, hátán fül gyanánt alkalmazott ragadozó madárral, arabs fölirata szerint «Abd el Malek, a keresztény, készítette», nyilván a XI—XII. században Sziciliában, a hol a keresztények is teljesen elsajátították az arab izlést, viseletet, nyelvet. Másik fölirata: † OPVS SALOMONIS ERAT, érdekes világot vet a középkor fölfogására, a mely az igazán kiváló, különösen a keleti eredetű művészi alkotásokat a bölcs Salamon nevével szerette kapcsolatba hozni.² A távol Észak és földrészünk déli része, keleti befolyás alatt, ez az a két szélsőség, a melyek között ezek a művek olyan nagy számmal, annyi különböző formában elterjedtek.

A középkori képzelet természetesen nem csupán az aquamanilét ruházta föl állati alakkal. Az egyházi kincstárak leltáraiban találkozunk egyéb szerelvényekkel, az ötvösség remek alkotásaival, a melyek szintén állati alakokat tüntetnek föl. A mainzi templomi kincs XII. századi leltárában olvassuk: «Ugyanott volt két belülről üres daru ezüsből, a melyeket jobbra és balra az oltár mellé szoktak állítani. Hátuk fölül nyitott és szemet meg jó illatú tömjént tevén beléje, a füstöt torkukon és szájukon bocsátották ki. És ezek a darvak életnagyságúak valának».³ Ugyanott volt: «négy ezüst medencze és különböző formájú kancsók, a melyeket *manilék*nek hívják, minthogy azokból öntik a vizet a papok kezeire és némelyik oroszlán formájú, másoknak sárkány, madár, griff vagy egyéb állati alakjuk van». Már a «Liber Pontificalis» is beszél hasonló művekről. IV. Leo pápa (847—855) «szent Kelemen vértanu egyházának csináltatott egy pár ezüstaquamanilét, emberfej alakjával, szőlőtővel és más ábrázolással, három font súlyban».⁴ Az állati alak mellett megjelenik az ember is. Egy krónika említést tesz egy evangelium-állványról, a melyet Folcuin, 965 és 990 között a belgiumi Lobbes-kolostor apátja készíttetett bronzból. Sasformája volt, szárnyait le lehetett csukni és kinyitni, hogy a könyvet reájok helyezték. A tömjént fejébe tették és annak füstje a szemeken át illant el. Feje különben mozgatható volt, a mivel olyan hatást lehetett előidézni, mintha a sas figyelemmel kísérné a szent szöveg olvasását.⁵

¹ Bergens Museums Aarsberetning for 1891, Nr. 5., 8. l.

² Longpérier, Vase arabo-sicilien de l'oeuvre Salemon, Revue archéologique, 1865., II. kötet, 356. lap.

³ Chronicum Moguntinum; I. Schlosser, Quellenbuch zur Kunstgeschichte des abendländischen Mittelalters, 296. l.

⁴ L. Schlosser, i. m. 97. l.

⁵ Roddaz, L'Art ancien à l'Exposition nationale Belge, 80. l.

Az idők folyamán, egészen a középkor végéig, mind gazdagabbakká, változatosabbakká válnak ez alakok és sokszor a furcsaságba, humoros összetételekbe csapnak át, különösen mióta nemcsak az egyház szolgálatában állanak, hanem fontos szerepet játszanak a pompaszerető nemesség asztali készleteiben. Tényleg, a XIII., XIV. században az aquamanilék nemcsak a papok kézmosó edényei, hanem ott állanak a kastélyok pohárszékeiben, kandallóin is, együtt az ötvösség és ércművesség egyéb alkotásaival, medenczékkel, tálakkal, gyertyatartókkal stb. A különböző alakoknál nem lehet mindig meghatározni, valami rejtett értelem, szimbolum megtestesítései, vagy csak játszi képzelet alkotásai-e, hogy a művész akart-e velök valamit kifejezni, vagy tisztán a formákban való gyönyörködés vezette-e kezét. Bizonyos, hogy a régibb keletűek egyszerűek, határozottabbak, formáik jelentősebbek, míg a későbbiek már részben meg nem értett formák túltengését, ornamentális irányban való kifejlődését tüntetik föl. A legegyszerűbbek egyes állatokat ábrázolnak, leginkább oroszlánokat, továbbá lovakat, szarvasokat, galambokat, tyúkokat és egyéb valóságos vagy mesebeli madarakat, a melyeknek nagy száma foglaltatik a középkori «*Bestiarius*» könyvekben, griffeket és egyszarvúkat, sárkányokat, szfinxeket, vagyis négy lábú állatokat női fejjel stb. Majdnem valamennyi típusnak van képviselője a magyar nemzeti múzeum gazdag gyűjteményében, a mely fejlettebb, összetett példányokat is magában foglal. Különösen érdekes közöttük a kentaurust ábrázoló aquamanile, dobbal kezében, hátán fuvolázó gyermekalakokkal, a büngösdi aquamanile, valószínűleg a XII. századból, lovon ülő fegyveres vitéz, egy női fej az erények személyesítéseivel és mások. Különösen érdekes a félig népies, félig tudós hagyomány egyik alkotása, az ú. n. *Lai d'Aristote*. A XII. század óta a művészet is fölkarolta Aristotelesnek, a női szépség csábja által legyőzött pogány bölcsnek a mondáját és aquamanilék, gyertyatartók alakjában ábrázolja a földön négy lábbon kúszó bölcs férfiun lovagoló Phyllis női alakját. Sokszor egészen különös, fantasztikus alakokkal találkozunk. A Basilewsky-féle gyűjtemény egy aquamaniléja halembert ábrázol.* Hosszúhajú, szakállas férfi teste haltestbe megy át. A hal farka nyakához nyúlik fel és itt állatfejben végződik, a melyet kezeivel látszólag elkapni igyekszik. A lábakat uszonyok pótolják és fölül ágaskodó sárkány szolgál fül gyanánt. Más példányok különös formájú állatokon, madarakon ülő, vagy velök küzködő férfiakat ábrázolnak. A főurak kincstárainak leltáraiban sokszor olyan leírásokkal találkozunk, a melyek azt mutatják, hogy ezek a művek sokszor ugyancsak messzire távoztak az egyházi

* Collection Basilewsky, 50. l., 135. sz.

fölfogástól. Ilyen «egy majom aranyozott ezüsből . . . és ennek a majomnak püspöksüveg van a fején . . . és a süveg két csúcsát 11 ezüstgomb ékíti».¹ Vagy «egészen zománczott ezüstkacsa, zöld nyakkal, szájában halat tart, a melynek szájából a víz kifolyik, míg farka végén nyílás van, a melyen át a vizet a kacsa testébe beleöntik». Hogy mennyire kedvelték ezeket a változatos formájú díszedényeket, a melyekbe gyakran forró vizet öntöttek, úgy hogy az állat száján gőz tódult ki, bizonyítja az a körülmény, hogy II. (Jó) János francia király 1353-iki leltárában 44 aquamanile van felsorolva, többnyire ezüsből, gazdagon zománcozva és drágakövekkel kirakva.²

Ilyen művészi, sokszor túlságosan mesterkélt kivitelű, a pillanatnyi meglepő hatásra szánt és többnyire költséges, nemes anyagból készült aquamanilékkal azonban természetesen csak a gazdag egyházak és a gazdag nagyurak rendelkezhetek. E mellett olcsóbb anyagból, a bronz- és rézművesség közönségesebb technikájával is készültek ilyen példányok, a melyek tágabb körökben, a kevésbé gazdag néposztályokban is elterjedtek és a melyek amazoknál hasonlíthatatlanul nagyobb számmal maradtak reánk.

Theophilus Presbyter, tulajdonképpen Rogkerus szerzetes, a ki a XII. század első tizedeiben a helmshauseni benczés kolostorban (Alsó-Hessen) mint ötvös működött, «*Schedula diversarum artium*» című művében, a mely a középkor művészi iparának legkiválóbb forrása,³ részletesen értekezik az ércművéségről is. Könyvének LXVI. fejezetében megmagyarázza a réznek megtisztítását az ólomrészekről és horganyval, illetőleg galmával (*calamina*) való ötvözési módját, a miből a sárgaréz (*auricalcum*) áll elő. Föl is sorolja azokat a tárgyakat, a melyeket ilyen tisztított rézből és sárgarézből készíteni lehet: képmásokat, *állatokat és madarakat*, egyházi füstölőket, különféle edényeket, asztaltereket, huzalokat és lánczokat, a melyeket meg is lehet aranyozni.⁴ Tényleg, évezredünk első századaitól fogva gyakran találkozunk olyan ércművekkel, a melyek a tiszta réz és gyakrabban bronz mellett sárgarézből készültek. Szép színök, keménységök, az öntésre való alkalmasságuk, az a körülmény, hogy nehezen oxidálódnak, különösen kedvelteké tették ezeket a tárgyakat.⁵

A bronzból és sárgarézből készült kisebb-nagyobb, középkor- és újabbkori tárgyak, nagyobbára egyházi szerelvények, könyvválványok és gyertyatartók,

¹ Havard, *Histoire et philosophie des styles*, I. köt., 452. l.

² Viollet-le-Duc, *Dictionnaire du mobilier français*, II. köt., 9. l.

³ Kiadta és fordította Albert Ilg, *Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik des Mittelalters und der Renaissance*, VII. köt., Bécs, 1874.

⁴ I. h. 272—273. ll.

⁵ V. ö. Karmarsch, *Handbuch der mechanischen Technologie*, I. köt., 51. köv. ll.

aquamanilék, kancsók és medenczék, a szakirodalomban többnyire *dinanderie* vagy *dinanterie* néven szerepelnek.*

Dinant, belga városka a Meuse folyó jobb partján, Liège közelében, évszázadokon át híres volt kovácsolt, főleg azonban öntött réz-, bronz- és sárgaréz műveiről. Már 1104-ből ismerünk egy oklevelet, a mely szerint a dinantiaiak a Rajna vidékére kereskedtek ilyen cikkekkel, a XIII. században Flandria kikötőiben találjuk őket. Ekkor már egyházi és világi használatra való cikkek európai hírré vergődtek és egészen a XVIII. századig *dinanderie* néven mindig valami kiváló minőségű bronz- vagy rézművet értettek, akárhol készültek is azok. A XIII. században a rézművesek testülete Dinantban a lakosság harmadrészét tette. Nagy kereskedelmi forgalmuk és gazdagságuk révén csakhamar fölkeltették a szomszédság irigységét. Először Bouvigne, a Meuse balpartján levő város iparkodott ezt a virágzó iparágat eltulajdonítani. A dolognak két évszázadig tartó valóságos háború lett a következménye. Végre Jó Fülöp, Burgundia hercege, 1466-ban elpusztította Dinant városát. «En cet an fut prins Dinand assise au país de Liège, ville très forte de sa grandeur et très riche à cause d'une marchandise qu'ils faisoient de ces ouvrages de cuivre qu'on appelle *dinanderie*, qui sont en effet pots et poisles et choses semblables» mondja Philippe de Commines.**

A fönmaradt emlékeknek csak csekély része készülhetett azon a helyen, a melynek neve alatt is ismeretesek. Előállításuk módja csakhamar elterjedt egész Európában, először természetesen Flandriában, majd Németországban, Francia- és Olaszországban is. Már a középkorban híresek voltak Nürnberg és Lyon, Limoges és Rouen ilyen nemű ércmunkái. Azoknak a tárgyaknak, a melyeket ma a nyilvános és magángyűjteményekben őriznek, keletkezési helyét alig lehet megállapítani. Technikai mivoltuk mindenütt egyenlő, a hagyományos főformák és díszítő részletek is sokáig fönmaradnak, úgy hogy koruk meghatározásánál is nagy gonddal kell eljárni.

A Fővárosi Múzeum aquamaniléje (1. kép), a melyet Budapesten 1890-ben halásztak ki a Dunából, a régibb csoporthoz tartozik és keletkezésének kora nyilván a XIII-ik század első felére megy vissza. Súlya 2510 gramm. Oroszlánt ábrázol, a melynek magassága 23·8 centiméter, teljes hossza 30 cm. Egész alkatában és részleteiben az ábrázolásnak azt az archaikus, stilizáló módját ismerjük föl, a

* Giraud, Les Arts du Métal, 38. köv. II.; Collection Spitzer, IV. köt., *Dinanderie*; Pinchart, Histoire de la Dinanterie et de la sculpture de métal en Belgique (Bulletin des Commissions royales d'art et d'archéologie, XIII. és XIV. köt.); Roddaz, L'Art ancien à l'Exposition nationale belge. 71. köv. II.

** Gay, Glossaire arch. s. v. *Dinanderie*.

1. kép. Aquamanile a Fővárosi Múzeumban.

mely a román művészetnek a sajátja. Megközelítőleg hengeres idomú teste előre vastagodik. Hátsó czombjai gyöngé átmenetben nyúlnak ki a testből, a lábak alkotása alig természetes, oldalt nagyon is laposak, hátul keskenyek, szinte élben végződnek, csánkjuk erősen kiáll. Az első lábak jobban szét vannak vetve, mint a hátsók. Három-három ujjal vannak ellátva, a melyek közül a középső erősen kidomborodik, míg a hátsó lábak egy lapos tagban pataszerűen végződnek. Az ábrázolás kezdetleges, kevésbé természetes volta dacára is az állati testben rejlő ruganyosság már a lábak helyzetében is kifejezésre jut. Az oroszán első lábaival szélesen megveti magát, hátsó lábai hátrafelé feszülnek, mintegy készenlétben a mozgató erő kifejtésére. Hosszú farka, melynek töve bemetszett vonalakkal van jelölve, ívben hátrakanyarodik, majd a hátsó jobb láb csánkjától kezdve hozzásimul az első lábszárhoz és rajta bojtban végződik. Technikai szempontból már a farkon is figyelemre méltó az öntés szabatosága, finomsága, ha teljesen hijával van is azoknak a már ornamentális jellegű mellékes képzéseknek, a melyek a XIV. századtól kezdve olyan változatos, gyakran valóságos növényi formákban éppen ezen a helyen lépnek föl.

Az aquamanile készítője az első részek, a szügy, a nyak és a fej kidolgozására fektette a főszűlyt. Ezekben teljességgel jellemző módon jelentkezik az az oroszántípus, a mely a román stílusú monumentális művészetben is, különösen az egyházak kapuzatainak az oszlopait hordozó oroszánok alakjaiban megvan. Erősen stilizált ábrázolás ez, az éles, megkapó jellemzésre való törekvést nem lehet félreismeri, de nagyon meglátszik, hogy készítője nem a természet, hanem a hagyomány, régibb ilyenemű ábrázolások után dolgozott. Aligha látott valaha eleven oroszánt és a tudatában élő egészen konvencionális, túlzott jellemző vonásokkal ellátott, a mellett természetesen a vízöntő edény tektonikai szükségleteihez alkalmazott állatideált állítja elő.

Az oroszán szügye erősen előre domborodik és 3-1 cm. átmérőjű kerek nyílással van ellátva. Ezt a nyílást, tekintve azt, hogy az oroszán fején is van nyílás és hogy szájából cső vezet ki, bizonyosan utólag alkalmazták reája és csap beillesztésére szolgált. Ilyen, csappal ellátott aquamanilek a múzeumokban gyakran előfordulnak. E készülék által a víz kieresztése kényelmesebbé vált, hiszen a csupán felső nyílásokkal ellátott példányokat a kiöntés alkalmával előre kellett hajlítani. Ez a változtatás aligha nem azzal áll összefüggésben, hogy a szóban forgó darab az egyházi használatból világiba ment át, a templom készletéből ebédlő pohárszékebe került. Étkezés közben forró vizet is szoktak az ilyen edényekbe önteni és a szájából kitóduló gőz még érdekesebbé, fantasztikusabbá tette az állat alakját. Az oroszán erős, vastag nyaka teljesen függőlegesen emelkedik. A nyakon a sörény gondosan mintázott, csak kevésbé kidom-

borodó, szimmetrikus két sorban elrendezett pikkely vagy falevél formájú tagokból áll. Az alsó sorban öt ilyen «levél» van, míg a felső sor hat kisebb levele az alsókra reá látszik hajolni. Figyelemre méltó a művész törekvése, hogy szabatosan bemetszett vonalakkal utánozza a szőrzet texturáját. A román művészetre nézve különösen jellemző a fej alkata: csupa nagy forma, éles síkok, erős törések. (2. kép.) Persze, az oroszlan koponyaalkotása hibás, erősen konvencionális, az egész inkább hatásos maszknak nevezhető. A koponya teteje lapos, kevésbé domború, aránylag terjedelmes sík. Ide van belevágva a 2.8×2.5 cm. nagyságú, charniron forduló födéssel ellátott trapez alakú nyílás, a melyen át a vizet az állat testébe beleöntötték. A koponya két szélén emelkedik a két tömör, fölül körívben végződő, kissé hátrahajló fül, a belső tagoltság föltüntetése nélkül. Az arcz élesen válik el a fej felső részétől, függélyesen haladva lefelé. Ily módon van jelezve a homloksont — ugyan a természetnek meg nem felelő formában — rajta rovátkos vonalak sora, a mely a szemöldöt ábrázolja. E függélyes síkban következnek az erélyesen mintázott szemek, kidülledt ovális szemgolyókkal és gondosan kidolgozott szemhéjakkal. Az orr irányában kissé fölfelé állanak.

Az orr a két szem, illetőleg a duzzadt pófák között pálczaszerűen kissé fölfelé halad előre, a végén kevésbé vastagodva.

Mindenütt többé-kevésbé mélyen bemetszett vonalak támogatják a formák hatását. A szemhéjak alatt párhuzamosan előre haladó apró vonalak sora látszik, az orr formáját kettős vonal követi, szintűgy kettős vonal fut a rengeteg nagy, vicsorgó száj körül, a melybe a fogak és a nyelv egész konvencionális módon vannak belerajzolva, minden áttörés és plasztikus képzés nélkül. A szájból nyúlik ki a víz kiöntésére szolgáló, 3 cm. hosszú hengeres cső, a mely gyöngén jellemzett állatfőben végződik. Érdekes és teljesen a románkori művészi ipar izlésére vall az az állatalak, a mely kényelmes fogantyú gyanánt van az oroszlan hátára alkalmazva és az állat fejétől — illetőleg a nyílás födelének charnirjától — faráig vonul. Kezdetleges, alig fölismerhető alkotás. Üresen öntött, előre vastagodó kigyószerű teste alul háromszögű nyilással van ellátva. Hátról, a hol vonalakkal tagolt farka az oroszlan farára illeszkedik, ívben vonul előre, a vastagodás után nyakká vékonyul és lefelé megtörik. Innen indul ki a két vékony, pálczaszerű, tagozatlan láb, a melynek hevenyészett karmai az oroszlan nyakába látszanak fúródni, míg a formátlan, néhány vonallal csak durván jellemzett fej az oroszlan hátulsó részébe harap. Ilyen alakokkal, a melyek a mellett, hogy a tektonikai célnak szolgálnak, az oroszlant vagy egyéb állatot megtámadó sárkányt, szörnyet példáznak, gyakran találkozunk középkori aquamaniléken. Az újabb példányokon ezek az alakok is a csúcsíves izlés értelmében

gazdagabban, ornamentális irányban vannak kiképezve és gyakran a főállat farkával egybeolvadnak.

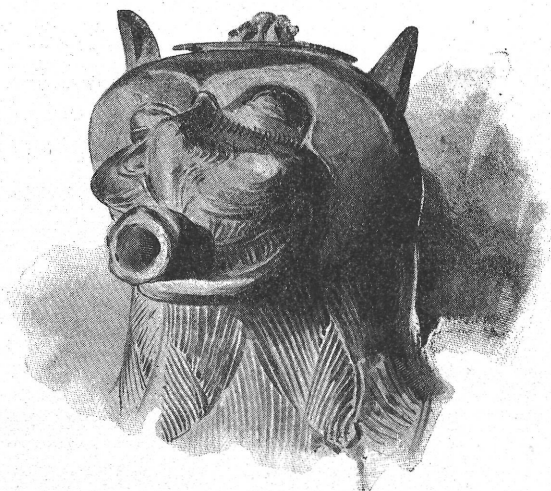
Az aquamanile öntése kitűnőnek, egyenletesnek nevezhető. Az öntési lyukak kívülről alig észrevehető módon vannak szögekkel bedugva, é. p. a bal első czombon, a szügy jobboldalán, a test alsó részén, az első lábakhoz közel, a törzs két oldalán, valamivel a hátulsó lábak előtt, a faron (a felső állatalak farkánál). Az áll alatt ólmos forrasztás nyomai látszanak.

Befejezésül adjuk az aquamanile vegyi elemzését, a melyért Loczka József, magyar nemzeti múzeumi őrnek tartozunk köszönettel.*

A minőségi elemzés szerint a tárgy következő alkatrészeket tartalmaz: rezet, ónt, ólmot, vasat, zinket, igen kevés phosphort és arsen bizonytalan nyomokban. A tárgy összetételét a következő mennyileges elemzés mutatja:

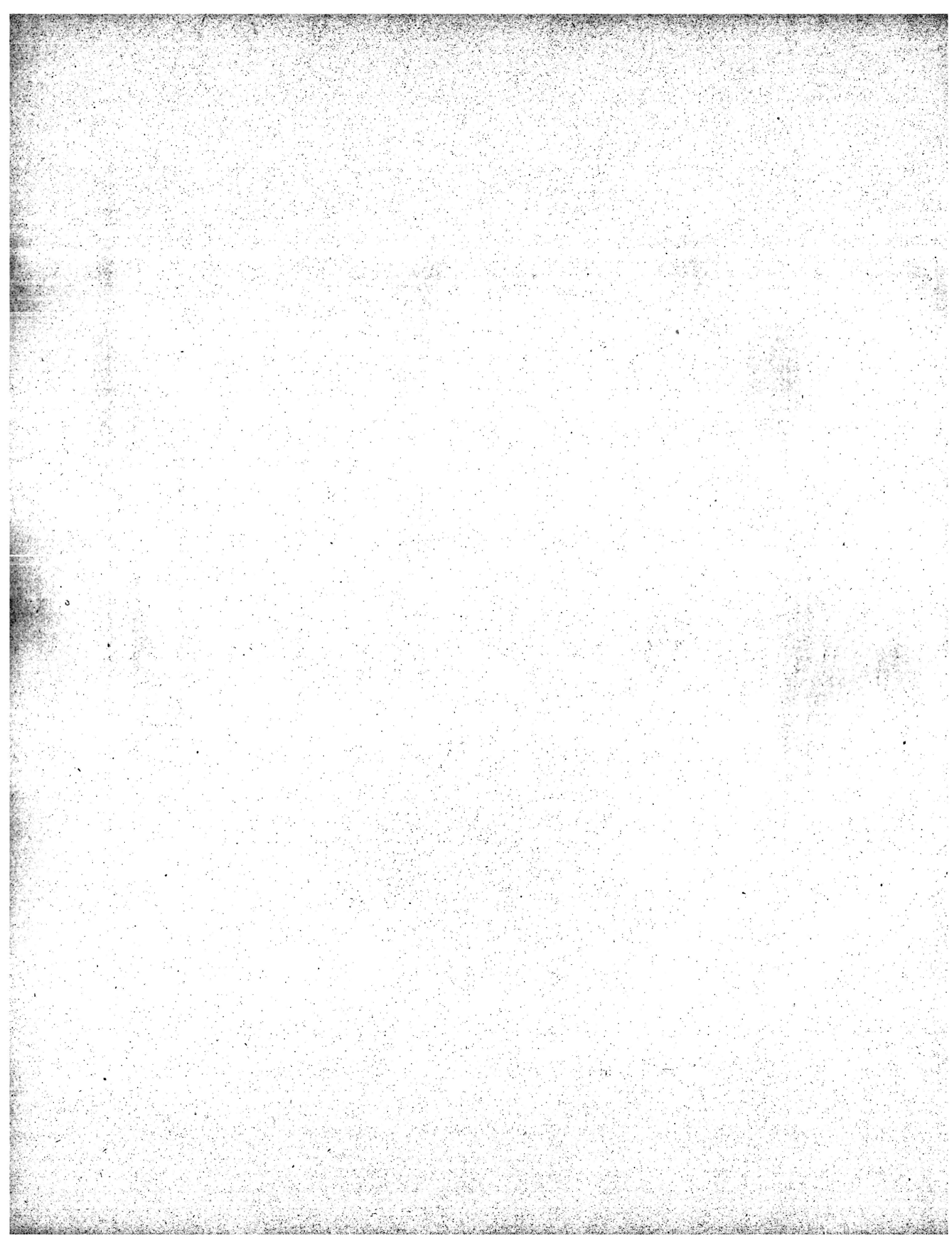
Réz	81.95
Ón	8.50
Ólom	1.26
Vas	0.81
Zink	8.83
Phosphor	igen kevés
Arsen	bizonytalan nyomok
	101.35

A phosphort a rendelkezésre álló 0.2 grammnyi anyagból meghatározni nem lehetett. Az ón nyomokban még rezet tartalmaz.

2. kép. A Fővárosi Múzeum aquamaniléjének feje.

* Magyar Chemiai Folyóirat, VI. évf. (1900), 167. l.

A BASELI ZSINAT ÁTHELYEZÉSE BUDÁRA

IRTA

Dr ÁLDÁSY ANTAL

Az 1431-ben az egyházi viszonyok reformálása végett összehívott baseli zsinat feladatai közé tartozott a görög egyházzal az uniót helyreállítani. Ezt a feladatot azonban a zsinat nem oldotta meg, hanem elhatározta, hogy az unio kérdését egy külön e célra összehívott zsinaton fogja tárgyalás alá venni.

A kérdés, hogy az új zsinat hol tartassék meg, csakhamar erős vitára adott okot. A helykérdésbe belejátszott az a viszony is, melyben a zsinat IV. Eugen pápával állott. Tartani lehetett ugyanis attól, hogy ha a zsinat a pápa befolyása folytán Olaszországba, tehát oly helyre tétetik át, mely a pápa befolyása, hatalmi körében áll, ő a zsinatot feloszlathatja, s az egész reformmunkálatot, melynek keresztülvitele a zsinat feladatát képezi, megakadályozhatja. Ezért a zsinat helyének kérdése elsőrangú fontosságú volt, melynek megoldása hosszú vitákat provokált.

Nincs szándékunkban a baseli zsinatnak az új zsinat helyét illető tárgyalásaival foglalkozni. Az kívül esik jelen értekezésünk keretén, melynek célja megismertetni azt a tervet, mely az új zsinatot Budán akarta megtartani s ezzel kapcsolatban Zsigmond királynak Budára vonatkozó ajánlatait ismertetni.

Az új zsinat helyét illetőleg a baseli zsinat kezei némileg meg voltak kötve, A zsinatnak 1434 szeptember 7-én tartott 19. ülésében ugyanis egy oly értelmű határozat hozott, hogy az új zsinat vagy Olaszország valamelyik városában, vagy Budán, esetleg Bécsben vagy Savoyában tartassék meg.* Ebbe a görögök is beleegyeztek, s midőn két évvel később 1436-ban a hely kérdése fölött már sürgősen határozni kellett, a zsinat követeket küldött a pápához, Zsigmond királyhoz, Albrecht osztrák herceghez, a milandi és savoyai hercegekhez, továbbá Velence, Flórencz és Siena városához, nemkülönben Avignon városához is. Utóbbihoz daczára annak, hogy a görögökkel kötött egyezségbe nem volt befoglalva. Ezeknek a követeknek részére a zsinat egy utasítást dolgozott ki, felsorolva azon feltételeket, melyek teljesítendőök voltak az egyes városok részéről ha a zsinat ott megtartatik.

* L. Harduin VIII. 1185—1190 és 1498. Mansi XXIX. 92. 446. V. ö. u. ott XXX 864.

Az instructio szerint a zsinat a görögöknek megígérte volt, hogy a görög császár, a konstantinápolyi patriarcha, a többi egyháznagyok, és a többi a zsinatra jövő személyeknek — kiknek száma 700-ban állapított meg — költségeit fedezni fogja, és pedig úgy az oda és visszautazás, mint pedig a zsinat helyén tartózkodás idejére, 10.000 aranyat azon esetre, ha Konstantinápoly városát a császár távollétére valami veszedelem érné; 15,000 aranyat az említett 700 személynek a tengeren utazása költségeire. Továbbá a négy nagy gálya költségei, melyek a görögöket Konstantinápolyból elhozzák s oda vissza viendik, megjegyezve, hogy ezek közül kettőt a zsinat, kettőt maga a császár állít. Két kisebb gályának és 400 parittyavető fegyveresnek költségei, ezeknek feladata lévén Konstantinápoly védelmére a város előtt horgonyozni a császár távolléte idejében. Mindezt össze-vissza véve a költségek valami 200,000 aranyra rúgnak, a hajók pedig szintén nem csekélyebb összegre becsültnének. A költségek fedezésére az illető hely hol a zsinat tartatik, tartoznék adni a zsinat megbizottainak 70,000 arany forintot kölcsönképen egy összegben. Továbbá a görögök részére 30—35 házat a megfelelően felszerelt ágyakkal ingyen. Továbbá a görögök megérkezte után a szükséghez képest 2—3 ízben 5000 aranyat kölcsönözni, mindezen kívül garantiát adni a görögök személyes biztonságára nézve.

Ezzel szemben a követség adja elő, hogy mily előnyök háramolnak a zsinat megtartásából az illető helyre, hol a fejedelmek, egyháznagyok stb. kíséretükkel össze fognak seregleni, hozzávéve, hogy a zsinat legalább egy évig, de lehetséges, hogy még tovább is fog tartani. Megjegyzi az utasítás, hogy a zsinat a fent említett összegeket kölcsönkép akarja fölvenni, a követek tehát szerezzenek maguknak tájékozást arra nézve, hogy az illető város vagy fejedelem e tekintetben minő biztosítékot kíván. Azonkívül meg volt hagyva a követeknek, hogy tájékoztassák magukat az iránt, vajjon kaphatnának-e kölcsön még két nagyobb fölfegyverzett hajót a görögöknek a legközelebb fekvő tengeri kikötőbe szállítására, valamint hogy rendelkezésükre bocsáthatná-e nekik az illető pályázó azt a két könnyebb hajót, melyet a zsinat Konstantinápoly védelmére tartozik állítani a törökök ellen. Ugy szintén vajjon az őrizetre szükségelt 300 (előbb 400-ról szolt az utasítás) parittyavető fegyverest egy kapitány vezérlete alatt rendelkezésükre bocsáthatná-e? miáltal a zsinatot nagy gondtól szabadítaná meg, megjegyezve, hogy az ezekért járó költségek a 70,000 aranyból levonandók lesznek.

Az utasítás a követeket minden lehető esetre ellátja a szükséges tudnivalóval. Azon esetre, ha nehézségek merülnének fel a zsinat kívánalmai teljesítésére, a követek föl vannak hatalmazva annak kijelentésére, hogy mind-

erre talán nem is lesz szükség, mert lehetséges, hogy a költségek fedezése a zsinat másfelől is fog pénzt kapni, és csak minden lehetőségre kívánja magát a zsinat biztosítani. Továbbá hangsúlyozzák a zsinatból származó előnyöket és azt, hogy mindez csak kölcsönkép megy. Ha az a kérdés merülne fel, hogy miért nem előlegezik a zsinaton jelenlévő prelatusok a költségeket, arra nézve azt válaszolhatják, hogy eddig is már a görög ügyben körülbelül 16,000 aranyforint kiadásuk volt, a mihez még a cseh ügyekben, a francia ügyekben és más kérdésekben az illető helyekre küldött követségek költségei járultak. Maguk a zsinat tagjai ki 5, ki 4, ki 3 év óta tartózkodik itt, idegen helyen nagy költségekbe verve magát, nem lehet tehát csodálni, ha most a keresztény hitekhez fordulnak a költségek fedezése végett. Végül pedig ha a kért összeg megadása nehézségekbe ütköznék, kérdjék meg, hogy mely összeg megadására volnának az illetők hajlandók.¹

Mindezekre nézve a követeknek lelkükre köttetett, hogy pontos tájékoztatást szerezzenek maguknak, annál, is inkább mert az idő már nagyon is körmére égett a zsinatnak. A görögökkel kötött egyezés értelmében az összes hajóknak, a 300 fegyveresnek és 25,000 aranynak (1437) május havában Konstantinápolyban kellett lennie, tehát már január havában kellene azokat utnak indítani, tehát már e határidő előtt legalább két hónappal mindennek készen kellene lennie. Különben a követek az utasítás határain belül szabad kezét nyertek a tárgyalásra. Feladatuk volt még a házak bérárait, az élelmiszerek árait, a vásárokat nézve maguknak tájékozást szerezni, hogy ezekről kielégítő jelentést tehessenek. A *salvus conductus* minden eshetőségre nézve 1000 ember részére kérjék, és pedig a közbeneső országok fejedelmeitől is.²

Ezzel az utasítással ellátva mentek szét a követek 1436 május hava után Olaszországba a milanoi fejedelemhez, Velenczéhez, Flórenczhez és Sienához, továbbá a *salvus conductus* végett az aragoniai királyhoz és Genuához. Németországba Zsigmond császárhoz Budát illetőleg, Albert osztrák herceghez Bécsset illetőleg, továbbá Strassburgba, Franciaországba, a savoyai herceghez és Avignon városához.³

Legelsőnek Velence városa küldte be válaszát Simone de Valle által, ki azt augusztus 3-án a zsinat közgyűlésén előterjesztette. Ezután gyors egymásutánban érkeztek meg a többi ajánlatok. A zsinat kívánságait hajlandók voltak teljesíteni Velence, Milano, Flórencz és Avignon, a többi kevesebbet ígért,

¹ Az utasítás kiadva: Monumenta Conciliorum generalium seculi XV. Concilium Basileense. Scriptorum tomus II. Vindobonae 1873. a 902—904. lapokon.

² U. ott. 904.

³ U. ott. 905.

mint a mennyi követeltetett. A különféle ajánlatokra nem terjeszkedünk itt ki, csak az osztrák herceg ajánlatáról szólunk, ki Bécs érdekében követe, egy névleg meg nem nevezett apát útján a zsinat minden kívánságát kész volt teljesíteni, kivéve a 70,000 forintot, okul adva, hogy pénzügyi viszonyait a csehek elleni hadjárat teljesen kimerítette.¹

Zsigmond királyhoz az aquilejai patriarcha küldetett ki.² Augusztus 18-án Zsigmondtól válasz még nem érkezett, csak egy levél, melyben a zsinatot arra kéri, hogy addig ne határozzon a hely kérdésében míg nem az aquilejai patriarcha visszaérkezik. Ez szeptember havában történt meg, s az e hó 13-án tartott ülésen a patriarcha átadta Zsigmond írásbeli ajánlatát. Meglepő, hogy e levélben Zsigmond Budáról egy szóval sem emlékszik meg. E helyett azt ajánlja, hogy a zsinat maradjon továbbra is Baselben, ajánlkozva, hogy összeköttetései révén a görögöket is rábírandja, hogy Baselbe jőjjenek.³ Ezzel ugyan felsült, mert a következő események folyamán kiderült, hogy a görögök egy ily értelmű megoldásról hallani sem akarnak, s azt elfogadni minden áron vonakodnak.⁴

Nem bocsátkozunk részletes tárgyalásába e kérdésnek. A zsinat a hely kérdése körül hosszú és elkeseredett vitákat folytatott, s a vége az lett, hogy a szavazásnál a többség Basel mellett nyilatkozott, illetve ha ezt a görögök nem fogadnák el, Avignont, vagy egy más savoyai várost nevezett meg. A kisebbség ellenben Flórencz, illetve Udine mellett nyilatkozott, e mellett azonban még a görögökkel kötött egyezségben megnevezett más városok egyikét sem perhorreskálta. Ismeretes, hogy IV. Eugen pápa a kisebbség javaslatához csatlakozott és mindent megtett, hogy Zsigmond királyt ennek megnyerje. 1435/36 körül Ambrogio Traversari útján igyekezett a pápa Zsigmondot megnyerni, 1436 december havában pedig a zenggi püspököt küldte hozzá. Mindkét követség azonban eredmény nélkül maradt. A zenggi püspök 1437 elején úgylátszik még mindig nem utazott volt el, mert csak márczius 13-án utalványoztatott részére a 400 forintnyi utazási költség.⁵ Az örökké szeszélyes Zsigmond király azonban ekkor már újból megváltoztatta elhatározását. Ugy látszik, hogy időközben meggyőződött arról, hogy a görögök az ő indítványát, mely szerint a zsinat Baselben maradjon, elfogadni semmi szín alatt nem hajlandók. Viszont a pápának fáradozásai őt Flórencznek megnyerni is eredmény nélküliek maradtak, mert

¹ U. ott. 905.

² U. o. 906.

³ U. ott.

⁴ U. ott.

⁵ Lásd Haller: Concilium Basiliense, Basel, 1896. I. 153. f. jegyzet 1.

Zsigmond 1436 végén egyszerre Budára nézve tesz ajánlatot a zsinatnak követe Palomar János által, s ez ajánlatát a következő évben még egyszer nagyobb nyomatékkal ismételte, azonban eredmény nélkül.

Zsigmond király 1436 december havában Prágában állította ki követe Palomar János részére az utasítást, mely a király ajánlatait Budát illetőleg tartalmazta. Ez utasítás teljes szövegét alább közöljük, lássuk itt annak nyomán, hogy alakult Baselben az ügynek folyása.*

Az utasítás általános szavakkal kezdődik, elmondva azt, hogy a király fel fogva a görögökkel unio jelentőségét a maga teljes voltában, annak jelentőségét a keresztény világra minden tekintetben, elhatározta Buda városát az új egyetemes zsinat helyéül felajánlani, tekintetbe véve részint azt, hogy a görögökkel kötött egyezségben Buda városa is meg van nevezve, részint azt, hogy Magyarország határaihoz közel számos görög vallást követő nép lakik, mely a zsinaton könnyű szerrel részt vehet és valószínűleg részt is akar venni.

E czélból mindenekelőtt teljes *salvus conductus* ad a zsinaton résztvevőknek, odautazásuk, ott tartózkodásuk, illetve visszautazásuk idejére. Elismerve, hogy a zsinaton résztvevők senki másnak, csak a zsinatnak fenhatósága alatt állanak, a zsinat ítélkezésének alá vannak vetve, kötelezve magát arra, hogy úgy ő elismeri e zsinati főnhatóságot, mint pedig gondoskodni fog arról, hogy összes tisztjei, hivatalnokai a zsinat által a *jurisdictio* gyakorlásával megbízottakat e tevékenységükben elismerjék és támogassák.

Felajánlja a görög császár, a konstantinápolyi patriarcha, a többi görög egyháznagyok és egyébbb személyek részére összesen 700 egyénnek — a meny nyírről a zsinati *instructio* is szól — a szükséges lakást és ellátást, lovak, kocsik, és élelmiszerekkel, a mikor a legközelebb eső kikötőhöz megérkeznek, a Budáig tartó utazás, az ott tartózkodás idejére, továbbá arra az időre, a meddig Magyarország határain belül tartózkodnak.

Az egyháznagyok és a többi személyek részére a lakásokat díjtalanul bocsátja rendelkezésükre. A mi az élelmezést, ellátást illeti, annak árát egy bizottság által kívánja meghatároztatni, mely felerészben a zsinat, felerészben a város megbízottaiból állíttassék össze. Az élelmezésre nézve megjegyzi az utasítás, hogy a vásári viszonyok Budán elég kedvezőek, s a rendesnél nem drágábbak az árak, mindazonáltal a király gondoskodni fog arról, hogy a vásár mindenünnen látogatott legyen. Annál könnyebben megteheti ezt, mert Istennek hála, ez az ország kenyér, bor, marhákban, halakban és más élelmiszerekben szerfölött bővelkedő.

* Az utasítás a bécsi udv. és áll. levéltárban, Reichsregistraturbuch, L. kötet, fol. 2 s. kk.

Felajánlja továbbá Zsigmond király a zsinat által kért gályákat és pedig a két nagyobbat és a két kisebbet olyképen, hogy azok Velenczében fölszerelve május hó elejére készen legyenek a Konstantinápolyba indulásra, hogy ott a másik kettővel együtt a görögöket elszállítsa, a másik kettő pedig mint űrhajó ott maradjon. Azonkívül késznek nyilatkozik a kívánt 300 parittyavetőt is kiállítani, s az erre szükségelt, a görögökkel kötött szerződésben stipulált költségek viselésére hajlandónak nyilatkozik.

A zsinat rendelkezésére bocsátja továbbá a császár a kívánt 30,000 aranyat,* a mely összegre a görögökkel kötött szövetség értelmében a zsinatnak szüksége van, egyrészt 15,000, másrészt 10,000 aranyra. Ugy ezen 15, illetve 10,000 aranyra, valamint a fentemlített hajók és fegyveresek költségeire nézve a zsinat kötelezvényét kéri, megjelölendő lévén a visszafizetési idő is. Ha azonban a zsinat feladatát megoldja, s az unio a görög egyházzal létrejőve egy általános szentföldi hadjárat hirdettetik, akkor ezen összes költségek visszafizetéséről, mely költségek 90,000 forintot felülhaladnak, Isten dicsőségére és lelki üdvéért lemond, s azt nem kívánja, lévén őneki is a legfőbb vágya a szent sir helyét meglátogatni.

Reményét fejezi ki ezek után a király, hogy a görögök szívesen jövendnek a zsinatra, ha meghallják, hogy reális segélyt nyerendnek, melylyel a hitetlenek támadásaitól magukat megszabadíthatják. A mi a görög császárt illeti, Zsigmond nem kételkedik abban, hogy az örömet fog Buda városába jönni, miután azt már régebb időről ismeri, azonfelül itten birodalma helyzetéről sűrűbben hallhat hirt, és könnyebben intézkedhetik a szükséghez képest.

Ehhez járul még az a nem megvetendő előny — így folytatja tovább az utasítás — hogy a görög császár Zsigmonddal tanácskozhatnak a birodalmára nézve oly szükséges segély fölött, a megindítandó keresztes hadjárat és más egyéb hasznos kérdések felől, melyeknek megoldása a legkényelmesebben e helyt történhetnék meg.

Mindezekben foglaltakra nézve Zsigmond császári szavát köti le, hogy azokat betartandja, a minthogy ez utasítást saját pecsétje alatt is kiadja.

Eddig az utasítás. Látjuk ebből, hogy Zsigmond hajlandónak mutatkozott a zsinat összes kívánságait teljesíteni, hogy az új zsinat Magyarország fővárosában megtartható legyen. Ehhez az utasításhoz azonban bizonyos okadatolás is volt csatolva, mely hivatva volt kifejteni, mért lenne előnyösebb Budát választani.

Buda városát elsőben is ajánlaná az a körülmény, hogy a császár (Zsig-

* Így van a szövegben, jöllehet az összegezésből 25,000 arany jön ki.

mond) a jövő nyáron nagyobb sereggel szándékozik a török ellen vonulni. Ha pedig az ő készülődéseivel egyidejűleg az a hír is elterjed, hogy Budán zsinat fog tartatni, vagy már meg is kezdődött, nem lehet kétség az iránt, hogy ez a körülmény a török uralom alatt álló azon (határos) részeken, a hol sok görög vallású él, nagyobb mozgalmat fog előidézni, s tömegesen fognak fegyvert ragadni a török elűzésére, mi nem következne be, ha a zsinat távolabb eső helyen tartatnék meg. Azonkívül Zsigmond abban a helyzetben lenne, hogy a török elleni háborúra célzó előkészületek közben a hányszor arra szükség lenne, a zsinaton megjelenhetnék, a görög császárral pedig ott, vagy a szomszédságban lévő más helyen — a milyen számos van — a megindítandó keresztshadjárat ügyében tanácskozhatnék. E mellett még, ha arra szükség van, a hussiták ügyében is könnyebben történhetnék esetleg intézkedés, a mire pedig Zsigmond nem lenne képes, ha a zsinat más helyen tartatnék meg, miután az itt elmondottakkal igénybe van véve.

Hogy a görög császár és övéi az uniora annál hajlandóbbak legyenek, Zsigmond egyuttal arra is kötelezi magát, hogy a keresztény sereg által netalán visszafoglalandó területekből csak is azokra tart igényt, melyek régi jogcímen Magyarországot illetik meg, azokat ellenben, melyek a görög császárság tulajdonát képezték valamikor, annak birtokába bocsátandja vissza. Szükségesnek tartja továbbá, hogy mindennek a véghezvitelével komolyan foglalkozzanak, hogy az unio létesíttessék, hogy a görög nép a segílyt a római egyház részéről jövőnek lássa. Reményli, hogy a pápa, a ki már eddig is kimutatta, hogy az unio ügyét mennyire szívén viseli, ép úgy a kereszties hadjárat ügyét is, a fent elsoroltak által rábiratik arra, hogy inkább Budára jöjön a zsinat megtartása végett, mint egy másik, Olaszországon kívül eső helyre.

Végül pedig s ez az okadatolás legérdekesebb része, a császár arra is kiterjeszkedik, hogy Buda városa, mely irányban közelíthető meg a legkényelmesebben. A Baselben összegyűlt atyák, mondja az okadatolás ha Ulmig eljönnek, onnan a legkényelmesebben, legbiztosabban és csekély költséggel hajón érhetnek el Budára. Ép így könnyen érhetik el a várost a francziák, spanyolok és egész Németország. Az angolok hajóval vagy Szászország tengerparti részeit, vagy Poroszországot kereshetik fel, s onnan könnyen tehetik meg szárazföldön az utat. A lengyelek amúgy is Magyarországgal határos területeu laknak, ép úgy az olaszok is, a kikre nézve tehát az utazás módja szerfölött egyszerű.

Palomar János akkor ép Prágában időzött a zsinat megbízásából több követjárásával együtt, midőn Zsigmond ez utasítást részére kiállította. Visszatérve Baselbe, a zsinatnak 1437 január 11-én tartott ülésén terjesztette elő megbízatását. Átadva a császár részéről nyert megbízóleveleket, Zsigmond nevében

megtette az előterjesztést, kérve a zsinatot, hogy a császári propositióhoz képest Buda városát válasszák a zsinat székhelyéül. Ez előterjesztésről szól többek között Stoeckel Ulrik a tegernseei benczés kolostor tagja január 15-én a kolostor apátjához intézett levelében, a melyben a Palomar előterjesztéseiről mondottak magával az előterjesztéssel tárgyilag megegyeznek.¹ Johannes de Segovia, a szt. Callistusról címzett bibornok a baseli zsinatról írt művében szintén megemlékezik a január 14. ülésben tett előterjesztésekről.² A császár — szól Johannes de Segovia — felajánlotta Buda városát a zsinat székhelyéül, megígérve, hogy 280 házat teljesen ingyen bocsát a zsinat rendelkezésére házi eszközök nélkül, kötelezi magát a görögök kiadásainak megtérítésére, május elejére 25,000 forintot fizet le, hat hajót ajánl fel (a Palomar utasításában csak négyről van szó) 50,000 forint erejéig kötelezvényt kér a zsinattól, de ha a keresztes hadjárat létrejön, erről lemond, továbbá a jurisdictiót teljesen a zsinat kezeire bizza, mindezt pedig császári szavára fogadja. Az instructioval ezek megegyeznek. Látjuk azonban azt is, hogy Palomar élőszóval Zsigmondnak a lakásokra vonatkozó ajánlatánál precis számokkal állt elő, 280 házat ajánl fel a 700 görög részére, mely szám az utasításban nem fordul elő.

Ugy látszik Zsigmond ajánlata a zsinati atyákat arra birta, hogy a helykérdést még egyszer tanulmányozzák. Stoeckel Ulrik levelében közvetlen Palomar előterjesztése után így szól: «az ügy ily módon függőben maradt, s többek véleménye az, hogy a szóban forgó oecumenicus zsinat ne helyeztessék át sem Avignonba, sem Magyarországra, hanem inkább Olaszországba vagy Bécsbe».³ Hogy tehát a kérdéssel a zsinat most újból foglalkozott, azt ebből láthatjuk. De még más helyről is tudjuk, hogy Zsigmond ajánlata megvitatásra került. Johannes de Segovia említett művében olvassuk, hogy szóba került az, hogy Buda városa nem alkalmas hely a zsinat befogadására. A zsinaton fölmerült ezt a véleményt Zsigmonddal is közölték, még pedig Berruerius toursi dékán útján, ki mint a zsinat követe küldetett Zsigmondhoz Csehországba. Zsigmond erre

¹ Kiadva Haller: «Concilium Basiliense I. 98—100 l. Palomarról a 99. lapon szól «... pridie in generali congregationeque supplicavit sacro concilio nomine prefati domini imperatoris, quatenus ipsum sacrum concilium dignaretur pro ycomenico concilio celebrando eligere civitatem Budam in Vngaria, que vulgariter nuncupata est Ofen. Et ipse dominus imperator offert ad hoc domos sufficientes pro hospiciis Grecorum gratis sine precio. Item offert omnem securitatem veniendi, ibidem stoudi et recedendi etc. Offert eciam galeas et noves et quasi omnia necessaria ad conducendum istos fregos per mare. Offert eciam magnam summam pecuniarum pro expensis, videlicet XXV. milia florenorum. Allegat eciam multas causas necessarias, propter quos dictum concilium merito debeat in dicto loco celebrari.»

² Kiadva: Monumenta Conciliorum seculi XV. II. kötet. Palomar előterjesztései a 929. lapon.

³ Haller i. h.

gondoskodott arról, hogy a zsinati atyák Buda városának alkalmas voltáról számszerinti meggyőződést szerezzenek. Egy pontos összeírást készíttetett Buda városa házainak, s azok helyiségeinek számáról, s ezt az összeírást a toursi dékán által a zsinat elé terjesztette.*

Berruer Márton részére egy instructio is állíttatott ki, melynek értelmében többek között feladata volt, hogy a zsinati atyákat informálja Zsigmond fáradozásairól a zsinat érdekében, hogy a király nagy gondot fordított megtudni, vajjon Buda városa alkalmas-e a zsinat befogadására, van-e elegendő számú lakás és mily állapotban vannak ezek. Továbbá, hogy gondja volt a hajókra és fegyveresekre, azonfelül, hogy a szükséges pénz is készen áll elküldésre, de az utóbbi felől Zsigmond gyors intézkedést kér, vajjon szükséges-e, mert ellenkező esetben egyéb szükségleteire fordítaná azt. Azonfelül megbizta Berruert annak a közlésével, hogy ő már úgy Budán, mint a szomszéd helyeken intézkedett arra nézve, hogy gabona, bor és más élelmiszerek kellő mennyiségben álljanak rendelkezésre.

Ehhez az utasításhoz mellékelve volt egy statisztikai kimutatás, mely Buda városa házainak, szobáinak és mellékhelyiségeinek számát a város egyes részei szerint külön és összegezve és kimutatta. E statisztikai kimutatás szerint Buda városának lakásviszonyai akkor a következők voltak :

Buda várában és a belső várban az első részben volt lakház	200
ezekben volt szoba	458
ugyanott kamarák	991
ugyanott földött udvari helyiségek	471
ugyanott éléskamrák	233
az istállóknak elhelyezhető lovak száma	1833
A vár és a belső vár második részében volt lakház	122
szoba	221
kamarák	425
földött udvari helyiségek	239
éléskamrák	127
A külvárosok első részében volt lakház	408
ezekben szoba	406
kamarák	930
földött udvari helyiségek	12
éléskamrák	184
istállóknak elhelyezhető lovak száma	1786

* Kiadva : Palacky Urkundliche Beiträge zur Geschichte der Hussitenkriege in den Jahren 1419—1436. II. Bd. Prag 1873 a 473—475. lapon.

A külvárosok második részében volt lakház	237
szoba	267
kamarák	930
födött udvari helyiségek	20
eleségkamara	83
istállóban elhelyezhető lovak száma	312
összegezve tehát Budán volt úgy a várban, mint a belső várban és a külvárosokban lakház	967
szoba	1235
kamara	3276 ¹
födött udvari helyiség	742
eleségkamara	627 ²
elhelyezhető lovak száma	3931 ³

Látjuk e számokból, hogy Buda városa akkor elegendő számú lakóhellyel rendelkezett a zsinat részére. A körülmények sajnos úgy hozták magukkal, hogy Zsigmond ajánlata figyelembe nem vétetett.

Berruer Márton visszatérte után referált megbízatásáról a zsinati atyáknak az április hó 3-án tartott ülésen, mely körülményről Johannes de Segovia is tudomást vett munkájában cumulative 900 házat és 3000 kamarát említve, a többi helyiségek számát pedig elhallgatta⁴, hozzátévé, hogy a császár a velenzeiektől azt az értesítést vette, hogy a szükséges gályák csak parancsára várnak elindulás végett. De hozzáteszi ehhez azt is, hogy ha a császár a kellő időben a hely választása előtt tette volna meg ajánlatát Budára nézve, úgy ez a körülmény sokat, a ki különben Avignonra szavazott, arra birt volna, hogy Buda városa mellett nyilatkozzék.

A zsinati iratokban továbbra nyomot arra, hogy Zsigmond ajánlata tárgyalás alá került volna még, nem találunk. Hanem abban a jelentésben, melyet a zsinati atyák 1437 május 11/12-én Zsigmond királyhoz intéztek, s melyben a zsinaton beállott szakadásról tesznek neki jelentést, van a végén egy pont, a mely erről a kérdéstről megemlékezik. A zsinati atyák ott mintegy kérlelik Zsigmondot, hogy ne nehezteljen azért, hogy kezdettől fogva Budát vagy Bécset nem választották. Ennek az oka, mondják, az volt, hogy a császárnak nagylelkű ajánlata Budára nézve akkor nem jutott volt még el a zsinat kezéhez, sőt ellenkezőleg az aquilejai patriarcha után Zsigmond azon nézetéről értesültek, hogy a zsinat a legjobban teszi ha Baselben marad, a minthogy ők is abban a véle-

¹ Palacky kiadásában e helyt 3027 áll.

² Palackynál 637.

³ Palackynál 3931.

⁴ Mon. Concil. gener. II. 929.

ményben voltak, hogy ez így történhetik. Bécset pedig azért nem választották, mert Albert herczeg, Zsigmond veje a szükséges pénzösszeget nem tudta felajánlani.*

A baseli zsinat áthelyezése Budára ezentúl szóba már nem került. Zsigmond király maga pár hónappal ezután elköltözött őseihez. A zsinaton kitört szakadás folyton élesebbé vált, mely, ki tudja, talán ki sem tör, ha Zsigmond ajánlatait Budára nézve idejekorán megteszi. Valószínű, hogy ha még tovább életben marad, az ő páratlan diplomáciai ügyessége a zsinaton kitört viszályokat annyira nem engedte volna elmérgesedni.

★

Instructiones Johannis de Palomar auditoris subscriptae de hiis, que pro parte sacratissime cesaree maiestatis explicare, promovere, procurare, et deo propicio expedire habet cum sacro generali concilio basiliense sibi date Prage anno domini M^o CCCC^o XXXVI. in mense decembris.

Serenissimus dominus imperator sollicitā mente pertractans multa et maxima bona, que ex unione Grecorum cum ecclesia romana mediante dei gratia sperantur, quantis inde obviabitur periculis, animarum stragibus, captivitatibus et calamitatibus christianorum, qui proch dolor in partibus illis nimis ab infidelibus affliguntur, maxime si concurrat passagium ad sepulcrum dominicum, ad quod fidelium se accingat exercitus partes illas per quas via agenda est debellando et expugnando Christi gratia largiente ab infidelium potestate, ad quod passagium inchoandum ipse serenissimus dominus imperator intendit deo prestante intercidente mora se parare atque conferre, quodque propterea et eciam quoniam multe gentes de fide Grecorum sint in confinibus regni Hungarie, que ad terras Hungarie et possent et velle est verisimile facilius convenire deliberavit offerre sacro generali concilio pro celebratione futuri yconomici concilii pro dicta unione celebrandi civitatem Buda, que est una de nominatis in capitulis concordatis inter sacrum generale concilium basiliense et ambasiatores Grecorum.

Offert dictam civitatem cum plena securitate et libertate, dabit plenum saluum conductum pre potencia et jure firmiter valiturum quibuscunque personis et undecunque ad ipsum sacrum concilium veniendi, standi et cum placuerit recedendi, et quod omnes prelati principum et aliorum oratorum et alii quicunque ecclesiastici vel seculares, qui pro causa dicti concilii veniant, undecunque sint sub potestate et jurisdictione sacri concilii vel judicum ab eo deputando-

* Haller : Concilium Basiliense I. 453.

rum et nullius alterius persone, ipse quoque dominus imperator cum suis omnibus officialibus et ministris invocatis, vel invocati prestabunt auxilia optima pro executione justicie officialibus per concilium deputandis.

Offert dare pro domino imperatore Grecorum, patriarcha constantinopolitano et aliis prelatibus et personis Grecorum usque ad numerum DCC personarum, juxta promissionem sacri basilienensis concilii (sic), habitationes sufficientes et provisionem in equis, vecturis, victualibus, quam cito applicuerint ad ultimum portum et deinde veniendo ad dictam civitatem quamdiu ibi manebunt vel erunt infra regnum Hungarie.

Pro prelatibus et aliis personis omnibus offert habitationes gratis, pro utensilibus autem ordinabuntur certe persone a sacro concilio et dicta civitate parvo numero ad taxandum rationabiliter mercedes eorum.

Victualia deo propicio erunt in optimo foro, nec erunt solito cariora, sed dictus dominus imperator deo favente disponet undique afferi et habundanciam omnium victualium ibi esse, quoniam illa patria dei munere omnipotentis pane, vino, carnibus, piscibus et aliis ad victum humanum necessariis plurimum est habundans.

Offert etiam dare et concedere sacro concilio duas galeas grossas et duas subtiles armatas et sicut opus est preparatas in portu Veneciarum in principio mensis maii ad eundem Constantinopolim (sic), ut cum duabus grossis et aliis duabus, que de Constantinopoli esse debent, dictus dominus imperator Grecorum, patriarche et ceteri venire valeant; due vero subtiles pro custodia civitatis ibi manere cum CCC ballistariis, qui cum dictis galeis sunt destinandi, quos etiam similiter habere et concedere promittit, et omnes expensas que pro predictis fuerint necessarie iuxta formam concordatorum inter dictum sacrum concilium et ambasiatores Grecorum.

Item offert concedere dicto sacro concilio in dicto tempore et loco XXX^m ducatorum in prompta pecunia, sicut in dictis concordatis inter ipsum concilium et ambasiatores Grecorum continentur esse opus XV^m ducatorum ex una parte et X^m ex alia.

De predictis quantitibus XV^m superscriptis ducatorum et X^m ducatorum et expensas dictarum superscriptarum galearum et CCC ballistariorum debet sacrum concilium debitorium facere dicto domino imperatori et cavere de restituendo infra tempus de quo rationabiliter visum erit.

Verumtamen si dei gracia concedenda sequetur unio Grecorum cum romana ecclesia et indicatur generale passagium, non volt (sic), quod sibi restituantur, sed expendantur in subvencionem dicti passagii eo modo, quo per sacrum concilium ordinabitur, nam in tali casu quantitates predictas, que ultra

nonaginta mille florenorum summam ascendunt, offert deo pro remedio anime sue et ut divina dextera sibi dignetur assistere ad exaltacionem nominis christiani, quatinus illud sacrum sepulcrum, in quo Salvatoris nostri corpus post crucis tropheum quievit, propriis oculis valeat intueri, terra sancta sub christianorum potestate redacta felicissimam existimans dierum suorum consumacionem, si hec sibi videre divina gracia largiretur.

Profecto Greci ad unionem libencius et audencius accedent cum intelligent sibi reale auxilium adesse, quo cum dei auxilio possint ab infidelium infestationibus liberari.

Nec dubium, quod imperator Grecorum libencius veniret ad dictam civitatem budensem, in qua iam ipse alias fuit, et inde poterit de dispositione terre seu frequencius nova scire et occurrentibus necessitatibus providere.

Preterea poterit cum dicto domino imperatore habere consilia et tractatus super agendis pro subsidio terre illius et mutuo colloqui et disponere de dicto passagio deo propicio perficiendo multaque alie utilitates insurgere que vix possent explicari et certe pro negociis istis nullibi melior possit dispositio reperiri.

Supra dicta omnia, que dictus serenissimus dominus imperator offert servare tenere et adimplere, promittit in verbo cesareo, in quorum omnium robor fidem et testimonium sigillum eius presentibus est de eius expresso mandato appositum.

*

Motiva ad partem explicanda que faciunt ad inducendum, quod Budam debent eligere.

Primo quoniam sequenti estate deo propicio serenissimus dominus imperator intendit cum potenti exercitu aggredi contra Turcos, unde cum ipso sic agrediente fama concurret, quod sacrum generale concilium debet celebrari, vel iam incipiet in dicta civitate celebrari, non dubium omnes christiani animositatem suscipient et infideles terrorem et hoc solum multum deo favente propiciet, quoniam in partibus illis est magna multitudo christianorum de fide greca, qui subiciuntur dictioni Turcorum, unde hac spe animati audebunt insurgere contra tyrannicam dominationem Turcorum. Hoc non esset, si alibi concilium celebraretur, quoniam talis ad eos rerum noticia non veniret.

Preterea dictus dominus imperator poterit simul intendere expugnacioni Turcorum dirigendo exercitum et necessaria disponendo et frequenter, sicut opus erit, sacrum concilium visitare atque ibidem, vel in aliis convicinis locis, cum sint multa loca in propinquo, cum domino imperatore Grecorum habere tractatus et consilia super disponendis et ordinandis super dicto passagio; poterit eciam circa facta Bohemie curam prebere et non posset dictus dominus

imperator, propter predicta occupatus, suam exhibere presenciam si alibi celebraretur concilium.

Et ut dictus imperator Grecorum et sui unionem libencius amplectantur intendit sibi offerre, quod omnes terras, quas divina manus sub christiani exercitus redegerit potestate que olim fuerunt de imperio Romeorum, ipsi imperatori Romeorum libere dimittet, nec aliquid sibi retinere intendit de terris deo propicio recuperandis, preter illas que sunt de antique titulo Ungarie.

Item sacrum concilium de propinquo existens melius cognoscet dispositiones rerum et incumbentes necessitates, movebuntur affectus patrum de sacro concilio ad subveniendum necessitatibus populi christiani eo fervencius, quo clarius cognoscent et eo prudencius, quo rerum dispositiones magis intelligent; et postquam pro unione Grecorum cum ecclesia romana hec omnia fiunt, opus est dare omnem operam, ut populus qui esset de fide greca, senciat subsidium ecclesie latine et ab infidelium oppressionibus liberetur.

Item cum dominus noster papa semper se ostenderit multum affectuosum ad dictam unionem et eciam ad passagium in terra sancta, sperandum est, quod cum intelliget hanc optimam dispositionem bene contentus erit et omnem favorem et auxilium rebus agendis prestabit; ex hiis respectibus et aliis ciciis inclinabitur venire ad dictam civitatem budensem, quam ad alium locum extra Italiam, in quo concilium celebraretur.

Ad dictam civitatem Bude est accedendi bona dispositio, nam omnes patres, qui sunt in Basilea, postquam veniunt in Ulmam navigio possent tute et cum paucis expensis Budam venire, inde est facilis via nationi gallice et Hispanie et toti Almanie. Anglici vero poterunt ad partes Saxonie Stangnales vel Prussiam portum accipere et inde per terram faciliter venire. Poloni confinant Hungarie, item et Italici, unde promptus est accedendi modus.

Si deo propicio ad dictum concilium in dicta civitate conveniant, sicut est verosimile sperandum, dominus noster papa cum dicto serenissimo imperatore cardinalibus, prelatis, principum oratoribus de ecclesia latina, dominus imperator Grecorum cum quatuor patriarchis et aliis de ecclesia Grecorum, sicut est conductum, non videtur quod sine maxima Christianorum utilitate evadere possit.

(Bécsi udv. és áll. levéltár, Reichsregistraturbuch L. kötet, fol. 2 s kk.)

BUDAPEST EMLÉKÉRMEI

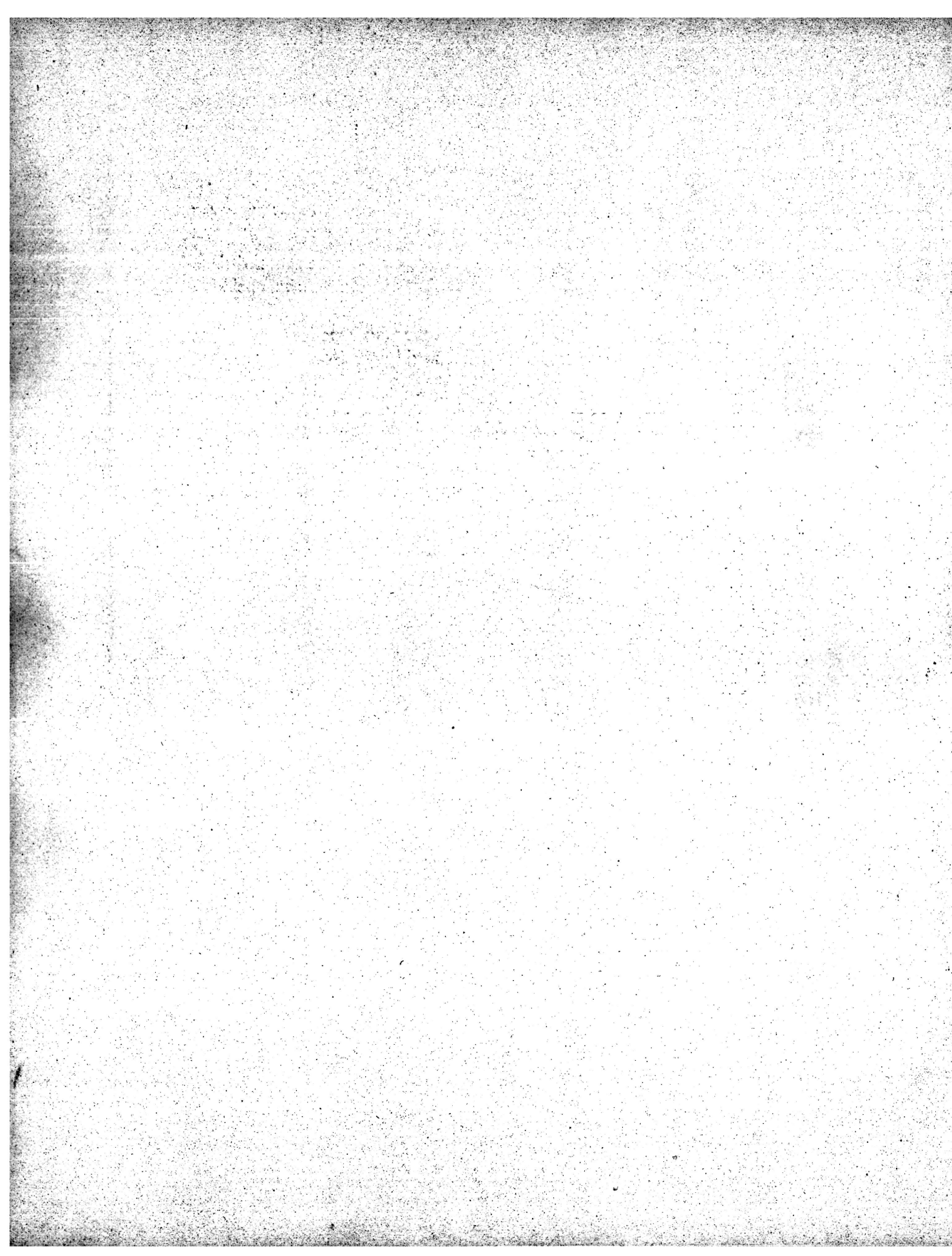
IRTA

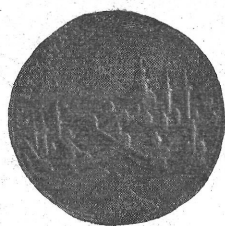
GOHL ÖDÖN

I. RÉSZ

(FOLYTATÁS)

BUDA 1686-IKI VISSZAVÉTELÉNEK EMLÉKÉRMEI.

66. Előlap: Buda és Pest, háttérben a gellérthegyi erőd (a Margitszigetről tekintve, melynek alsó vége az érem előterét képezi) (P). A Dunán hajók és hajóhid. Félkörben e felirat: THRAX SUDA SIT FORNAX BVDA.

Hátlap: Kilencz soros felirat: VON / SOLYMAN MIT / LIST ERRONNEN / 1541. 2. SEPT. / DURCH / LEOPOLD / MIT STURM. / GEWONNEN. 1686 ^{2. SEP.} / _{23. AUG.} Lenn C L (éremvésőjegy).

Mindkét oldalon kettős sima szegély.

Bronz. Átm. 29 mm.

Széch. I. XLVI. 42. sz. 35. t. 23. sz. — Terg. 701. l. — Tört kiáll. 1624—1625. — M. n. múz. gyűjt.

67. Mint az előbbi, hanem peremén ily kezdetű felirat: DAS OFEN WIRD OFFEN (stb.)

Ezüst. Átm. 28 mm. Súlya 10'6 gr.

Mont. 1013.

68. Az előbbinek bélyegváltozata; a hátlapon nincs a C L éremvésőjegy, és a bélyeg repedései észlelhetők. Azonfölül peremén sincs felirat.

Bronz. Átm. 29 mm.

Mont. 1014.

69. Előlap: Budavára északkeletről tekintve. Háttérben a Gellérthegy és a többi hegyek látszanak. A Gellérthegyen az erőd, oldalán sánczművek, a hegyeken elszórt épületek. Előtérben az ostromlók tábora, a dunaparti kerek toronynyal és a mellette lévő kapuval, vezéri és egyéb sátrakkal. Egy lovas vágatva érkezik balról, a vezéri sátor előtt fölnyergelt ló mellett egy katona áll. Egy kődarab alatt H I W (Hans Jakob Wolrab).

Az érem felső részében egyenes kard, mely a gordiusi csomót ketté vágja, e fölött pedig: VIRTUTE RESOLVIT felirat. Kettős sima szegély.

Hátlap: Szalaggal átfont babér- és gyümölcsfüzér; fönnt kitárt szárnyú sas. A koszorúba két oldalt az osztrák és a bajor czimer van csatolva, azon herczegi, ezen választófejedelmi süveg. Középen e felirat: HAUT / RESOLUBI / LIS / UNQVAM / . Kettős sima szegély.

Az érem peremén e felirat: IN VNGARIA VIRTUTE HEROVM BVDA FELICITER RESTITVTA * (Chronostichon, = 1686).

Ezüst. Átm. 52 mm. Súlya 48.28 gr.

Mont. 1002. (Súlya 52.8 gr.) — Terg. 699. l. — Wittelsb. 1481. — M. n. múz. gyűjt.

70. Előlap: Faragott kövekből épült díszes boltozatos kapunyíláson át

Konstantinápoly látható, sok apró hajóval a tengeren. A város felett e felirat: STAMBL. A kapun innen, balról felhők közül pánczélos férfikar nyúlik előre egy fokos-féle harci bárdal, melynek pengéi a kétfejű sas formájára vannak alakítva. Előtte a leírt kapunyílásnak megfelelő egyik kapuszárny a kiszakított sarokkal együtt a földön hever. Fönn félkörben egy szalagon: VIRTUTI NIHIL INPERVIUM. * A szalag baloldali végén P. H. M. (Philipp Heinrich Müller). Lenn a szelvényben: VNI PATET. Körül kettős sima szegély.

Hátlap: Tizenhárom soros felirat: BUDA / DIE . II. SEPT. A. C. MDXII / SOLYMANNI ASTU INTERCEPTA / HACTENUS INEXPUGNABILI / EODEM DIE / LEOPOLDI IMP AUGUSTI / TRIUMPHATORIS TURCICI / ARMIS / SOCIO GERMANO MILITE / A. C. MDCXXCVI EXPUGNATA / F. C. / S. P. Q. A. (Augsburg város közönsége). (A betűk közt négyszögletes pontok). — Egy vékony sodrott és egy szélesebb sima szegély.

a) Ezüst. Átm. 50 mm. Súly 34,56 gr.

Wesz. C. XI. 8. — Welzl 7268. — Leyser 328. — Mont 999. (48,3 gr.) Terg. 699. I. — Tört. kiáll. 1614. — Budapest sz. főv. gyűjt. — Unger 3143. — M. n. múz. gyűjt.

b) Bronz. Átm. m. f.

Delhaes. — Fieweger 890.

71. Előlap: Buda és Pest látóképe az óbudai hegyekről tekintve. A Margitszigeten romok, a hullámzó Dunán a két város közt hajóhid látható; a Tabán és Ujlak városrészek s az előtérbe helyezett fák és bokrok elég gondos kidolgozásban részesültek. Az itt leírt táj fölött koronás sas repül jobbfelé, karmai közt kard és barok czimerpajzs kettős kereszttel és oroszlánnal. A szegélyen e felirat: VIVAT LEOPOLDVS IMPERATOR, HUNGARIE REX HOSTIS EFFERI

TERROR * (= 1635). Nyilvánvaló, hogy a rosszul szerkesztett kronogramm más, későbbi évre vonatkozik.

Hátlap: Érsekujvár és környéke térrajza. A szegélyen e felirat: MANDAT CÆSAR; ET ALTA ARX EXP VGNATVR: OVATE. * (= 1685). Mindkét oldalon kettős vonalszegély. Az érem peremén e felirat: OVIVAS VIVAR, NEC VITAM PERFIDA LINGVAS. (= 1685).

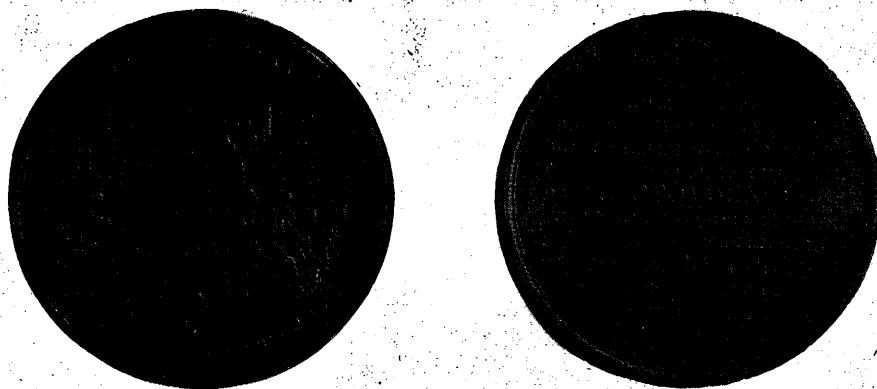
Ezüst. Átm. 43 mm. Súly 33,15 gr.

M. n. múz. gyűjt.

A hátlap Érsekujvár visszavételének emlékére készült, (Széch. I. XLVI. 34.; 34. t. 16. sz.) de itt új, Budára vonatkozó előlappal jelent meg, bizonyára a vár visszavétele emlékére.

Budapestnek ezen érmen látható képe egy régi XVII. századbeli fametszet után készült, — némi változtatással, — melyet Károlyi Árpád Buda és Pest visszavívása 1686-ban cz. műve 188. lapján mutat be.

Hátlapja: Széch. I. XLVI. 34., 34. t. 16. sz. és Arneth: 36. l. 62. szám, (bélyegvas).

72. Előlap: Buda vára délnyugati része, a háttérben a hajóhiddal áthidalt Duna és Pest, jobb oldalt a Gellérthegy, ormán az erőddel, az előtérben egy ágyúüteg és egy sáncznak a keresztények által való bevétele. A vártól dél felé sűrű füst és előrenyomuló csapatok. Körül 2 vonal közt e felirat: WARM VERGOSNES TVRKEN BLVT KVHLET DIESES OFENS GLVT. * (A rozetta 7 pontból áll).

Hátlap. 14 soros felirat: DASS / WIR NACH ZEHEN (a h és e egybevonva) WOCHN / DES OFENS HIZIGS POCHEN / MIT STÜRMEIN DVRCH GEBROCHN. / DASS MAN DIE HÜLF ZV IAGEN / DER TÜRCKEN ROSS UND WAGEN / DREYMAL

ZVRVCK GESCHLAGEN. / DASS LEOPOLDENS SIEGEN / MÖG VNVERGESSEN
LIEGEN. / DASS MAN HAB GOTT GEPRIESEN / FÜR DIESES SIEGS GENIESEN /
WIRD DIESES AVFGEWIESEN * 16 ^{23. AVG.} _{2. SEP.} 86. * (7 pontos rozetták.) Lenn: c l.

Az érem peremén: SOLL DIESER OFEN CHRISTLICH SEYN × SO LANG DIE
SONN DER WELT HEIZT EIN.

a) Ezüst. Átm. 48 mm. Súlya 35 gr. (2 lat).

Terg. 789. l. — München. — Delhaes.

b) Réz (utóveret két darabban; mindegyik lapja külön). Átm. 50 mm.

M. n. múz. gyűjt.

73. Előlap: Olvasztó kemencze, melybe egy török helyezi be csiptetővel
a háromoldalú olvasztótégelyt, míg mellette jobb oldalt egy zsidó fújtatóval
szítja a tüzet. A földön különféle eszközök hevernek. Körül, két vonal közt e
felirat: WER DISTILLIRT NUN GELD ZUM FRIED. WEIL TÜRCK UND JUD DES
KRIGES MÜD. * (7 pontos rozetta).

Hátlap: tizenegy soros felirat: OFEN / GEHÖRT FÜR / LEOPOLD / MAHU-
METH IST DAS / GLÜCK ABHOLD, / VERLIERET OFEN SAMT / DEM GOLD, / DAFÜR
MAN FRIEDEN / KAUFFEN SOLT. / AN / * 1686. * Mindkét oldalon kettős kes-
keny sima szegély.

Az érem peremén e felirat: DURCH DIESEN STREICH DES TÜRCKEN REICH.
STEHT AUF DER NEIG.

(Brunner Márton műve).

a) Ezüst. Átm. 43—44 mm. Súlya 30 gr.

Welzl 7274. — Mont. 981. (Átm. 41 mm.) — Leyser 343. — Terg.
698. l. — Tört kiáll. 1609. — M. n. múz. gyűjt. — (V. ö. Wesz. C. XII. 2.)

b) Bronz. Átm. 41 mm.

Mont. 982. — Terg. 698. l. — Tört. kiáll. 1610. sz. (réz). — Un-
ger 3127.

c) Ón. Átm. 41 mm. (pereme síma),
M. n. múz. gyűjt.

74. Előlap: Mint az előbbi, hanem a feliraton rozetta helyett pont, és a zsidó lába mellett jobboldalt MB monogramm (Martin Brunner).

Hátlap: Mint az előbbi, hanem a felirat csak tíz soros, a mennyiben
A N : 1686. együttesen a tizedik sorba jutott. Pereme mint az előbbi.

a) Ezüst. Átm. 42.5 mm.

Schimko, magyar 1157.

b) Bronz. Átm. 38 mm.

Wesz. C. XII. 2. — M. n. múz. gyűjt.

75. Előlap: Hosszúkás medaillonban VI. Károly róm. császár mellképe j., fején hajfürtök és babérkoszorú, testén páncél és köpeny, mellén az aranygyapjas rend lánczon függő jelvénye. Körül: CAROL VI. D. G. ROM. IMP. S. R. A kar szelvényében w éremvésőjegy.

A leirt medaillon körül az érem kerek mezejét ágyúk, dobok, zászlók, fegyverek töltik be. Körül vonalszegély.

Hátlap: Buda látóképe éjszokról, a háttérben a Gellérthegy és baloldalt a fölkelő nap. Kissé előbb Pest város tornyai, a városon innen mozsártelep, a Dunán hajóhid. Az előtérben föllobogózott nagy sátrak fal aléptítményen, jobbfelé ágyúk és tömör négyszögben fölvonuló ostromló csapat. Lenn MB (Martin Brunner). A légben bombák repülnek, a vár fölött repülő sas látható, szájában összekötött babér- és pálmaág. Fönn félkörben e felirat: LEOP. I. IMP. ROM. SEMP. AUG. VI BUDAM EXPUGNAT / AN. CHR — . 16. — . 86. ^{23. AV.}_{2 SE.} / Körül vonalszegély. (Ugyanezen veret a 42. sz. érem előlapján is előfordult).

Fa (kemény, vörösbarna). Átm. $52\frac{1}{2}$ mm.

M. n. múz. gyűjt.

(E példány ostáblához játékkő gyanánt való használatra készült. Nem faragott, hanem préselt mivű).

76. Előlap: VI. Károly mellképe j., fürtös hajú fején babérkoszorú, testét pánczél s reá vetett palást fűdi, mellén az aranygyapjas rend láncza és jelvénye. A kar szelvényében P W (Paul Werner). Körül e felirat: CAROLVS . VI. D . G. — ROM . IMP . S . A . GER . H . B . R. Kettős vonalszegély, ezen kívül pedig apró levélmotivumokból összeállított és kilencz helyen egy-egy rozettával megszakított füzérkoszorú.

Hátlap: Buda vára látóképe éjszak felől. Az előtérben két elsülő mozsár; mellettük tüzer, egy sánczra kitűzött lobogó és egy rakás ágyúgolyó. Baloldalt a Gellérthegy, Pest egy része és a Duna látszik, melynek folyása irányát nyíl jelzi. A várban több helyt tűzvész, a levegőben bombák repülnek, a vár fölött

balfelé repülő angyal, kezében a magyar sz. korona és egy pálmaág. Fönn, félkörben: AQUILA ROM . RESERAT BUDÆ PORTAS! Lenn szelvényben: ANNO 1686.

/ 2 . SEPT. Körül széles ornamentikus díszű füzér.

(Préselt munka; ostáblához való játékkő).

Feketére páczolt puhafa. Átm. 57 mm.

M. n. múz. gyűjt.

(A hátlaphoz használt bélyeg a főnebbi 1. sz. a. érmen már előfordult, és ez a 48. sz. érem hátlapjának egyszerűsített utáizata némi változtatással).

77. Előlap: Középen szemben áll Magyarország személyesítője, egy fiatal erőteljes nő, fején a szent koronával, mellén az országczimmerrel, lobogó fátyollal; kezeiben kardot és paizsot tart, mellette jobbján, kardja alatt török fogoly guggol, baloldalán pedig, ótalomért esdve kinyújtott kézzel, Hungaria paizsa alá huzódva egy Budát személyesítő és Buda czimmerpaizsát tartó fiatal nő térdel. A háttérben karósánczok, a gellérthegyi erőd és Buda török stilű épületei, lenn diadaljelvények és két gyermek genius által tartott medaillonban lotharingiai Károly és Miksa Manó vezérek mellképei e felirattal: KÁROLY . LOTH . HG . MIKSA . EM . BAIOR HG. A geniusok kezeiben még kard és babérkoszorú, illetve pálmaág és kereszt is látható. Körül, széles szegélyben két gyöngysor és egy sima vonal alkotta kör közt e felirat: BUDA . VISSZAVIVÁSÁNAK . CC. ÉVES . EMLÉKÉRE . BUDAPEST . FŐVÁROS.

Hátlap: Buda jelenkori látóképe délkeletről, a királyi palotával, a Dunával, a Lánicz- és Margithiddal, hajókkal, háttérben a hegyekkel és a lenyugvó nappal. Hungaria, kezében országczimer és pálmaág, fején korona, lobogó fáttyollal, csipőre támasztott kézzel, egy nyugvó oroszlán mellett áll párkányos erkélyen. Az oroszlán előtt Budapest czimere, a szent koronával koronázva, a talapzaton e felirat: MDCCCLXXXVI / SEPT. II. / Oldalt: A. SCHARF. F. Körülgyöngysor.

a) Arany. Átm. 72 mm. Súlya 209.40 gr.

Bécsi cs. k. műtört. gyűjt. (Csak egy példány veretett).

b) Ezüst. Átm. 72 mm. Súlya 119.50 gr.

M. n. múz. gyűjt. — (Összesen 75 darab veretett).

c) Bronz. Átm. 72 mm.

Budapest sz. főv. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

II.

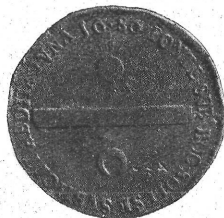
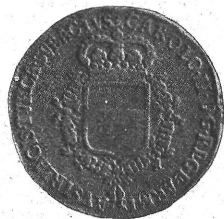
78. Előlap: Lovasczata képe. Körül: A DOMINO VE — NIT VICTORIA.

Hátlap: Buda és még tizenkét egyéb elfoglalt magyar vár képe.

Ón. (Veret). Átm. 48 mm.

Mont. 1026. — Terg. 792. l.

(Ezen érmet nem láttam; csakis az idézett források alapján közlöm. Azt sejtem, hogy a 42. sz. a. érem hátlapjának a hasonló nagyságú 107. sz. a. érem hátlapjával való párosításából származott hybrid példány, melyet a Montenuovo-féle lajstrom is mint igen rosszul fönntartott példányt jelez, és ez teszi valószínűvé azon sejtelmemet, hogy az előlap kopott feliratából a leírásban maradtak ki a «PAX ET» szók. Tergina is csak Montenuovo után közölte a leírását, tehát csak egyetlen példányról van szó az eddigi irodalomban, a mennyire kutatásaimat kiterjeszteni sikerült).

79. Előlap: Középen királyi korona alatt az aranygyapjas rend lánczával és jelvényével övezett osztrák pólyás czimerpaizs. Körül e felirat: CAROLO . II. D . G . REGE . ARMIS . AUSTRIACIS . TVRCA . SVBACTVS.

Hátlap: A ragyogó nap alatt egy szál deszka, ez alatt a fogyó hold. Körül: PONTE SVB HOC SOLI SE SVBIICIT ABDITA LUNA 16 . 86.

Németalföldi bárcza (jeton).

Réz. Átm. 29 mm.

Welzl 7291. — Mont. 1042. — Terg. 792. l. (Mindnyájan igen hiányosan írják le).

V. Orden 1396. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt. — Győri főgymn.

(Welzl példája után indulva vettem föl ezen érmet a sorozatba, bár azt sejttem, hogy az eszéki győzelemre vonatkozik).

80. Előlap: Lotharingiai Károly mellképe j. Körül: (jobbra fönf kezdve) CAROLVS . DVX . LOTHARINGIÆ. (A szók közt háromszögek pontok helyett.) A kar szelvényében C I L (Christoph Jakob Leherr).

Hátlap: Felhőköl kinyuló két kéz, melyek egyike keresztet, másika kardra tűzött törökfejet tart, széttöri a félholdat. Felirat fönf félkörben: IUNCTA . PIÆ . FORTIS. Lenn: FORTIOR/. Középen kis csillag, lenn kis háromszög.

Ezüst. Átm. 34 mm. Súly 22,5 gr.

Mont. 1038. — Terg. 795. l. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt. (Súly 16.60 gr.)

***81.** Mint az előbbi, hanem az előlapon a felirat balra lenn kezdődik, a

* Lásd még a pótlékot is. 127. és 128. sz.

szók közt nincsenek pontok, és így hangzik: CAROLVS DVX — LOTHRINGIÆ. A hátlap közepén és alul is egy-egy kis pont.

Ezüst. Átm. 16 mm. Súlya 2.7 gr.

Mont. 1039. — Terg. 759. l. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt. (Átm. 17 mm. Súlya 2.40 gr.)

(A Montenuovo-féle lajstrom alapján, mely ezen érmet az 1686-iki diadalokra vonatkoztatja, vettem föl a sorozatba).

82. Előlap: Lotharingiai Károly képe j., páncélban, az aranygyapjas rend lánczon viselt jelvényével. Fején babérkoszorú. Körül: CAROLVS . V . D . G . — DVX . LOT . MAR . D . C . B . G . A kar szelvényében s v (Saint Urbain).

Hátlap: Fönn félkörben felgöngyölt végű szalagon e felirat: VIRTVS . GERMANORVM. Ez alatt egy körmei közt villámköteget tartó repülő sas, mely az alatta elterülő, tornyos épületekkel és hegyekkel változatossá tett tájra menyköveket szór. Ezek egyike egy obeliszket, másika egy mecsetet talál és ormaikról leüti a félholdat. E tájkép azonos a 85. sz. alattival.

Jobboldalt s v (Saint Urbain). Az érem szelvényében: PANN . VINDICATA. Mindkét oldalon gyöngysorszegély.

a) Arany. Átm. 52 mm. Súlya 55.50 gr.

Tört. kiáll. 1677. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 56 (?) mm. Súlya 85.32 gr.

Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

c) Bronz. Átm. 57 mm.

Mont. 1036. — Delhaes. — Bécsi városi múzeum.

Bélyegvasa: Arneth 33 l. 43. sz.

83. Előlap: Lotharingiai Károly mellképe j. páncélban, hosszú lebegő hajfürtökkel. Körül: CAROLVS . V . D . GRATIA . — LOTHARING . ET . BARRI . DVX . (a szók közt háromszögletes pontok.) — Lenn a váll alatt: 1686.

Hátlap: Antik öltözetű vitéz, fején babérkoszorús taréjos sisakkal, kezében lándzsával, szerteszét fekvő fegyvereken és hullákon át gázolva megtámad egy turbános törököt, a ki zsákmányát: a keresztény hitet ábrázoló és kezeiben keresztet tartó nőt elbocsájtva menekül előlé. A háttérben kupolás kerek templom képszekén e felirattal: CHRISTO VLTORI, mellette pálmafa. A földön heverő fegyverek közt egy paizson e feliratot: LORENA (= Lotharingia). Lenn M • S • Massimiliano Soldani).

Mindkét oldalon erős domborodású kettős vonalszegély.

a) Bronz. Átm. 87. mm.

Delhaes,

b) Aranyozott bronz. Átm. ca. 85 mm.

Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

c) Mint az előbbi, de vésnökjegy nélkül. (r)

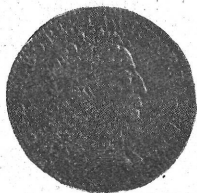
Bronz. Átm. 87 mm.

Mont. 1035. — Terg. 795. l.

84. Az előbbi érem hátlapja, mint egy lapú veret a Schimkó féle gyűjteményben van meg.

Bronz. Átm. m. f.

85. Előlap: Lotharingiai Károly mellképe j. Fején babérkoszorú. Körül: C . V . D . G . L . B . D . REX . I . — VICTOR . BARBA . NA. Lenn s. v. (Saint Urbain).

Hátlap: ET . VALIDE . ET . SVBITO. Az alatta elterülő tájra villámokat szóró sas. Lenn az érem szelvényében: PANN . VINDI / CATA. A tájkép a 82. sz. alattival azonos.

- a) Arany. Átm. 25 mm. Súlya 10'60 gr.
 Monn. en or, 136. l. — Bécsi cs. kir. műtört. gyűjt.
 b) Ezüstölt ércz. Átm. 25 mm.
 Mont. 1037. — Terg. 796. l.
 c) Réz. Átm. 25 mm.
 M. n. múz. gyűjt.
 Bélyegvása: Arneth 33. l. 44. sz.

86. Előlap: Frigyes Ágost szász fejedelem mellképe b. hajfűrtös fejjel, pánczélban, reá vetett köpenynyel. Körülötte kettős vonalkör, a szegélyen pedig e felirat: *FRID. AVG. D. S. I. C. et M. DUX FORTIS apud BAVAROS contra TVRCAS.*

Hátlap: Két pálmaágból alkotott koszorúban hatsoros felirat: *IOH. GEORG. / DUX SAX. IVL. / CLIV. et MONT. / FILIO. / NATU MAIORI / F. F.* A két utolsó sor közt két oldalt *I. G — W* (Johann Georg Wichmannshausen, gothai pénzverőmester). Az érem szegélyén e felirat: *NAT 29. Octob. MDCLXIII MORT Po Sonii ex Vulnere Budae accepto 19. Sept. MDCLXXXIV.* Mindkét oldalon egyszerű sima szegély.

- a) Ezüst. Átm. 37 mm. Súlya 14.44 gr.
 Monnaies en arg. 324. sz. — Madai 1502. — Tentzel: Lin. Ern. 680. l., 52. t., IV. sz. — Wesz. G. XII. 8. — Terg. 199. l. — M. n. múz. gyűjt.
 b) Ezüst. Átm. m, f., de súlya 29.15 gr. Tentzel i. h.

87. Mint az előbbi, hanem kisebb és a hátlapon nincs éremvéső jegy, az utolsó sorban F. F. (fierit fecit) áll, a szegélyen lévő felirat végén pedig nincs pont.

Ezüst. Átm. 22—23 mm. Súly 1.83 gr.

Széch. C. III. 32. l. XXVI. 1. — Wesz. G. XII. 9. — Götz: Groschen-cabinet 6892. — M. n. múz. gyűjt.

(Mindkettőt (86. és 87. sz.) a herceg temetése alkalmával osztogatták Eisenachban.)

88. Előlap: Sátor alakú fejedelmi trónon, fején koronával, kezében kormánypalcát és országalmát tartva, szemben ül Lipót császár pánczélosan, vállain paláttal. Balfelől Fama (a hír) repül felé, két harsonával és egy párologó vért ontó urnával. Köröskörül e felirat: FRIDERICVS AVGVSTVS DUX SAXONIAE IVLIAE CLIVIAE ET — MONTIVM. * A szelvényben pedig: CAESARI ET (egybevonva) CHRISTIANI / TATI SACRATUS

Hátlap: Ostromlott vár látóképe (Buda); a háttérben hegyek, az előtérben ágyúüteg, hadicsapatok, egészen elül pedig a fejedelem lóháton, kezében parancsnoki bottal, jobb felé nyargal. A szelvényben: AUT MORS AUT VITA / DECORA. Köröskörül e felirat: NATVS 29 OCT. 1663. DENATVS POSONY 19 SEPT 1684 EX VVLNERE AD BUDAM ACCEPTO. Mindkét oldalon kettős sima szegély.

Ezüst. Átm. 41 mm. Súly 30.35 gr.

Wesz. G. XII. 10. — Tentzel: Numism. Sax. II., Tab. 52., III. sz., p. 679. —
Dassdorf: 2256,

89. Előlap: XI. Incze pápa mellképe j. Fején camaura (fülig érő bársonysapka) vállán himzett stóla. Körül: ▲ INNOC ▲ XI ▲ — PONT ▼ M ▲ A ▲ XI ▲ Lenn, a váll alatt kis betűkkel: HAMERANVS . F.

Hátlap: Háborgó tenger közepén magas, meredek sziklán töviskoszorúval ékített kereszt; körülötte fénysugarak. Mindkét oldalról két-két szélsten fuj feléje. Félkörben e felirat: IN . PERPETVVM . CORONATA . TRIVMPHAT. Mindkét oldalon kettős, erősen domborított vonalszegély.

a) Arany. Átm. 37 mm. Súlya $8\frac{1}{2}$ #.

b) Ezüst. Átm. 37 mm. Súlya $1\frac{7}{16}$ lat. (25.15 gr.)

Mindkettő a bécsi cs. k. műtört. gyűjteményben.

c) Ólom. Wellenh. II/1., 232. l. 4234. (Nagys.: 15, = 33 mm.)

*90. Mint az előbbi, hanem az előlapon lenn P. H. M. (P. H. Müller.) A pápa fejét tiara fűdi és a feliratban A helyett AN olvasható. A hátlapon minden szó előtt és a felirat végén is négyszögű pontok.

Ezüst. Átm. 32 mm. Súlya 15 gr.

* Lásd a pótlékot is. (129. sz.)

Mont. 1041. — Terg. 798. l. — Delhaes.

(Ezen érem az 1686-ban aratott győzelmekre vonatkozik, melyeknek koronája Buda visszavétele volt. Ezen, bár közvetett vonatkozásánál fogva, és a teljesség kedvéért vettem föl, a Montenuovo féle lajstromot követve, a sorozatba).

91. Előlap: A lengyel korona alatt két pálmaágból alkotott koszorúban III. János lengyel király mellképe j. antik páncélban, rávetett köpenyvel; fején babérkoszorú. A kar szelvényében i. h. (J. Höhn). Körül öt soros felirat: JOANNI III REGI POLONIARUM, ORTHODOXO FIDEI DEFENSORI, EXERCITUM CHRISTIANITATIS / GENERALISSIMO DUCTORI, TURCARUM DEBELLATORI, TARTARORUM FUGATORI, VIENNÆ AUSTRIÆ AB / OBSIDIONE TURCICA A° 1683 DIE 12. SEPT. LIBERATORI, HUNGARIÆ RECUPERATORI POLON / CONSERVATORI M. D. MOSCOV. ET REIPUBL. VENETIAR. AD BELLUM COMUNE INDUCTORI PATRI PATRIÆ, DIVO, PIO, IUSTO FELICI, AUGUSTO SACRUM * /

Hátlap: Fönn a fogyó hold, alatta e felirat: DONEC AVFERATUR . PS. 71. Ez alatt egymás mellett, koronáikkal díszített fejjel a német birodalmi kétfejű sas a pólyás czimerpaizszsal, a lengyel sas és az orosz kétfejű sas. Ezek alatt a velencei szárnyas oroszlán PAX / TIBI / MAR / CE / EV / AN / GE / feliratú könyvvel. Lenn egymás mellett négy város látóképe e feliratokkal: BUDA CAND. (az előtérben), CAMN. CONST. (Buda, Candia, Kamienice és Konstantinápoly), mint a szövetséges hatalmak hadi műveleteinek első, illetve legfőbb céljai.

Az érem peremén e felirat: INGENTIBUS AUSIS QUO VIS MONSTRAT ITER A° 1684.

(A négyes szövetség emlékére vert érem).

Ezüst. Átm. 56 mm. Súlya 66.92 gr.

Wesz. G. XXXII. l. — Racz. II. 309. l. 220. sz. — Reichel II. 221. l. 175.

2. sz. — Terg. 798. l. — M. n. múz. gyűjt.

92. Előlap: I. Lipót mellképe j. fürtös és babérkoszorús fejjel, páncélban, csipke melldiszzsel, az aranygyapjas rend lánczával és jelvényével. Körülötte babér- és pálmaág füzerekből font koszorúban tíz kerekded cziperpaizsban Ausztria, Köln, Burgund, a szász (vál. fej.), a pfalzi vál. fej., a sváb kerület, Bamberg, Braunschweig-Lüneburg, a Pfalz, Zweibrück és Braunschweig-Wolfenbüttel cimerei. Körül kettős vonalkör. A kar szelvényén P. H. M. (Philipp Heinrich Müller).

Hátlap: A király, fején a magyar szent koronával, palástban, mellén az aranygyapjas rend lánczával és jelvényével egy hat lépcsőfokon emelkedő trónon ül, mellette balról oroszlán és zászlók, jobbról török cziperes paizs és fegyverek. A trón előtt, kezében az országczimert viselő kerekded paizssal egy Magyarországot személyesítő nő térdel, kérő vagy hódoló helyzetben; prémgalléros kabát van rajta, haja között gyöngyfűzér látható; a király kegye jeléül feléje nyújtja babérfűzérés kormánypálczáját. Fönn szalagon: IL PIU BEL GRADO ettől balra két pont közt Augsburg cziperképe: egy fenyőtoboz, jobbra P. H. M. F. (Philipp Heinrich Müller fecit). A trón lépcsőin, alulról fölfelé soronként e feliratok: 1683 VIENNA LIBERATA / 1684 VICTORIA PROSECUTA / 1685 STRIGONIUM CAPTUM / 1686 BUDA RECUPERATA / 1687 OSSEK EXPUGNATUM / 1688 NANDOR ALBA SUPERATA. Lenn a szelvényben: DE ALBA GRAECA SUPE

RATA / D . XVI . SEPT . A . MDCLXXXIIX / GRATULATUR / S . P . Q . A . / (Augsburg város közönsége verette Belgrád visszavétele alkalmából).

Körül kettős vonalszegély.

a) Arany. Átm. 58 mm.

Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 58 mm. Súly 68 gr.

Wesz. C. XIII. 4. — Welzl 7310. — Domanig: Porträtsmedaillen 211. sz. — Mont. 1070. — Terg. 791. l. — Reichel III. 403. l. 1976. sz. — Unger 3154. — M. n. múz. gyűjt.

93. Előlap: I. Lipót koszorús mellképe b., hátul föllebbenő köpenynyel, csipkés ruhamellel, antikizáló pánczélban, mellén az aranygyapjas-rend jelvényével. Válla alatt Weszerlenél κ jegy (Kittel). A m. n. múzeum és Delhaes. példányán ◀ I ◀ V ◀ F ◀ éremvésőjegy. Körülötte egy külső szélesebb és egy

belső keskenyebb vonalkör, ezen túl fönn félkörben: . IMP . CAES . LEOPOLDUS . AVG. Az érem szélén erőteljes sima vonalkör.

Hátlap: Bal lábával levágott török főre lépő pánczélos vitéz, (Lipót,) lebegő köpenynyel, tarajos sisakkal; jobbjában lebocsátott egyenes kard, balkezevel az előtte jobbra térdelő nőnek keresztet nyujt csókra. A nő kezén és lábain szét-tépett bilincsek; bal kezében bőségszarv. A felső félkörben egy külső egyszerű és egy belső kettős vonalkör közt e felirat: ▲ — PANNONIAM ▲ CHRISTO ▲ RESTITVEBAT — ▲ Lenn pedig MDCLXXXVI. Átvéssett öntvény; talán olasz munka.

Bronz. Átm. 109 mm.

Wesz. C. XII. 1. — Terg. p. 705. és 795. l. — Tört. kiáll. 1646. — Delhaes. — M. n. múz. gyűjt.

94. Mint az előbbi, de az évszám arab számjegyekkel van kitéve. (I. v. F. ?) jeggyel.

Bronz öntvény. Átm. 109 mm. (Durvább öntvény.) (Kiadatlan.)

M. n. múz. gyűjt.

95. Előlap: I. Lipót mellképe j., hajfürtökkel, babérkoszorúval, antikizáló

pánczélban, köpenynyel, mellén szalagon viselt aranygyapjuval. Körül: IMP CÆS LEOPOD⁹ PIUS FEL . AUG . RESTITUT . HUNG . BARBAR . TRIUMPHAT . P P. Lenn H I W (Hans Jakob Wolrab) és 1686. Kettős vonalszegély.

Hátlap: Két lebegő angyalka sugárzó fénynyel környezett koronát tart, mely alatt 13 kerekded illetve kerek medaillonban egy-egy vár látóképe illetve alaprajza és neve foglaltatik. A felső sorban 3 kép: GRAN, OFEN és ZOLNOK, a 2. sorban 5 kép: VEROVITIZ, NOVIGRAD, EPERIES, UNGVAR, NEUHEUSL, a 3. sorban 3 kép: TOKAY, SARAVAS, CASCHAU, a 4-ik sorban 2: SEGEDIN és FÜNFKIRCH. Az egyes kereteket zsinór fűzi egymáshoz. Lenn a fogyatkozó hold, két oldalt REUNIO — IUSTISSIMA. Kettős vonalkör. Peremén: * NON ALIENA PETIT , REPETIT REX RAPTA CORONAE; AD DOMINUM UT REDEANT , VIS TRAHIT UNIT AMOR.

a) Ezüst. Átm. 48 mm. Súlya 46,5 gr.

Mont. 1028. — Leyser 343. — Terg. 792. és 794. l. — Tört. kiáll. 1672. — M. n. múz. gyűjt.

b) Aranyozott bronz. Átm. 48 mm.

Latour, 1622. — M. n. múz. gyűjt.

96. Előlap: I. Lipót feje j. babérkoszorúban, mely hét helyen kiágazik, úgy hogy ezen elágazások közt a koszorú körül hét mező keletkezik. Az alsó mezőben e felirat: LEOP : I . D . G . / * CÆS : GERM : S . A . / TVRC : VICT . / A többi hat mezőben elfoglalt várak tervrajzai és nevei láthatók, balról kezdve ilyen rendben: GRAN., NEVHVSEL., ZOLNOC., WAITZEN., BVDA., V : KIRCH. A fej

fölött két ág közt 1 s. (Johann Smeltzing). — Domanig Ph. H. Müllernek tulajdonította ezen érmet.

Hátlap: Jupiter egy sason ülve repül, jobbjában villámok, balkezében országalma, alatta kopár hegyek, köveket czipelő gigászokkal. Körül hat elfoglalt vár alaprajza és neve: EPERIES, CASCHAV, TOCKAY, ONOD, ECZIEK, VNGVAR. Lenn: IOVI HVNG / REBELL. VLTORI. 1686.

(A Tököli-féle mozgalmakra vonatkozik).

a) Ezüst. Átm. 59 mm. Súlya 81.60 gr.

Welzl 7292. (Súlya 6 lat.) — Mont. 1029. (Súlya 78.6 gr.) — Terg. 792. l. — Tört. kiáll. 1676. — Domanig: Porträtmedaillen, 210. sz.

b) Ón. (Veret). Átm. 60 mm.

Mont. 1030. — Terg. 792. l. — Győri főgymn.

97. Előlap: Bécs vára és környékének távlati képe, középen a jellemző és aránylag tulságosan nagy István toronynyal. Fölötte két angyalka által tartott pálmakoszorúban I. Lipót fürtös hajú, babérkoszorúzott mellképe j. e felirattal: LEOPOLDVS . I . — TVRC . VICTOR. Lenn az érem alján L G L (Lazar Gottlieb Laufer).

Hátlap: Némi diszitmény közt, fönn, lenn és két oldalt négy nagyobb hosszúkas keretben, ezek közt pedig hat kisebb kerek mezőben tíz vár látóképe és neve. Fönn az osztrák főhercegi süveg mellett, szalagon: KONIGL / HAVPT / STAD / OFEN. / A többi képek fölött: PEST . / HATWAN . / SEGEDIN . / FUNF — KIRCHEN . / SIMONTORNA . / KAPOSWAR . / COLOZA . / (sic) SIKLOS . / ESSECKER BRÜCKEN . / A Buda képe alatt fönnmaradt térben: VERMEHRER / DES REICHS . / 16—86. / Lenn G. H. (Georg Hautsch). (Hasonló hátlap, kissé nagyobb méretekkel, a 110. sz. érem is előfordul G H jegy nélkül).

a) Ezüst. Átm. 40 mm.

Latour 1623. és Delhaes.

Győri főgymn.

Welzl 7289. (Átm. 42 mm.) — Terg. 793. l. — Schimko, osztr. 135. —
múz. gyűjt.

a) Ezüst. Átm. 40 mm. Súlya 25.75 gr.

b) Bronz. Átm. 40 mm.

c) Ón. Átm. m. f.

(Széch. 36. t. 35. sz. az előlapon az István torony csúcsa mellett jobbra egy bemélyített Δ betű is látszik, a körirat pedig meg van ugyan a szövegben, (I. XLVI. 54.) hanem a rajzból a metsző tévedéséből kimaradt. Az érem előlapjának jó rajzát Széch. 35. t. 19. sz. a. találjuk).

Hátlap: Magyarország egy részének, a fejedelem győzelmes hadi működésének térképe, lenn Belgrád kis méretű látóképével. A folyamrendszer erősen föl van tüntetve. Helyenkint elszórva e feliratok: OFEN, PEST., DRAU. FL., ESSECK., SAVUS FL., TIBISC. FL., MAROZ. FL., TEMES. FL., ISTER. A Dráva és

PLUS—ULTRA. (Belgrád visszavételének emlékére vert érem). (L. a 108. sz.)

a) Ezüst. Átm. 42 mm. Súlya 40.68 gr.

Széch. I. XLVI. 70., 39. t. 52. sz. — Wesz. G. XXI. 6. — M. n. múz. gyűjt.

b) Aranyozott bronz.

Schimko, német 515.

100. Mint az előbbi, hanem peremén e felirat: BELGRAD DVM SVBTO
BAVAR VS CAPIT IGNEVS AVSV.

a) Ezüst. Átm. 43 mm. Súlya 35.7 gr.

Széch. C. III. 40. l., XXXII. l. — Mont. 1075. — Wittelsb. 1499.

b) Aranyozott ezüst. Átm. 43 mm.

Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

101. Előlap: II. Miksa Manó bajor választó fejedelem mellképe j. fürtös hajjal, antikizáló pánczéiban, rávetett köpenynyel, mellén a lánczon viselt arany-

gyapjúval. Körül: MAX . EMAN . D . G . V . BAV . ET . P . — S . DUX . C . P . R . S . I . A . ET . ELECT . L . I . L . Lenn: H . ROUSSEL . F.

Hátlap: Herkules, oroszlánbőrrel, kezében buzogányával, szemben áll. Négy folyamistenség koronákat és koszorúkat nyújt felé, e feliratokkal: BONNA / RECEP, MOGUN / REC, NAMURC . / REC., CARMA / REC, CONIUM / LIBER, BELG / EXPUG, (= Belgrado expugnato). A földön is fekszik 3 korona és 3 koszorú e feliratokkal: VIENN . L, BUDA / EXPÜG, (Buda expugnata) PUGNA / AD STR., STRIG / RECEP, STRIG / LIBER, PUGNA / AD MOH (Mohács). A szelvényben: HERCULI PACIFERO / BELGIUM POSUIT. / M . DC . XCVII.

a) Ezüst. Átm. 76 mm. Súlya 235.7 gr. és 225.3 gr.

Tört. kiáll. 1680. — Wittelsbach. 1545. sz. — M. n. múz. gyűjt.

b) Bronz. Átm. 76 mm.

Wittelsbach. 1545. sz. (IV. tábla.) — Revue numism. Belge 1857., 250. l. — Wuerst, Münzen u. Medaillen Bonns 36. l. 85. sz. — Renesse Mesloisirs II. 443. l. 18487. sz.

(1697-ben veretett a ryswiki béke emlékére).

102. Előlap: Miksa Manó bajor választófejedelem és neje egymásnak szemben álló mellképei, amaz fürtös hajjal, antikizáló köpenyben, ez gyöngyfüzéres hajékkal, nyakán és derekán gyöngyfüzérrel, ruháján csattok. Körül: MAXIMIL . EMAN . DVXBVAR S . R I . ARCHIDAP . ELECT . ET (összevonva) MARIA ANTON . ARCH . AUST . LEOP . AUG . FIL . + Egy keskeny és egy széles vonalkör.

Hátlap: Középen választófejedelemi süveg és körülötte e felirat: HANC SORS NASCENDI. / ILLAS ENTHEA VIRTUS / DEDIT Körül, hat koszorú és korona e feliratokkal, felülről kezdve ily rendben: Babér- és tölgykoszorú, VINDO-BONA LIBERATA . ; babérkoszorú, IUSTO BARBARORUM EXERCITU DELETO., tábori korona (corona vallaris), CASTRIS VALLOQ. TURC AD STRIGON . SUPERAT., tölgyko-

szorú (corona civica), MULTIS CHRISTIANORUM MILLIBUS SERVATIS., babérkoszorú, VARYS AD BUDAM PRÆL. COESIS HOSTIBUS., falkorona (corona muralis), STRIGON: VIVAR ET BUDA RECEPTIS felirattal. Egy keskeny és egy széles vonalszegély.

Peremén: EXPVGNAT CRVDÆ LEO BOIVS ARDVA BVDÆ. O QVOTIES MERVIT CÆSARIS ESSE GENER * (1685).

(Brunner M. műve).

a) Arany. Átm. 47 mm. Súlya 69.60 gr. = 20 #.

Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 48 mm. Súlya 42.4 gr.

Wesz. G. XXI. 1. — Mont. 1033. (47 gr.) — Terg. 796. 1. — Wittelsb. 1479. — Lochner III. p. 97. — M. n. múz. gyűjt.

c) Bronz. Átm. 48 mm.

Mont. 1034. — Terg. 797. 1.

103. Mint a fönnebbi, hanem az előlap felirata ez: MAX. EMAN. DVX. BAV. S. R. I. ARCHIDAP. ELECT * MARIA. ANTONIA. ARCH. AVST. LEOP. AVG. FIL. * A két arczkép körül gyöngykör. Lenn MB monogram (Martin Brunner).

Peremén felirat (mint az előbbin.)

a) Ezüst. Átm. 48 mm. Súlya 45.7 gr.

b) Réz. Átm. 48 mm.

Wittelsb. 1480.

104. Mint az előbbi, hanem pereme sima.

Bronz. Átm. 47 mm.

M. n. múz. gyűjt.

105. Előlap: Miksa Manó bajor választó mellképe j. fürtös fejjel, pánczéban, csipke melldíszszel. A kar szelvényén i. k. (Johann Kittel). Körirat: MAXIMIL . EMMAN . ELECT . BAVAR . TURCAR. VICTOR. Sima vonalszegély.

Hátlap: Ágaskodó koronás bajor oroszlán jobbjában keresztet, két első lába közt földgömböt tart, melyen e nevek olvashatók : PEST, OFEN, WAIZEN, GRAN, NEVHEUSEL, WIEN. Fönn: GLORIA BAVARIE. Kettős vonalszegély.

Ezüst. Átm. 43 mm. Súly 28.48 gr.

Wittelsb. 1487. — Madai 1433. — Dublettenkatalog München 455. — Mont. 1031. — M. n. múz. gyűjt.

106. Fama, a hír személyesítője, babérboszorús fejjel, lebegő hajjal és ruhával balkezában pálmaágat tart, jobbjával harsonáját emeli szájához. A harsona tölcserében e szó: PAX. Alatta a földön heverő ellenség, kezében tört karddal és zászlók, ágyú, dob, pajzs stb. tárgyakból álló tropæum. Körül: PANNONIIS RESTITVTIS . VII . CAL . FEBR . MDCIC. Széles sima szegély.

Hátlap: Alsó szélén rojtokkal szegélyezett keresztrudra erősített zászló,

melynek nyele fönn **P** Krisztus — monogramban végződik. A zászlón jobbra pálmakoszorúba foglalt magyar és erdélyi országczimer, korona nélkül, ez alatt I. K. (Johann Kittel).

A zászlón e feliratok olvashatók: HV—N—GA—RIA, PRESSBURG, NEVHEVSEL, CASSAU, EPER., TOKAY, ZATM., GRAN, PEST, WARAD, TRAN/SIL., AL. REG., BUDA, VEISSENB., CANISA, HERM., ZYGE., SEGED, SCLAVONIA, POSEGA, SAVVS. F., DANVB. **Köirrat:** PRÆCLARIS LEO, POLDI VICTORIIS. Kettős (keskeny és széles) vonalszegély.

(A karloviczi béke emlékére 1699).

Ezüst. Átm. 47 mm. Súlya 24.75 gr.

Széch. I. XLVI. 93., 41. t. 67. sz. — Leyser 380. — Welzl 7356. — Mont. 1156. — M. n. múz. gyűjt.

107. Előlap: Egy török lovag rogyó lovon, kit egy lengyel lovag karddal támad meg; egy német fürtös hajú vitéz pedig, kinek sisakján és lova fején nagy strucz toll bokréta diszlik, ugyancsak a török karjába lő pisztolyából. Félkörben e felirat: POLONIA BELLAT STARNBERG VINCIT GRVEZIR SVCYMBIT Lenn: 1683 $\frac{2}{12}$ SEPT.

Hátlap: 13 várnak kerekded keretbe foglalt látóképe, illetve alaprajza, 3 függélyes sorban *írott betűs* feliratokkal. A baloldali sorban: ZOLNOCK, UNGWAR, CASCHAU, TOCKAY, a középső sorban, GRAN, FÜNFKIRCHEN, OFEN (az érem közepén) SEGEDIN, EPERIES. A jobboldali sorban, SARRAFAS, VEROVITIZA, NEUHEUSEL NOVIGRAD. Az egyes keretek közt némi egyszerű díszítmény.

a) Ezüst. Átm. 49 mm. Súlya $3\frac{3}{16}$ lat.

Bécsi cs. és kir. mütört, gyűjt.

b) Bronz öntvény. Átm. 46 mm.

Széch. C. III. XXXIV. 2. — Raczyński II. 337. l. 237. sz., (csak az előlap képét adja). — Terg. 597. l. — M. n. múz. gyűjt.

Az előlap Bécs fölmentése emlékére készült; a hátlap az 1685-ben és 1686-ban visszavírt városok képeivel minden esetre csak 1686-ban vagy a következő évben. (Eredeti hátlapján «Vienna turca» stb. felirat áll. — Bécsi cs. és kir. műtört. gyűjt. — Ezüst.)

Ostáblához való faérmén előfordul előlapja, felirat nélkül, (XII. ?) Károly svéd király arczképével a hátapon. — M. n. múz. gyűjt.

108. Előlap: Várkoronával ékített fejű nő, fejét balkezébe támasztva, jobb-
jában golyót tartva ül, balfelé fordulva. Mellette a magyar és a német birodalmi
czimerpaizsok. Előtte a Duna folyik, e felirattal: DANVB. FL.

A háttérben dombos táj. Lenn várerődítmény alakú keretben e felirat:
MAGNA VI MVNIET / ALBAM. Fönn az égből sugarakkal és felhőkben hat
szárnyas angyalfejjel körülvett Isten szeme. Két oldalt: SECVRITAS — HVNGA-
RIÆ. A szék alatt G H (Georg Hautsch).

Hátlap: Belgrád távlati képe, fönn és oldalt Magyarország egy részének
(az előző diadalok színhelyének) térképével körveve. A vártól délre és nyu-
gatra csapatok táboroznak, illetve vonulnak. A térképen e feliratok: DANUB .
FL., OFEN , PEST. , DRAU . FL., ESSECK., SAVUS . FL. , TIBISC . FL. , MAROZ. FL. ,
TEMES FL. , ISTER. A Dráva és a Száva folyása irányát nyilak mutatják. Lenn
barokk keretben: ALBA GRÆCA / RECEPTA . / MDCLXXXIII DIE 6. SEP. / Ettől 2
oldalt: PLVS — VLTRA. Baloldalt: QUOD PETIT / OBTINET . / Fönn a suga-
rakkal ragyogó nap. Az érem felső szélén és jobbra: INVIA VIRTUTI — NVLLA
EST VIA. MONSTRAT ITER. (L. a 99. sz.)

Az érem peremén: CONSILIO (jogar és kard keresztbe téve), INDUSTRIA (angyalfej), AMORE (babérral átfont kormánybot), TIMORE.

(Belgrád visszavételére vert érem).

Ezüst. Átm. 43 mm. Súlya 31.5 gr.

Mont. 1073. — M. n. múz. gyűjt. — Hátlapja: Széch. I. XLVI. 70., 39. t. 52. sz. és Wesz. G. XXI. 6. — Előlapja: Széch. 39. t. 49. sz.

109. Mint az előbbi, de pereme sima.

Ezüst. Átm. 43 mm. Súlya 25.5 gr.

Mont. 1074. — M. n. múz. gyűjt.

110. Előlap: Lipót, magasra emelt karddal és a ragyogó napot ábrázoló paizsszal legyőzi a félhold alakú paizsszal és szablyával fölfegyverzett törököt. Fönn félkörben e fölirat: SOLIS AD ORTVM — LVNA RVIT. Lenn kis betűkkel: LEOPOLDVS — MAHOMET. Lipót lábai közt egy darab kövön c s éremvéső-jegy.

Hátlap: Tíz elfoglalt magyar vár vagy város látóképe öt sorban, soronkint váltakozva, hosszúkás vagy kerek keretekben, feliratokkal. Fönn korona és négyszer csavart szalag e felirattal: KONIGL / HAVPT / STAD / OFEN / , alatta Buda vára képe a Gellérthegygyel és a Dunával. Egy sorral alább: PEST. és HATWAN. , alább SEGEDIN. és FVN F — KIRCHEN. , a következő sorban négy kisebb kartusban SIMONTORNA, KAPOSWAR, COLOZA és SIKLOS, az alsó sorban ismét egy nagyobb kartusban ESSECKER BRÜCKEN. A Buda képe alatti üres térben: VERMEHRER / DES REICHS / 1686. / Az egyes kartusok közt némi díszítmény. Sima vonalszegély. Pereme sima. (Ugyanezen hátlapot, valamivel kisebb méretekben, a 97. sz. érmen láttuk).

Ezüst. Átm. 47 mm. Súlya 24.70 gr.

Terg. (hiányos) 793. l. — Bécsi cs. k. műtört. gyűjt. — Delhaes.

III. Előlap: Egy csolnakban XI. Incze pápa áll, fején tiarával, pluviale-féle köpenyben, oldalán olvasóval, áldásra emelt jobbal, balkezában hármaskeresztet tartva. Mellette I. Lipót császár ül, római pánczéban, paláستtal; fején császári korona, kezében kormánypálcza. Előtte Lotharingiai Károly ül, szeméhez emelt látcsővel, még elébb pedig Miksa Manó bajor fejedelem, pusztakarddal. A három utóbbi egy halász hálót húz, melyben egy óriási kereszt országalmát, ez esetben a kereszténység jelképét halászsák ki a hullámos, habjain török fejeket ringató tengerből. Hátrább egy másik csolnakban Morosini Ferencz, Cornaro Jeromos és Königs-march Ottó Vilmos halásznak hálóval. A csolnak farán heraldikus lilium. A háttérben egy elmerült hajó roncsai látszanak ki a vízből, melynek árbócán félholdas zászló leng. Ez a török hatalom leveretését ábrázolja. Az érem felső részén e felirat: VINCIT POTENTIA FATI.

Hátlap: Stilizált pálmaág féle diszitmény alatt kilencz soros felirat: INNO-CEN · XI / PONT · OPT · MAX / LEOPOLDVS · AVG / IMP · CAESAR · P · F / CAROLVS · V · DVX / LOTHRINGIÆ · ET · BARR · GAE · MAX · EM · S · R · I · EL / ARCHIDAP. / Mindkét oldalon fonott vonalszegély.

Ezüst. Átm. 49 mm. Súlya 32·45 gr.

Széch. I. XLVI. 109. 43. t. 79. sz. — Lochner: Sammlung merkw. Münz. VI. 325. — Terg. 799. l. — Wittelsb. 1476. — M. n. múz. gyűjt.

★

I. József királyunk a Buda visszavételét követő legközelebbi évben 1687 decz. 9-én koronáztatott magyar királylyá Pozsonyban. Koronázási emlékérmek egy részének felirataiban vagy képeiben könnyen érthető vonatkozások fordulnak elő Buda imént történt visszavételére, illetve már birtoklására. Indokoltnak és helyén levőnek találtam ezeket az érmekeket is fölvenni a közvetett vonatkozású emlékérmek sorozatába.

112. Előlap: I. József mellképe szemben antik pánczélban, paláستtal és az aranygyapjuval. Feje fölé egy jobb oldalt felhők közül kinyuló kar a magyar koronát tartja. A felirat lenn bal oldalt kezdődik: IOSEPHUS der Erste König in Ungarn. MDCLXXXVII.

Hátlap: Gyümölcsessel megrakott gránátalmafa, melynek ágai közt az egy korona alatt egymás mellé illesztett osztrák és magyar czimerpaizsok, törzsén pedig «IOSEPH» felirat látható. Háttérben az ország egy része látszik, városokkal és folyókkal s a megfelelő helyeken e feliratokkal: WIEN, PRESPURG, OFFEN, ESSEK, DONAW, DRAW. Fönn félkörben e felirat: IOSEPH wird wachsen. Lenn folytatólag: wie an einer Quelle. 1 Buch Mose in 49.

Peremén e felirat: A^{VSTRIA}LLER E^{XTENDETVR}HN I^N O^{RBEM}STERREICH V^{NIVERSVM}OLL ... ... FK (kartusban) ... (Friedrich Kleinert.) Ovalis érem.

a) Ezüst átm. 76/61 mm. Súlya 151.5 gr.

Széch. 47. tábla 2. sz. (I. rész 259. l. 4. sz.) — Mont. 1184. — M. n. múz. gyűjt.

b) Ón. Átm. m. f.

Schönw. 420. l., 10. sz.

c) Ólom. Átm. m. f.

Mar. 8361. — Welzl. 7406. — Schimko (magyar) 662. sz. — M. nemz. múz. gyűjt.

113. Előlap: Koronás mellkép j., szembe fordított arczczal. Felirat félkörben: ❀ REGNO REDINTEGRATO IOSEPHVS REX DATUS ❀
Lenn: D. IX DEC. MDCLXXXVII.

Hátlap: Magyarország személyesítője: egy gyermek, a ki a mezőn ülve balkezében virágokkal telt bőségszarvat tart, jobbával pedig mákfejeket tép. Körülötte a földön turbánforma letépett mákfejek hevernek. Mögötte diadalemlék emelkedik, két pillérjén József monogrammjával és a magyar országczimerrel, középen Buda várának lombfűzérben foglalt és OFFEN feliratú, nyugatról tekintett képével. A talapzaton baloldalt írott K éremvésőjegy. Két oldalt: PANNONIA READOLESCENS. Lenn egymásba tett C és V (Kittel és Vink műve).

Az érem peremén: AVSTRIA VICTORIIS GRAVIDA PARIT REGES.
(és kartusban kettős kereszt).

a) Arany. Átm. 50 mm.

Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 50 mm. Súlya 48.49 gr. ($2\frac{3}{4}$ semuncia).

Széch. 47. tábla 3. sz. (I. r. 260. l. 5. sz.) — Welzl 7408. — Mont. 1188. (49.5 gr.) — Wesz. C. XIX. 4. — Schönw. XII. 305. — M. n. múz. gyűjt.

c) Aranyozott ezüst. Átm. m. f. Súlya 47.5 gr.

Mont. 1189.

(Kittel és Vink műve).

II4. Előlap: Mellkép j. antik páncélban, az aranygyapjas rend lánczával és jelvényével. Két angyalka két oldalról kormánypálczára fűzött három-három koronát, illetve koszorút nyujt felé: Egy mondatszalagon, fönn: DIE SEGEN KOMEN AVF DAS HAVBT JOSEPHS . GEN 49. Lenn: G H. Hautsch).

Hátlap: Lipót király, antik páncélban és köpenyben áll s az előtte jobb oldalt hasonlóan öltözve álló ifjú József fejére teszi a magyar koronát. József országalmát és lándzsát tart kezében. A háttérben az ország egy része látszik, a Dunával, Pozsony és Buda városokkal. Megfelelő helyen e feliratok olvashatók: PRESVRG és OFEN. Fönn félkörben baloldalt kezdődő felirat: DO IOSEPHO PARTEM, QUAM TULI DE MANU HOSTIS IN GLADIO . GEN . 48. Lenn szelvényben négysoros felirat (kronogramm): IOSEPHVS PRIMVS IN INFERIORI / ATQVE SVPERIORI HVNGARIA REX / PIVS, AVGVSTVS, ARCHI: / DVX AVSTRIAE / LGL. (Lazar Gottlieb Laufer).

Mindkét lapon kettős sima vonalszegély.

Az érem peremén: + ICH WILL DIS LAND ZU EIGEN GEBEN DEN SAMEN IOSEPHS NACH IHN EWIGLICH . GEN . 48.

a) Ezüst. Átm. 45 mm. Súly 38,93 gr.

Schönw. XII. 304. — Széch. 48. t. 4. sz. — Welzl. 7409. — Mont. 1196. — Schimko (magyar) 663. — M. n. múz. gyűjt.

b) Ezüstölt bronz. Átm. m. f.

Mar. 8363.

II5. Mint az előbbi, hanem peremén ez áll: DABO IOSEPHO ET SEMINI EIVS TERRAM HANC IN POSSESSIONEM SEMPITERNAM . GEN. 48.

a) Arany. Átm. 45 mm. Súly 65,30 gr.

Bécsi cs. k. műtört. gyűjt. — M. n. múz. gyűjt.

b) Ezüst. Átm. 45 mm. Súlya ($2\frac{1}{2}$ semuncia) 40·5 gr.

Széché. 48. t. 4. sz. és I. r. 260. l. 6. sz. — Mont. 1197. — Schimko (magyar) 664. — M. n. múz. gyűjt.

c) Aranyozott bronz. Átm. m. f.

Mont. 1198.

116. Mint az előbbi, hanem pereme sima.

a) Bronz. Átm. m. f.

Széché. I. 261. l., 8. sz.

b) Ólom. Átm. m. f.

Schimko (magyar) 665.

c) Ezüstölt ón. Átm. m. f.

M. n. múz. gyűjt.

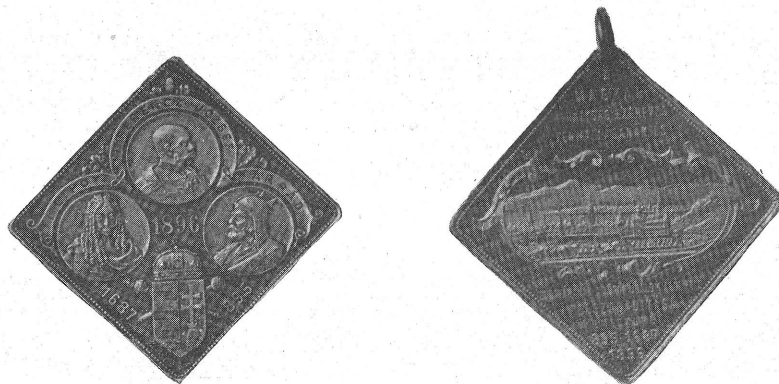

117. Előlap: I. József mellképe j., fején babérkoszorú, testét pánczél és palást fedi, mellén az aranygyapjú függ. A kar szelvényében CIL (C. J. Leherr). Körül: IOSEPHVS · I · REX HVNGARIÆ ·

Hátlap: Két oldalt kőkoczkákból épült bástyák, baloldalt kerek bástya-torony, középen, kissé jobb felé, kitárt várkapú, melyen át ragyogva süt a nap — (Buda). — A kapu két korinthizáló oldal-oszlopját babérfüzérek díszítik. A kapu tetején kartusban apró betűs felirat: PORTA / OTTOMANI / CA · QVONDAM / · TERRO · / RI ·. A kartus mellett két fogoly guggol, fölötte a kettős kereszt díszlik, e körül zászlók és fegyverek. A kapu fölött, kissé balra e felirat: NVNC · APTA · / TRIVMPHIS / Bal felől kétkerekű diadalkocsin József ül, j. kormánypálcza, b. előre nyújtja. A kocsit öt fogoly húzza; kezeik mellükön össze vannak bilincselve. A kocsi alatt török hullá fekszik, a földön turbán és fegyverek. A kocsival szemben, a várkapu jobb szárnya előtt török fogoly guggol egy zászlón; kezei hátra vannak kötve, turbánja mellette a földön hever.

Mindkét oldalon gyöngysorszegély.

- a) Arany. Átmérője 37 mm. Súlya $7\frac{1}{2}$ #.
 Bécsi cs. k. műtört. gyűjt.
 b) Ezüst. Átm. m. f. Súlya 26.71 gr.
 Bécsi cs. k. műtört. gyűjt. — Delhæes-féle gyűjt. — Mont. 1180.

118. Előlap: Fönn egy, alább két oldalt ismét egy-egy kerek medaillon. Fölöttük hozzájuk simuló, tölgyfalevelekkel és makkal díszített mondatszalag e feliratokkal: I LIPÓT, I FERENCZ JÓZSEF és ÁRPÁD. A medaillonokban a megfelelő mellképek láthatók, ú. m. fönn I. Ferencz József huszártábornoki egyenruhában j., a baloldaliban I. Lipót szemben, a jobboldaliban Árpád sisakkal, b. — A tér közepén: 1896, ez alatt koszorús országczimer, mögötte keresztbe tett buzogány és kormánypálcza, két oldalt pedig a szegély széle mellé írva 1687 illetve 895.

Hátlap: A tér közepén szélteben húzódó díszített szélű kartusban Buda XVII. századbéli képe, előtérben a krisztinavárosi házak, jobb oldalt a Nap- és Gellérthegy, a háttérben a vár fölött a Duna s a hajóhid látszanak, továbbá Pest városa, magas hegyekkel a háttérben. — Fönn, a kartus fölött e felirat: A/ MAGYAR / KIRÁLYSÁG EZERÉVES / FENNÁLLÁSÁNAK ÉS / , a kartus alatt pedig folytatólag: BUDAVÁRÁNAK A TÖRÖK URALOM ALÓL VALÓ / FELSZABADÍTÁSA / EMLÉKÉRE / 895—1687 / 1896 /.

Mindkét lapon gyöngysorszegély.

Élére állított négyzetes cszegély, 34 mm. hosszú oldalakkal.

- a) Ezüst. Súlya 20.18 gr.
 b) Aranyozott sárgaréz (füllel).
 Mindkettő a m. n. múz. gyűjt.-ben.
 (Millenniumi emlékcsegelyek).

119. Előlap: Buda XVII. századbeli látóképe az előtérben a krisztinavárosi házakkal. Jobb oldalt a Nap- és a Gellérthegy, a vár fölött a Duna, a hajóhid, Pest és a háttérben magas hegyek látszanak. A vár fölött két lebegő angyal a koronás magyar állami címerpaizsot tartja. Lenn a szelvényben: 1687.

Hátlap: Bal oldalt szalagcsokorral díszített, félkörben hajló babérág. A mezőben e felirat: MAGYARORSZÁG / EZERÉVES / FENNÁLLÁSA ÉS / ŐS BUDAVÁRA / EMLÉKÉRE / 1896 /.

Mindkét oldalon gyöngysoros szegély. (Az érem füllel van ellátva).

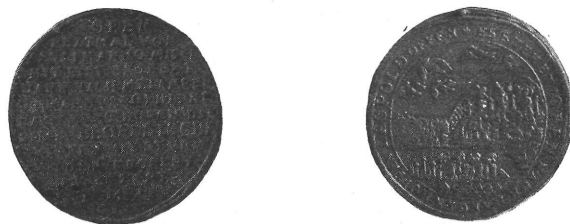
a) Aranyozott sárgaréz. Átm. 30 mm.

b) Fehér fémvegyülék. Átm. 30 mm.

Mindkettő a m. n. múz. gyűjt.-ben.

(Millenniumi, illetve «Ősbudavár» budapesti mulatóhelyre vonatkozó emlékérmek).

PÓTLÉK.

120. Előlap: Buda látóképe keletről. Az előtérben Pestnek egy része látszik, a város éjszaki szélén elhelyezett és működő ágyuteleppel. Legelül sáortábor látszik. Baloldalt a Gellérthegy emelkedik a Gyergyeez erőddel, a levegőben kilőtt bombák repülnek és két sas űz három baglyot bal felé. A Dunán hid; a víz folyásának irányát nyíl jelöli. E képet sima vonalkör veszi körül,

melyen kívül fönn kezdődő felirat áll körben: ES STEHET OFEN NACH LANGEN
HOFFEN LEOPOLD OFFEN *

Hátlap: 12 soros felirat: OFEN / LEZTMAL VON / SOLIMANNO A° 1541 /
MIT LIST EROBERT / DANN NACH 145 . IAHREN / V: 8 . MAHL VERGEBL . BE: /
LÆGERUNG . DURCH DIE / SIEGR: LEOPLDISCHE (sic) / WAFFEN MIT
STURM / WIDER EROBERT / DEN 3 (?) SEPT: / A°: 1686 /. Az érem közepén ki-
álló pont.

Mindkét lap szélén kettős sima vonalszegély.

Sárgaréz (jeton). Átm. 29 mm.

Delhæs féle gyűjtemény.

(Igen durva művű érem. Valószínűleg nürnbergi gyártmány. — Jeton. —
Ritka).

121. Mint a 13. sz., de hátlapján OFEN után nincs vessző, SOLIMAN után
pont, EROBERT után pont, LEOPOLD után 9 jegy, a 8. és 9. sor végén két fekvő
vonáska, BELAGERUNG után vessző, STURM után nincs vessző, a 11. sor végén
nincs kötőjel.

a) Ezüst.

b) Vörösréz.

Appel N. 676. l. 2433. sz.

122. Mint a 35. sz., hanem az előlapon: EINGENOMEN (egy M.-mel).

Ezüst. Átm. 40 mm. Súlya 24,5 gr.

Fieweger 891. sz. — M. n. múz. gyűjt.

123. Mint a 38. sz., hanem a pereme sima.

Ón. Átm. m. f.

Fejér József 1896-iki 16. sz. éremjegyzékében 682. sz. a.

124. A 42. sz. érem hátlapjának egy lapú verete.

Ezüst. Átm. 48 mm.

Delhæs-féle gyűjt.

125. Mint a 43. sz. érem hátlapja. — Egy lapú veret.

Ezüst. Átm. 47 mm. Súlya 14,5 gr.

Latour 1619. — M. n. múz. gyűjt. (u. a. példány).

[V. ö. a 60. számmal.]

126. Mint az 56. sz., hanem éremvésőjegy nélkül.

Ezüst. Átm. 50 mm.

Delhæs féle gyűjtemény.

127. (V. ö. a 81. sz. éremmel)

Előlap: Lotharingiai Károly mellképe j. Körül: CAROLVS . DVX .
LOTHARINGIAE. A mellkép alatt kis pont.

Hátlap: Jobbról és balról, felhők közül egy-egy kéz nyúl ki, melyek egyike keresztet, a másik pedig kardra tűzött törökfejet tart. E két kéz a félholdat töri ketté. Fönn félkörben e felirat: IUNCTA . PIÆ . FORTIS . lenn folytatólag: FORTIOR. Az érem közepén kis pont.

Ezüst. Átm. 16 mm. Súlya ca. mint a 81. sz.

Delhæs féle gyűjtemény.

128. (Az előbbihez hasonló. V. ö. a 81. sz. éremmel is).

Előlap: Lotharingiai Károly mellképe j. Körül: CAROLVS — DVX
LOTH . (A mellkép alatt nincs pont).

Hátlap: Mint a 123. sz. hanem közepén nincs pont.

Ezüst. Átm. 16 mm. Súlya ca. mint a 81. sz.

Delhæs féle gyűjtemény.

129. (V. ö. a 90. sz. éremmel).

Előlap: XI. Incze pápa mellképe j., fején tiara, melynek egyik szalagja a jobb vállra lefügg. (A szalag félig a visszájára van fordítva.) Vállain hátul elálló magas gallérral ellátott palást, melyet tojásdad csat tart össze a mellen. A palást (vagy talán a fölébe öltött stóla) renesszánszos indadísz-mintára van kihímezve (míg a 90. sz. érmen a himzésben sz. Péter feje is előfordul). Baloldalt kezdődő körirat: INNOCEN XI • PONT • MAX (háromszögű pontokkal). A váll alatt P. H. M. (Philipp Heinrich Müller).

Hátlap: A kép olyan mint a 90. sz. érmen. A felirat baloldalt kezdődik: IN — PERPETVVM | CORONATA • TRIVMPHAT. (Vagyis a szók közt 1) fekvő, 2) álló vonás, 3) háromszög).

Mindkét lapon sima vonalszegély.

Aranyozott ezüst. (Öntvény.) Átm. 26 mm. Súlya 9.73 gr.

Delhæs féle gyűjtemény.

130. Előlap: Egy város látóképe. URBS VICTRIX. Hátlap: A békét személyesítő nőalak, kezében pajzs e felirattal: DE TVRCIS 1686. Körül: IMPERIUM SINE FINE DE DI.

Ezüst. Súlya $2\frac{1}{16}$ lat.

Oberndörffer R. A. eladási árjegyzékében (Ansbach, 1825) 970. sz.

(M. n. múz. rég.-tári szakkönyvtár, Cc. 8.)

(Valószínűleg azonos a Széch. I. 234. l. 107. sz. éremmel, melyet Oberndörffer e szerint tévesen magyarázott. Ez esetben a városkép Velenczének a s. Georgio tornyából vett látóképe.)

(Igen valószínű, sőt majdnem bizonyos, hogy a fönnebbi sorozatban *csak* ön, illetve ólom példánnyal képviselt 51. és 53. sz. érmek ezüstdől is verettek, de minthogy ilyen példányokat sem a közleményekben, sem eredeti példányokban nem találtam, nem is vehettem föl a sorozatba, viszont szükségesnek tartom az olvasó figyelmét e körülményre itt felhíni).

II.

131. Mint a 11. sz., hanem pereme sima.

Ón. Átm. 39 mm.

Kolozsvári egyet. gyűjt.

132. Előlap: Koszorús fejű mellkép j. antikizáló köpenyben. Körül IOH. III D G. — REX POLONIÆ. Hátlap: Mint a 43. és 125. sz.

Bronz vagy bronzolt ötvény. Átm. 46 mm.

133. Előlap: Mellkép j. antikizáló pánczéban. Körül: CHRISTIANVS. V REX DANIE. NOR. Hátlap: Mint a 43. és 125 sz.

Bronz vagy bronzolt ötvény. Átm. 46 mm.

Mindkét fönnebb leírt érem elő- és hátlapja külön-külön van diszítésül alkalmazva egy-egy kis kerek, 70 mm. átm. csont löportartó elő- és hátlapján. Mindkettő a kolozsvári egyetemi régiségtárban látható.

134. Előlap: Mint a 47. sz. Hátlap: BVDA / Á SOLYMANO / OCCVPA / TA A. 1541 / POST ANN / : 145 / A / LEOPOLDO / RECVPERATA / A. / MDCLXXXVI / D 2 SEPT: /

Aranyozott ezüst. Kézi munka (l. a 47. számot). Kiadatlan. Átm. $40\frac{1}{2}$ mm.

Nagy-Szeben; Brukenthal-múzeum.

135. Előlap: Mint a 49. sz. Hátlap: Mint a 49. sz.; hanem a felső körben ARCHID, a baloldaliban *Vien / nam továbbá Se: / ptembris végül ca / ftris* áll.

Aranyozott ezüst. Kézimunka (l. a 49. számot). Kiadatlan. Átm. függ. 51., vízszint. 56 mm.

Kolozsvári egyet. gyűjt.

136. Előlap: Négyszögletes kövekkel borított talajon, baloldalt, rojtos szélű brokát terítővel letakart négyszögletes asztalkán a magyar szent korona nyugszik, (keresztje egyenes), kilencz láncza elül és kétoldalt ki van terítve. Balról, felhőből kinyúló kéz egy ragyogó gyémántjegeczet helyez reá. A korona előtt, az asztalon már négy hasonló ragyogó gyémánt fekszik. Jobb oldalt nagy, szétgöngyölt térkép, rajta a töröktől visszafoglalt várak és a közbeeső folyók nevei s a folyók térképi ábrázolása. A térképen olvasható nevek: GRAN, OFEN, ZOLNOK, MOHAZ, SEGEDIN, FKIRCH; SICLOS, ESSEK, WALPO, GR. WEIS, TOVÁBBÁ: DONAV FL., TEYSS. FL., SARWIZ FL., GARCAS. FL., DRAV. FL., SAW. FL. Fönn, félkörben: VT PRISCVS REDEAT SPLENDOR.

Hátlap: Mennyezetes királyi trón ülésére helyezett bojtos sarkú párnán a magyar szent korona; alatta keresztbe tett jogar és szablya. Kétoldalt, az érem mezejében: balra fönn a sugaras nap, jobbra lenn a teli hold. A trón mennyezeten a magyar országczímer, két oldalán e felirattal (kisebb betűkkel): IOSEPHI—SEDES lenn pedig, a trón alatt: DIE 9 DECEMB. Körül, hat pontból álló rozetta után: THRONVS EIVS SICVT SOL IN CONSPECTV ALTISSIMI ET SICVT LVNA

PERFECTA . PS . 88 . v 37 . (=1687). Peremén: LONGÆVUS MAGNOS VOLVENDIS
MENSIBUS ORBES IMPERIO EXPLEBIT . és hat pontból álló rozetta. Wolrab J. J.
műve. I. József magyar királylá koronáztatására vert érem.

a) Ezüst. Átm. 49 mm. Súlya 43,3 gr.

Mont. 1192. sz.

b) Aranyozott bronz. Átm. 49 mm.

Mont. 1193. sz.

137. Mint a 136. sz., hanem pereme sima.

Ön. Átm. 48 mm.

Kolozsvári egyet. gyűjt.

A fönnebbi két érem hátlapja más előlappal és ugyanazon peremirattal, az
előlapon H . I . W . illetve LOWARBII . F . sziglával Welzl 7407. sz., illetve Mont.
1191. sz. ezüst. 49 mm. (Az előlapon József arczképe. I. József koronázására
vert érem.

138. Előlap: Mellkép j. páncélban, köpenynyel. A karszelvényben O . f .
szigla. Körül: IOH . GEORG . III . D . G . DUX . SAX . I . C . M . & . EL.

Hátlap: Török zászlók, hadi jelvények és fegyverek közt kis négyszegű
oltáron öt tollas zárt sisak, mely fölé egy balról, felhőkből kinyuló kéz három
pálmaágat és három babérkoszorút nyújt. Az oltár oldalán három ovalis czimer-
pajzs, bennük: 1) kereszt, 2) négymezejű czímer (az 1. és 4. mezőben kettős
kereszt hármás halmon, a 2. és 3. mező kék), 3) sárkány bal felé (Tentzel
szerint osztrák, magyar és dalmát czimerek). A pajzsok körül pálmalombok.

Fönn félkörben: TANTARUM . PRÆMIA . LAUDUM. A külső peremen:
rozetta és ELECTORALI . PRESSA . VIENNA . GAUDEBAT . GLADIO . BUDA . MOREA .
TREMUNT .

Ezüst. Átm. 33 mm. Súlya 20,32 gr.

Tentzel (Lin. Alb.) 635. l.; 66. tábla 1. sz. — M. nemz. múz. gyűjt.

Tentzel rajzán az égi kéz csak két koszorút nyújt, pálmaágak nélkül. Vagy
a rajz nem pontos, vagy bélyegváltozattal van dolgunk.

Ezen érem egyrészt Bécs felszabadításának emlékére, másrészt, mint Tentzel (634. és 635. lap) is állítja, a választófejedelmi hadaknak Moreában (1685) és Buda visszavívásánál (1686) való szereplésére vonatkozik. Ezekre céloz a külső perem felirata.

A 3. számhoz:

e) Vörös lakkos réz. Átm. 46 mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 25. számhoz:

f) Ón. Átm. 46 mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 26. számhoz:

c) Ón. Átm. 46 mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 28. számhoz:

c) Ón, benne rézsögecs; két lapja megezüstölve. Átm. 60 mm. (z)
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 30. számhoz:

b) Ón. Átm. 58 mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 32. számhoz:

f) Ón, benne rézsögecs. (Rothstift). Átm. 45 mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 38. számhoz:

e) Ón. Átm. 48 mm
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 42. számhoz:

b) Ón. Átm. 50 mm
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 63. számhoz:

d) Ón, benne rézsögecs; két lapja megezüstölve. Átm. 44 mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 65. számhoz:

b) Arany. Átm. 33 mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 90. számhoz:

b) Ón, benne rézsögecs; két lapja megezüstölve. Átm. 32 mm.
Nagy-Szeben, Brukenthal-múzeum.

A 92. számhoz:

c) Ón. Átm. 58 mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 99. számhoz:

c) Ón, benne rézsögecs; két lapja megezüstölve. Átm. 42¹/₂ mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 107. számhoz:

c) Ón. Átm. 46 mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 108. számhoz:

b) Ón, benne rézsögecs; két lapja megezüstölve. Átm. 42¹/₂ mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 109. számhoz:

b) Bronz. Átm. 43 mm.
Szegedi múzeum.

A 112. számhoz:

d) Ón, benne rézsögecs; két lapja megezüstölve. Átm. 61. és 76. mm.
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 114. számhoz:

e) On, ezüstölt elő- és hátlappal. Átm. 45 mm. (?)
Kolozsvári egyet. gyűjt.

A 116. számhoz:

d) Aranyozott bronz. Átm. 45 mm.
Nagy-Szeben, Brukenthal-múzeum.

(A pótlékokban foglalt éremfajokkal együtt a Buda visszavételére vonatkozó emlékérmek összege: 138 faj, 267 alfajjal.)

ÉRTESÍTŐ.

A székesfővárosi könyvtár és múzeum szervezetének megállapítása céljából Szabó Károly tanácsnok, a VII. tanügyi osztály vezetője 1899 márczius hó 8-ára anketet hívott össze, melyre megjelentek Csiky Kálmán, Fejérpataky László, Hampel József, Havass Rezső, Kudora Károly, Kuzsinszky Bálint, Szalay Imre, Toldy László és Festetich Géza gróf. A fővárosi múzeum szervezése dolgában az anket meghallgatván Kuzsinszky Bálint tervezetét, előterjesztésére, miután előzetesen a *Tanács* hozzájárult, a *közigyűlés* 1899 április hó 26-án a következő határozatot (637/99. kgv. sz.) hozta:

A tanács indokolt előterjesztése alapján a közgyűlés egy fővárosi múzeumnak és könyvtárnak létesítését és berendezését elvben elhatározta s ehhez képest már most elrendeli, hogy a múzeum és könyvtár egyesítendő és egységes vezetés alá lesz helyezendő. Miután azonban az egyesítés kivételét a mai helyi viszonyok egyelőre megakadályozzák, ennél fogva kijelenti a közgyűlés, hogy a múzeum és könyvtár ideiglenesen különválasztandó, még pedig olyképp, hogy a könyvtár maradjon meg jelenlegi helyiségében, a múzeum pedig az e célra már az 1896. évi 349. sz. közigy. határozattal kijelölt városligeti múcsarnok-épületben helyeztessék el. Elhatározza továbbá a közgyűlés, hogy a könyvtár részére kizárólag csak közigazgatási és a főváros történetére vonatkozó munkák szereztesse be, különös figyelmet fordítva a különböző könyvtárakban levő s a főváros történetére vonatkozó okiratoknak eredetiben, esetleg másolatban való megszerzésére s hogy a könyvtár használata akként lesz szabályozandó, hogy az ne csak délelőtt, de a délutáni órákban is bárki részéről hozzáférhető legyen. A múzeum akként lesz szervezendő, hogy annak kiegészítő részét képezze az aquincumi múzeum is olyképp, hogy ez jelenlegi helyén megmaradjon s hogy a városligeti múcsarnok-épületben helyeztesse el a már meglevő s nagyrészt szétosztottan az egyes hivatalos helyiségekben elhelyezett, valamint a múzeum dotációjára két

éven át előírányzott 3000—3000 forint terhére beszerzett tárgyak, kiegészítve azt Budapestre vonatkozó mindazon emlékekkel, melyek a város multjára, fejlődésére, a legrégibb kortól kezdve a mai napig világot vetnek, nem zárva ki a jelen állapotokat föltüntető tárgyakat sem, melyek a jövő szempontjából érdekesek lehetnek; továbbá kiegészítve azt a főváros specziális ásvány-, növény- és állatvilágának gyűjteményével. Ugyancsak a tanács előterjesztésére a közgyűlés a könyvtár ideiglenes kezelésével Toldy László dr. főlevéltárnok urat, a múzeum ideiglenes vezetésével pedig évi 400, szóval négyszáz forint tiszteletdíj mellett Kuzsinszky Bálint dr., tanár urat bizza meg. Egyalkalommal, minthogy a városligeti múcsarnok-épület összes helyiségei folyó évi április hava végével ismét teljesen a főváros rendelkezésére állanak, elrendeli a közgyűlés, hogy az egyes hivatalos helyiségekben szétosztottan elhelyezett összes múzeális tárgyak összeiratván, május hava elsejével a nevezett épületbe átszállíttassanak s ezzel egyidejűleg a múzeum berendezése is megkezdessék. Végül a múzeum és könyvtár ügyeinek vezetésére a közgyűlés egy múzeumi és könyvtárbizottságot küld ki, mely bizottságban való szíves részvételre Szalay Imre min. tanácsos, nemzeti múzeumi igazgató úr, Hampel József dr. és Fejérpataky László dr., múzeumi igazgatóőr urak, Heller Ágoston akadémiai könyvtárnok, Kudora Kálmán egyetemi könyvtárőr urak, Szendrei János dr., min. titkár és Nagy Géza múzeumi segédőr urak, továbbá a törvényhatósági bizottság tagjai sorából: Csiky Kálmán dr., Havass Rezső dr., Heltai Ferencz, Kaas Ivor báró, Mátyus Arisztid, Mezei Mór dr., Lipthay Béla báró és Sigray Pál urak kéretnek föl. Az elnöki teendők ellátásával a tan. VII. ügyosztály vezetője, a jegyzői teendők ellátásával pedig ugyanezen osztály jegyzője bízatik meg oly hozzáadással, hogy a bizottmánynak hivatalból tagjai lesznek még a statisztikai hivatal igazgatója, a főlevéltárnok s a múzeum ideiglenes vezetője. Hogy pedig a múzeum és könyvtár szervezete

mielőbb végleg megállapítható legyen, utastíja a közgyűlés a tanácsot, hogy a főntvezetett bizottmány, valamint a múzeumi vezető közbenjöttével, a főntebb kifejtett irányelvek alapján a szervezeti szabályzatot mielőbb dolgozza ki s azt még oly időben terjessze elő, hogy az a jövő év elejével életbeléptethető legyen.

A fővárosi múzeum- és könyvtárbizottság 1900 márczius hó 3-án Faller Ferencz tanácsnok elnöklete alatt alakuló ülést tartott. Jelen voltak Csiky Kálmán, Havass Rezső, Hampel József, Heller Ágoston, Kaas Ivor báró, Kőrössy József, Kuzsinszky Bálint, Mátyus Aristid, Nagy Géza, Toldy László és Festetich Géza gróf. A múzeum ügyéről Kuzsinszky Bálint felolvasta jelentését, mely következőkép szolt:

Miután a székesfőváros közgyűlése a mult év folyamán a városi múzeum szervezésével megbizott s a múzeum helyül, legalább egy időre — a mi azonban igen hosszú lehet — a városligeti 1885. évi kiállítási múcsarnokot jelölte ki, első feladatomnak tekintetem, hogy abban lehetőleg az összes föllelhető muzeális anyagot összegyűjtsem.

Igen sokat már ott találtam, ezek az 1896. évi ezredéves kiállítás fővárosi pavillonjából odakerült tárgyak voltak; nevezetesen: modellek, rajzok, zászlók, okmánymásolatok, szerszámok, szekrények, a pecsétnyomók gipszlenomatait bele nem számítva, éppen 200 darab. Ezek közül azonban ma 44 darab nincs a múcsarnokban, egyes darabokat vagy egyes intézetek, mint a statisztikai hivatal, a tűzoltóság vittek el, másokat meg azért szállítottak el, hogy a madridi és párisi kiállításokra küldjék. Mindezen kiállítási tárgyak között kétségtől sok olyan becses darab van, mely megérdemli, hogy a fővárosi múzeumban helyet foglaljon. De másrészt vannak, melyek már helyszűke miatt sem odavalók, így nevezetesen a modern épületek modelljei, melyek közül csak az elevátor és a központi vásárcsarnok maradhat a múzeumban, ellenben a szőlőtelep, a Marchenke-féle domborkép, a Tuboly-féle panoráma, a kórházak, kaszárnyák, a legtöbb statisztikai kimutatás, helyzetrajz megőrzésére más helyet kell keresni. Kértem is a tek. Tanácsot, hogy e célra a központi városházában jelöljön ki helyet, a mi, mint remélem, legközelebb megtörténik.

Időközben a kiállításról visszamaradt tárgyakhoz a múcsarnokba kerültek még: 1 térkép, az elevátor bádognintája, Kossuth Lajos ravatalára küldött 986 koszorú szalagjai, 5 ezüstkoszorú, 3 bronzkoszorú, 1 tömör bronz pálmaág, 32 darab kisebb-nagyobb vasbádognkoszorú, 1 gyöngykoszorú, 8 művirágkoszorú, továbbá Kreith Béla gróf ajándékaként egy vaskoszorú, a budai Szent Háromság-tér barlangjaiból kikerült 83 darab különböző régiség s végül 6 menedékházi terv. A múcsarnokban talált tárgyak összege ezek szerint, midőn a múzeum vezetését átvettem, 1328 darab volt.

A tek. Tanács, hogy az összegyűjtés munkáját megkönnyítse, 23595/1899—VII. sz. határozatával elrendelte, hogy minden hivatal írja össze a nála található muzeális tárgyakat s a jegyzéket közölje velem, a mi részben meg is történt.

A legnagyobb tömeget a levéltár, illetve könyvtár szolgáltatta, melynek vezetője Toldy László dr. főlevéltárnok úr évek óta buzgalommal gyűjtött és vásárolt tárgyakat a múzeum számára. Az ő révén került a múzeumba: 396 fénykép, 16 nyomtatványlap, 5 térkép, 3 címerkép, 169 metszet, 343 könyvomat, 4 album, 8 aquarell, 3 rajz, 2 olajfestmény, 1 mozaikkép, 45 különböző tárgy, köztük: 1 lószerszám, 1 díszpaizs, a zöld vadász domborképe a Petőfi-utczából, 4 feszület, Kossuth gipszmellszobra, 1 czíntányér, 2 régi szavazó urna, 1 vastábla, 1 ezüst asztaldísz, 1 tambourbot, 3 zászlórúd, 9 lánczgolyó, 1 bársonyvánkos, 1 ezüst paprikatartó, 1 burnótszelence, 1 bronzserleg, 1 bronzcsengettyű, 1 szavazóurna ezüstmól, 2 kard, 3 constablerbot, 1 puskaortartó, 1 szarúttábla, 3 kulcs, 2 csipke és 2 pecsétlenyomat, végül 316 darab pecsétlenyomó és 619 darab érem, összesen 1930 darab.

A múzeumba kerültek továbbá:

1. a gazdasági hivatalból: 23 darab czéhláda, melyekben az iratok és könyvek között találtam 65 darab muzeális, a czéhekre vonatkozó tárgyat; továbbá 8 czéhzászló, 9 egyéb selyemzászló, 6 zászlószalag, 1 czéhkanna, 1 czéhczeget, 1 könyvmdai kóláp, 1 harang, 12 városi taraczk, 8 zászlótartó szíj, 2 darab selyemre festett Kossuth-czímer, 4 gipszminta, összesen 151 darab;

2. a mérnöki hivatal igazgatói osztályából: 30

darab térkép, metszet, rajz és fénykép; 2 darab olajfestmény és 5 darab pecsétnyomó, összesen 37 darab;

3. a mérnöki hivatal földmérési osztályából: 21 darab régi térkép, 1 darab színes gipszdomborkép, összesen 22 darab;

4. a IV. kerületi adószámviteli hivatalból: 25 darab adóív 1848-ból;

5. a polgármesteri hivatalból: a régi Váczi utca fényképe, a közvágóhid fényképe, 15 darab tervrajz a közvágóhidhoz 1868-ból, összesen 17 darab;

6. az 1899 július 31-én tartott Petőfi-ünnepélyről: 41 koszorúszalag és egy bőrkoszorú, összesen 42 darab. Végül

7. az Újépület gipszmodellje;

8. a lerombolt belváros 17 házának gipszmodelljei;

9. mintegy 50 darab építészeti részlet régi pestbudai épületekről.

Egy időre ezen rengeteg anyag leltározása elég munkát adott, annyiival inkább, mert egyidejűleg a múzeumba nem tartozó képek kiselejtezését is végeztem, a múzeumi anyagot pedig — külön czédulalapok segítségével — azon csoportok szerint osztályoztam, a mely csoportokból a múzeum állani fog, hogy már mindjárt elejétől fogva lássam, mi a pótolni való. Sajnos, úgy tapasztaltam, hogy a pótlandó anyag többszörösen nagyobb, mint az, mely ez idő szerint együtt van.

A személyi kiadásokat leszámítva az 1899. évi 3000 frtos dotatióból, 1256 frt 63 krajczár állott még rendelkezésre, midőn átvettem a múzeum vezetését. Tágabb terű beszerzésektől tartózkodtam, inkább arra törekedtem, hogy minden tárgy, a mit a múzeum megszerez, olyan legyen, mely a legszembeesőbb hiányokat pótolja. Maradt is a múlt év végén 557 frt 30 kr. megtakarított összeg, mely az idei évre áthozatott. A mai napig 1229 frtra rúgnak az általam eszközölt tárgyi kiadások. Ebből apró vásárlásokra kereskedőknek jutott 51 forint s vegyes kiadásokra, szállításokra a tek. Tanács előlegül 100 forintot utalványozott kezeimhez. A többi összeget aztán photographiai felvételekre és vízfestmények készítésére fordítottam. Láttam ugyanis, hogy a régi épületek hosszú sora nincs még lefényképezve s mert attól féltem, hogy a mint a múltban meg-

történt, a jövőben is megtörténhetik, hogy ezek nyomtalanul eltűnnek, mert mire a bontásról értesülés jó, rendszerint nincs kő kövön, legczélszerűbbnek találtam, hogy ha a régi nevezetes házakat jegyzékbe foglalom s azokat haldék nélkül lefényképeztetem. Mintegy 200 darab ilyen felvétel készítésére kértem a tek. Tanács-tól felhatalmazást, de a tek. Tanács csak 100 darabot engedélyezett, melyeket aztán Weinwurm Antal el is készített, a felvétel darabját 5 forintjával számítva. Alig lévén azonban összeegyeztethető a fővárosi múzeum képzelt niveaujával, hogy falain fényképek lógjanak, — melyek különben sem tartósak — az a tervem, hogy azok idővel aquarellekkel pótoltassanak. Meg is tettem az első kísérleteket s a múzeum máig 38 darab vízfestésű kép birtokába jutott, melyeket Barsy Adolf, Cserna Károly, Sándor Béla és Gerdenich Claudine készítették. A rájuk költött összeg 578 forint, úgy hogy egy-egy kép átlagos ára 15 forint.

Elsőrangú aqvisitiót jelentene a fővárosi múzeumra, hogyha Barabás Miklós aquarelljei közül azokra, melyek fővárosi vonatkozásúak, szert tehetne. Tettem is ez irányban előterjesztést a tek. Tanácsnak, melyben 9 aquarell és 2 kőnyomat megszerzését ajánlom 1150 forintért s ezen összegre — minthogy a múzeumi dotációból nem telik — póthitelt kérek, a mely póthitel azonban a régészeti ásatások LXXXVII. tétele alatt a központban tavaly mutatkozó megtakarításban fedezetet találhat.

Az általam megszerzett tárgyak: 1 metszet, 1 tusrajz, 1 könyomat, 39 vízfestmény, 5 pecsétnyomó, 2 kard s 100 darab fénykép; összesen 149 darab.

Mint ajándékok érkeztek a múzeumba: Janovich Gyulától Szarvas Gábor gipszmellszobra, Török Árpádtól keretbe foglalva 3 régi metszet és 1 érem, Heuffel Adolftól az ezredéves kiállítás helyszínrajza, Toldy Lászlótól az 1885. évi kiállítás helyszínrajza, Szumrák Páltól 2 darab aquarell, 10 fénykép, 4 metszet, 4 könyomat, 1 térkép, 2 kötet könyv s Herdliczka Arnold órnagytól 1 pecsétnyomó; összesen 31 darab.

Mindent összefoglalva, a múcsarnokban a mai napon 3760 darab tárgy őriztetik.

A múzeum berendezésének megkezdéséről eddig már csak azért sem lehetett szó, mert az

épület tatarozása kívül-belül még mindig folyik. De remélhetőleg ezzel is elkészülnek egyszer s akkor nincs akadály, hogy legalább a meglevő anyagnak az a része, mely múzeumba való, illő módon elhelyeztessék a termekben.

Az idei 3400 forintos dotáció, melyből 1203 forintot a személyi kiadások fölemésztének, nagyobb részében bizonyára a bútornak, képeknek, modellek föllállítására és kijavítására fog kelleni; arra, hogy a hiányokat újabb tárgyakkal is pótoljuk, számításom szerint legfőlebb 1200 forint marad. Le is mondtam arról, hogy a múzeum a maga egészében egyhamar elkészülhet; egyelőre arra törekszem, hogy még ez évben legalább az az osztálya készüljön el teljesen, mely Budapestet egészében és részeiben, régi épületeit, tereit képekben, modellekben, fenmaradt építészeti részleteiben bemutatja. Az eddig készített festmények is ezen osztály köréből valók; a hiányok azonban itt is még mindig igen nagyok s igen kétséges, hogy az említett 1200 forint azok pótlására elegendő lesz-e? Ezen osztályon kívül még leghamarább elkészülhet a régi térképek csoportja s az, melybe a város adminisztrációjára, czéhéletére vonatkozó emlékek tartoznak. A mi idevágó anyag ugyanis található volt, azt már mind összegyűjtöttem. A város iskolaéletét, jelentékenyebb technikai alkotásait feltűntető csoporttal legalább addig kell várni, míg a párisi kiállításra küldött tárgyak visszatérülnek. A képtár is, melybe kizárólag a városi vonatkozású olajfestmények kerülnek, könnyen megvalósítható, mihelyt a képeket a hivatalok, a hol ez idő szerint díszlenek, rendelkezésre bocsátják. Leghiányosabbak a városszabályozási tervek, az egyházi emlékek, a város történelmi vonatkozású képeinek és emlékeinek és a főváros körül érdemeket szerzett férfiak galériájának tervezett csoportja. Ezek megalkotása igazán attól függ, kész-e és mennyivel kész a főváros hatósága a múzeum dotációját emelni.

A Tanács a bizottság előterjesztésére aztán 1900 szeptember hó 13-án 26,574. sz. alatt a következő határozatot hozta:

A fővárosi múzeum- és könyvtárbizottság előterjesztése alapján tudomásul veszi a Tanács Kuzsinszky Bálint dr.-nak, a fővárosi múzeum ideiglenes igazgatójának azon jelentését, melylyel a fővárosi múzeum berendezése érdekében

eddig történetekről beszámol s az összegyűjtött anyagot ismerteti.

Nevezetesen tudomásul veszi a Tanács, hogy az egyes hivatalokban szétszórta elhelyezett összes műzeális tárgyak összeirattak, s ezek közül az alkalmasak, s a múzeum ideiglenes igazgatója által kiválogatottak, a múzeum elhelyezésére szolgáló városligeti régi műcsarnok-épületbe át is szállítottak.

Ilykép nagyjában már együtt lévén az anyag, mely a fővárosi múzeumnak alapját fogja képezni, s melylyel a múzeum berendezése megkezdhető lesz, a bizottság előterjesztése alapján kimondja a Tanács, hogy első sorban a múzeumnak az az osztálya rendeztessék be teljesen, mely Budapestet egészében és részeiben, régi épületeit, tereit képekben, modellekben, fenmaradt építészeti részleteiben bemutatja. Ez osztályon kívül berendezendő lesz még a régi térképek csoportja s az, a melybe a város adminisztrációjára és czéhéletére vonatkozó emlékek tartoznak.

Tudomásul veszi továbbá a Tanács, hogy ezenfelül még a képtár volna berendezhető, a melyben a bizottság javaslata szerint első sorban a Benczur-féle nagy történelmi festmény nyerne elhelyezést. Az e felett való döntést azonban a Tanács függőben tartja azon időre, a mikor a tan. VII. ügyosztály a már nyert felhíváshoz képest előterjesztést fog tenni arra nézve, vajjon a teli hidegekre való tekintettel olajfestménynek a fővárosi múzeum épületében való elhelyezése megengedhető-e?

A múzeum céljaira a folyó évben rendelkezésre álló, valamint a jövőben rendelkezésre bocsátandó összegek első sorban a fentemlített három osztály s illetőleg a képtár berendezésére, s az ezen osztályokból hiányzó tárgyak pótlására lesznek fordítandók. Minthogy azonban kívánatos, hogy mindezen pótlások és beszerzések bizonyos terv szerint történjenek, felhívja a Tanács Kuzsinszky Bálint dr. igazgató urat, hogy ezen beszerzésekről mielőbb tájékoztató programot mutasson be, megjelölve ebben a beszerzéseknek szükségesség szerinti sorrendjét, s meghatározva egyúttal ama összeget is, a melyre a legközelebbi jövőben e célból szükség lesz.

A múzeum elhelyezésére szolgáló városligeti

régi műcsarnok-épület kellő tatarozása időközben megtörténvén, a bizottság erre vonatkozó előterjesztése tárgytalan s ez ügyben további intézkedés szüksége fenn nem forog.

Végül tekintettel arra, hogy a meglevő tárgyak közül némelyek nem valók a múzeumba s ott már helyszűke miatt sem helyezhetők el, a Tanács ezen tárgyak elhelyezésére kijelöli a központi városháza II. emeletén levő azon termet, mely a templom-traktusnak felel meg. Ehhez képest felhívja a Tanács a tan. VI. ügyosztályt, hogy az átengedett teremnek rendelkezésre bocsátása iránt intézkedjék.

A régészeti szakbizottmány 1900 május hó 10-én Festetich Géza gróf tanácsjegyző elnökle alatt ülést tartott, melyben részt vettek: Bencze Benő, Halász Gyula, Hampel József, Havass Rezső, Kunvári Fülöp, Kuzsinszky Bálint, Mátyus Aristid, Sigray Pál és Szendrei János. Kuzsinszky Bálint dr. mint az aquincumi ásatások vezetője, az ülésben az 1899. évről a következő jelentést olvasta fel:

A régészeti szakbizottság mult évi márczius 22-én tartott megállapodásához képest tavaly a Dunához vezető kocsit mentén a Papföldnek még parlagon heverő azon darabja ásatott fel, mely a korábban feltakart épületcsoport és a palæstra között elterült. Az ásatások június 8-ától július 29-éig, 8 héten át folytak s napszám fejében 677 frt 25 krt fizettünk ki. A 2305 □ m. felásott területen napfényre került falazatokból azonban semmiféle épületnek határozott típusa föl nem ismerhető, minden valószínűség szerint magánházak maradványai, csak hogy ezek ezen helyen sokkal inkább ki voltak téve a rombolásnak, mint a Papföld más részén állók. Két különálló épület különböztethető meg, az egyik a Duna felé vezető út fölött volt hozzáférhető s hat helyiséget foglalt magában, köztük az egyiknek apsisa van. A másíknak széles bejárata a palæstra fölött nyílt s 8 helyisége közül az egyik hypocaustummal van ellátva. A két épületet egymástól utcaköz választja el, melynek csatornáján még érintetlenül találuk a fedőlapokat, köztük egy rózsalakúra átlukasztott követ, melyen át a tetők vize a csatornába folyhatott. A pontos fölmérések a mérnöki hivatal részéről legközelebb megtörténnek.

Az ásatások folyamán a törmelék közül a

nagyszámú csonka agyagedényt, falfestménytöröredéket bele nem értve, a következő leletek kerültek napfényre: 1 óriási, egészen ép gabonartartó agyagedény 9 ezüstéremmel, kőrács, nagy kőmozsár, 29 ezüst és 19 rézpénz, 62 bronzrégiség (köztük csonka diploma, phallusamullette, csirkeláb, író toll, lovat ábrázoló fibula, bulla), 74 csonttű és 11 csontcalculus és kocka, 15 üveggyöngy, calculus és gyűrű, 1 carneol, 1 ólomcalculus, 8 agyagméc, 2 fogantyú agyagmécsekről, 2 agyagminta, 5 bélyeges terrasilgila, 1 vastör; összesen 242 darab.

A kaparóházon túl délre még szép eredménnyel biztatnak a kutatások, de a Papföldnek a kaparóháztól északra eső felében bizony már alig van földdarab, mely figyelemreméltó épületmaradványokat földhet. Az idén az országot mellett fekvő utcának még ki nem ásott részét a boltokkal óhajtanám felásatni, jövőre pedig be lehet szüntetni az ásatásokat a Papföldön.

A Papföldön látható római épületek felásatása mindenesetre megérdemelte a reá fordított költségeket, a különböző épületek akkora sorozata áll ott feltárva a szakemberek és nagyközönség okulására, minő az Alpeken innen másutt alig található valahol. De mégis csak igen kis részét képezték ezek Aquincumnak s Aquincum topographiájának ismeretéhez nem sokkal járultak. Pedig e tekintetben még mindig sok kérdés vár végleges megoldásra, így a táboré is, továbbá nem ismerjük még pontosan a város határait sem, sőt eddig rendszeresen egyetlen temetőhely sem ásatott fel. A papföldi ásatások beszüntetése csak azt jelentené, hogy a jövőben a kutatásokat annál nagyobb figyelemmel kell majd másfelé folytatni s már eddig is tudok néhány oly helyet, melyeknek felkutatása nemcsak a topographia érdekében fontos, hanem a múzeum gyarapodása szempontjából is gyümölcsöző lehet. A mult év is azok egyike, mely a legfényesebben igazolta, mennyi becses emlék rejlik Aquincum területén még a föld színe alatt. Pusztá számuk meggyőzhet bárkit is, hogy az aquincumi múzeumnak van mit megmenteni, gyűjteni, megővni. A kömölékek, melyekkel tavaly az aquincumi múzeum gyarapodott, a következők:

1. A budai fővárosi Vigadó helyéről M. Valerius Marcellus sírköve, ki Vercelléből származik.

zott s a II. segédlegióban mint közkatona szolgált. Ez is, mint az 1898-ban ugyanott talált másik két sírkő még a Trajanus korát megelőző időből származik.

2. Az újlaki téglagyár bécsi úti telepéről oltárkő az I. segédlegió egyik corniculariusától Jupiter tiszteletére.

3. Sziklai Arnold III. ker. pacsirtamező-utcai házának telkéről Cornelius Maximus oltárkőve Mithras tiszteletére.

4. Schlesinger Ignác szomszédos háza telkéről oltárkő M. Antonius Soteriustól Jupiter tiszteletére.

5. Schaffler Istvánnak a régi szentendrei úti vámház mellett levő háztelkéről csonka feliratos sírkő.

6. A Császárfürdővel szemben épült katonai üdülőház telkéről Manilius Rogatus és Dubitata Zebuca sírköve 2 mellképpel; Trajanus koránál régiebb sírkő, mely alatt Tiberius Satto feküdt, a X. ikerlegiónak Cambodunumból származó katonája s 1 csonka polychrom sirtábla kagylófülkébe foglalt férfi-fejjel.

7. Back Károly bécsi út 102. sz. a fekvő márványgyára telkéről sírkő két álló alakkal, az egyik a II. segédlegió trombitásé (cornicen); ugyanazon katona fiának kis sarcophagja; Ulpia Optata kisméretű sarcophagja, melyet szülei készítettek; a II. segédlegió egyik katonája által Vettia Fortunata nevű feleségének készített sarcophagja és egy nagy méretű sarcophag, melyet Mogentiana (Keszthely) municipium tanácsnoka és felesége fiok számára készítettek.

8. Karl János szőlőjéből az Aranyhegy oldaláról feliratos csonka sírkő.

9. Szent-Endréről Saly Ágoston kertjéből Jupiter és Juno tiszteletére oltárkő Aurelius Mucianustól.

10. Ugyanonnan a kath. egyház dézsmaházának lépcsőaljából oltárkő T. Julius Valenstól.

11. Ugyanonnan Peyer Vendel földjéről sírkőrészlet két mellképpel.

12. Ugyanonnan a püspöki udvar kerítésfalából négyszögű sirtábla 2 mellképpel s egy feliratos sírkő, melyen négykerekű kocsí van ábrázolva.

A szentendrei kövek mint önkéntes ajándékok jutottak a múzeumba, melyeket elfogadtam, mert — legalább a sírkövek — tanulságos ana-

logiákul szolgálhatnak azon aquincumi köemlékekhez, melyeken a benszülöttek nemzeti (belföldi) viseletben jelennek meg.

Továbbá még a következő apró leletekkel gyarapodott a múzeum: Majláth Bélától Ó-Budáról származó 8 római ép üvegedényt szerzett, Schaffler Istvántól ajándékba kapott 4 agyagantefixumot, 2 bélyeges terrasisgillát és 4 bronzérmet, a hajózási társaságnak a meggyfa-utczában épült háza alapozásából ép üvegpalczkat és csonka agyagedényt, végül Back Károlytól 1 üveg pohárból, 3 ép és 2 csonka üvegpalczkból, szekrénykéről való bronzlemezből s fülből, 1 dörzsölőlapból és vasdarabokból álló sirleletet, összesen 28 darabot. Mindent összefoglalva a tavalyi gyarapodás 279 darabból állott.

Még a kisebb leleteket el lehet helyezni a múzeum szekrényeiben, mert összéb tolhatók, hanem a mi a köemlékeket illeti, már két év előtt is csak úgy állíthattam fel az újabb szerzemények közül a szebb darabokat, hogy a régiebb, kevésbé érdekeseket eltávolítottam helyükéről. Tavaly azonban már a legszebb emlékeknek sem szoríthattam helyet. Mintegy 90 darab, köztük érdekesebbnél érdekesebb köemlékek fekszenek ez idő szerint a szabadban s a látogatók százai megbotránkoznak, hogy nincs fedett hely számukra. Nyilvánvaló, hogy ezen tarthatatlan helyzet orvoslása a legelőtőbb szükség. Valami nagy áldozatról nem igen lehet szó, mert főleg csak a köemlékek elhelyezéséről kell gondoskodni s e célznak teljesen megfelelne egy oszlopos tornác (porticus) építése, mely a múzeum-épületet patkóalakban körül karolná.

A múzeum berendezésében tavaly tehát csak annyi változás történni lehetett, hogy az 1898-ban szerzett legnevezetesebb leleteket közszemlére tettem s 4 mértföld-mutatót az út mentén fölállítottam. Ez utóbbi munka egyidejűleg a múzeum tatarozásával történt, melyre a főváros 2000 forintot szavazott volt meg, de a melyből csak mintegy 1200 forintot költött el a mérnöki hivatal. A kövek felállítása, kerítésjavítás, a kert öntözése, nemkülönben egy új fabódé felállítása 227 frt 60 krba került. Az új fabódében a Krepel-malom előtt talált színes mozaik helyeztetett el. A bódé faanyagáért külön 217 frt 18 krt fizettünk, míg a mozaik áthelyezéseért Róth Miksa 196 frt 95 krt kapott. Az athletákat ábrá-

zoló mozaik tavaly pénzhány miatt már nem volt kijavítható, azt tehát az idén multhatatlanul restaurálni kell. Hasonlóképp az idén fogjuk az amphitheatrum falait a szokásos módon a további nagybőrművű pusztulás ellen biztosítani.

Mint más években, úgy tavaly is kétszer volt nagy tisztogatás; tavasszal 4 héten s ősszel 2 héten át folyt a gaz kiirtása, mely a falakban s a falak között fölbujrázott. E célra 376 frt 30 krt költöttünk.

A Budapest Régiségeiből tavaly a VI. kötet jelent meg. A VII. kötet pedig sajtókészen áll a következő tartalommal: Kuzsinszky Bálinttól «Az újabb aquincumi emlékek», «A Dunában lelt ókori sisak», Éber Lászlótól «Aquamanile a fővárosi múzeumban», Gohl Ödöntől «Budapest emlékérméi» II. rész, Áldassy Antaltól «Buda városa, mint a baseli zsinat székhelye». Ezeken kívül szándékozom ezúttal először még mintegy 1 és fél ivet az aquincumi és fővárosi múzeumok történetére vonatkozó mozzanatok, a hatóság közérdekű határozatainak, jelentéseim s kisebb leletek publikálására szentelni.

Az ásatások látogatásának illusztrálására megbízható adatokat nem közölhetek, az idén azonban április 1-seje óta legalább azon látogatók számát jegyzik, kik a múzeumot megnézik. A vendégek könyvbe nem mindenki írja be nevét, mégis a tavalyi évből 189 külföldi látogató neve található benne. Még fölemlíthetem, hogy a lemergi philologiai társulatban október 28-án Homme Szaniszló az aquincumi ásatásokról felolvasást tartott.

Az aquincumi múzeum és ásatások dotációját a központ s a III. ker. előljáróság felesen kezelik. A központ 2540 forintot tartott fönne a személyi kiadásokra, a szolga ruházatára, a múzeum-épület biztosítására s a Budapest Régiségei költségeire. Tényleg kifizetett személyi kiadások címén 1240 frtot, ruházatra 57 frt 20 krt, biztosításra 8 frt 26 krt, a Franklin-Társulatnak a Budapest Régiségei V. köteteért 621 frt 76 krt, a VI. köteteért 597 frtot, az V. kötet illusztrálására Weinwurm Antalnak 299 frt 95 krt, a VI. kötet illusztrálására ugyanannak 265 frt 78 krt, Divald Károlynak 35 frt 26 krt s szerzői honoráriumokra 375 frtot. A túlkadás 960 frt 21 kr. volt, de a megelőző években akkora megtakarítások történtek, hogy a múlt évre fentar-

tott összeg nemcsak ezen túlkadást fedezte, hanem fedezte a III. ker. előljáróságnál mutakozó 129 frt 12 krnyi túlkadást is, továbbá épen megmaradt 1899-ről az idén megjelent VII. kötet számára 1200 frt, sőt a főszámvevő 1150 frttal megtakarítás címén a főváros bevételeit szaporíthatta.

A III. ker. előljáróság 1840 frtot kezel, mely azonban kevésnek bizonyult az ezen összeg terhére menő kiadások fedezésére, úgy hogy 129 frt 12 kr. túlkadás mutakozott az év végén. A túlkadást leginkább a Krempel-malom előtt talált mozaik áthelyezésével járó, előre pontosan ki nem számítható költségek okozták. A III. ker. előljáróság kimutatása szerint az egyes kiadási tételek a következőképp alakultak:

1. Rendszeres ásatásokra	677 frt 25 kr.
2. A romok conserválására és az ásatási terület tisztántartására	376 " 30 "
3. Új bódéra, a kerítés kijavítására, a múzeum berendezésére és a mozaik áthelyezésére	641 " 73 "
4. Régiségek beszerzésére, fuvarra	193 " — "
5. A könyvtár gyarapítására	18 " 80 "
6. Vegyes kiadásokra	67 " 79 "

Az elmúlt évben ezek szerint a Régészeti ásatások és azok fentartása címén kiadott összeg 5475 frt 08 kr. volt.

A folyó évre a dotáció ugyanaz, mely a tavalyi költségvetésben szerepelt, a tételekben sincs változás:

1. A vezető tiszteletdíja	1400 korona
2. A szolga fizetése	1080 "
3. Ruházata	200 "
4. Ásatás	2000 "
5. Falak conserválása	360 "
6. Az ásatási terület tisztántartása	600 "
7. Szerszámok	60 "
8. Régiségek vásárlása, fuvar	200 "
9. Könyvtár	160 "
10. Öntözés	200 "
11. Vegyes	100 "
12. Budapest Régiségei VIII. kötete	2400 "
Összesen	8760 korona

A bizottmány előterjesztésére a **Tanács** 1900. évi augusztus hó 16-án tartott ülésében következőképp határozott (60,673. sz. a.):

A régészeti szakbizottmánynak előterjesztése alapján mindenekelőtt tudomásul veszi a Tanács Kuzsinszky Bálint dr. úr, mint a régészeti ásatások vezetője által bemutatott jelentésnek a múlt évi ásatások eredményéről szóló részét s ennek kapcsán jóváhagyó tudomásul veszi a bizottság ama jelentését is, hogy a folyó évben az országút mellett fekvő utcának még föl nem tárt részei fognak föltáratni.

Hasonlóképp örömmel tudomásul veszi a Tanács a jelentés ama részét, hogy az aquincumi múzeum a folyó évben is számos lelettel és ajándéktárggyal szaporodott s minthogy a leletek s ezek között főleg a köemlékek helyszűke miatt fedett helyen el nem helyezhetők: elvben hozzájárul a Tanács a bizottmány abbéli előterjesztéséhez, hogy a múzeumépület körül patkós alakban legfeljebb 3000 korona költséggel egy oszlopos tornác (portikus) építtessék.

Utasítja ehhez képest a Tanács a mérnöki hivatalt, hogy erre vonatkozólag mielőbb egy tervet és költségvetést mutasson be.

Végleges elhatározását, illetőleg a költségeknek a jövő évi költségvetésbe leendő felvételére vonatkozó intézkedések megtételét a Tanács akkorára tartja fenn, a mikor a terv és költségvetés szabályszerűen fölülvizsgálva lett.

Tudomásul veszi továbbá a Tanács, hogy a folyó évben a régészeti ásatásokra előirányzott költségösszeg keretén belül az athletákat ábrázoló mozaik restauráltatni fog s az amfiteatrum falai is a szokásos módon a további nagymérvű pusztulás ellen biztosítani fognak.

A mi a bizottmánynak abbéli javaslatát illeti, hogy jövőben a «Budapest Régiségei» című kiadványban mintegy 1 és fél ív az aquincumi és fővárosi múzeumnak történetére vonatkozó mozzanatok, a hatóság közérdekű határozatainak, az ásatásokra vonatkozó jelentések s a kisebb leletek publikálására szenteltessek: ehhez a Tanács a maga részéről hasonlóképp hozzájárul.

A mi végül a bizottmánynak azon kétfélebeli indítványát illeti, hogy a régészeti szakbizottmány megszüntetése mellett az oda utalt ügyek a múzeum- és könyvtárbizottság elé utaltassanak s hogy jövő évtől kezdődőleg a régészeti ásatások és a fővárosi múzeum dotációjára egy rovat alatt egy összegben vétessék föl: ezekhez

a Tanács a fölhozott indokok alapján hozzájárul, s elfogadás végett pártolólágg azzal terjeszti a *törvényhatósági bizottság 1. közgyűlése* elé, hogy a múzeum- és könyvtárbizottságot a régészeti szakbizottmány tagjaival kiegészíteni, s illetőleg a bizottmányban való részvételre pótlólágg még Eckermann Ede, Halász Gyula, Kunvári Fülöp, Tatay Adolf dr. bizottsági tag urakat s a III. kerületi előljáró urat is fölkérni, egyúttal pedig a régészeti ásatásokra, valamint a főv. múzeum dotációjára előirányzott összegekre nézve már a folyó évre is a kölcsönös átruházási jogot engedélyezni méltóztassék.

A közgyűlés 1900. évi szeptember hó 27-én a következő határozatot (1227. kgy. sz.) tette magáévá:

A régészeti szakbizottmány, valamint a Tanács előterjesztése alapján a közgyűlés a régészeti ásatások ügyének a fővárosi múzeummal leendő egyesítését elhatározza.

Ehhez képest a régészeti ásatásoknak és a fővárosi múzeumnak dotációi a jövő évtől kezdve egyesítendőek és a költségelőirányzatban egy fejezet alatt egy összegben veendőek föl. Egyúttal pedig a régészeti ásatásokra, valamint a fővárosi múzeum dotációjára előirányzott összegekre nézve már a folyó évre is a kölcsönös átruházási (virement) jogot a közgyűlés engedélyezi.

Továbbá kimondja a közgyűlés, hogy a régészeti szakbizottmány megszüntetése mellett az oda utalt ügyek a múzeumi és könyvtári bizottság elé utalandók s hogy a múzeumi és könyvtári bizottság a régészeti szakbizottmánynak mindazon tagjaival, a kik az előbb említett bizottságban még helyet nem foglalnak, kiegészítendő.

A bizottság ezen tagjai a következők: Eckermann Ede, Halász Gyula, Kunvári Fülöp és Tatay Adolf dr. fővárosi bizottsági tagok és a III. kerületi előljáró, a kiket is a közgyűlés a múzeum- és könyvtárbizottságba tagokul ezenel kiküld.

Egyiptomi emlék Ó-Budáról. Egyéb, rendkívül értékes régi egyiptomi emlékszerű maradványok között van a magyar nemzeti múzeum gyűjteményében egy kő is, a mely nem annyira a beléje vésett képirásos jegyek tartalma által kelti föl érdeklődésünket, mint inkább az által, hogy magyar földön Ó-Budán találták. 1852-ben

az ó-budai Percz-utca 206. számú házának építése alkalmából került napfényre.*

Bizonyára nem az első eset, hogy a szeszélyes véletlen ósrégi emlékkövel gazdagított, hiszen a mai Egyiptom területén már nagyon sokszor előfordult, hogy építés közben olyan követ találtak, amely a felső habarcsréteg eltávolítása után a legnagyobb fontosságú történeti emlékeknek tűnt ki és éppen az a kíméletlen eljárás, amely a múlt idők emlékeivel szemben annyiszor tanusítottak, igen gyakran előnyös volt a mai kutatásra nézve. Sok emlék éppen az által maradt fenn napjainkig, hogy előbbi időkben valahol építőanyagként használták föl és ez előbbi épület lebontása alkalmából ismét előkerült, míg különben talán örökre elveszett volna. Ilyen vagy hasonló körülménynek köszönhetjük a szóban forgó köemlék-töredéket is.

Hogyan került Ó-Budára? Csak sejtethetjük, de bizonyosat nem mondhatunk felőle. Lehetséges, hogy már római időben került ide, de valószínűbbnek tartjuk, hogy egy ó-budai polgár, a kit útja valamikor Egyiptomba vezetett, emlék gyanánt hozta onnan haza, hiszen manapság is nem ritkán előfordul, hogy még egyiptomi sírköveket is Európába hoznak és itt síremlékeknek használnák föl őket. Így Berlinben Brugsch basa tanár (meghalt 1894-ben) sírját olyan emlékkövel ékesítették, amely egykor, az egyiptomi történet fénykorában (XVIII. dynastia) Fáraó sirja fölött állott.

A mi köemlék-töredékünk korára nézve is figyelemreméltó, mert a bevésett hieroglyphpek írásjellege szerint a VI. dynastia idejéből, tehát a Kr. e. IV. évezredből való.

A bevésett szöveg tartalma ma már nem fejthető meg. A töredéken csak egyes szavakat és betűket találunk, amelyek négy, vízszintes vonalakkal elkülönített sorban állanak. Mélyebb barázda következik azután, és alatta ismét néhány képirásos jegy.

Töredékünk első sorában jobbra első kép gyanánt** egy kulcsnak egyetlen hieroglyphikus

jegygyé egyesített négyszeres képét látjuk, melynek jelentése «*anh* = élet». A négyszeres ismétlés többszámra utal. Alatta félkör áll, a «*t*» betű, mely a sémita «*𐤕*»-nek felel meg. A nő nem kifejezésére is használják, így *nh* = «úr», *nh-t* «asszony», de az új birodalomban (kezdődik a XVIII. dynastiával, tehát körülbelül 1575-ben Kr. e.) ezt a női végződést elhagyják. Azonkívül elvont jelentőségű főnévi formák képzé-

sére is használják, így például «*hpr* = válni», «*hpr-t* = történet», «*anh* (olvasd *anch*) = élni», «*anh-t* = az élet. Harmadik jegy gyanánt kinyújtott kart látunk. Mint betű a sémita «*𐤕*»-nek (ajin) felel meg és c-vel íratik át, de ideografikus értéke is van és szűkebb értelemben «*kor*»-t jelent, tágabb értelemben *dī* (olv. dá) = adni; odatenni; odaállítani; odahatni, hogy». Az alatta álló hieroglyph — gyík képe — az «*f*» betűt jelzi. Nyelvtanilag suffixum a himnem harmadik személyének kifejezésére, péld. «*pr* = ház», «*pr-f* = az ő (himen.) háza»; «*sdm* = hallani», «*sdm-f* = ő (himen.) hall; tehát itt is «*dī* = adni, *dī-f* = ő (himen.) ad. Az első sor ötödik képes

legű alkalmazásnál — balról jobbra. Hogy valamely fölíratot jobbról vagy balról kell-e olvasnunk, az iránt az emberi és állati alakok helyzete ad útmutatást, a mennyiben ezek mindig a kezdet felé tekintenek.

* L. M. N. Múzeum régiség-naplója 67/1852. szám.

** Egyszer s mindenkorra megjegyezzük, hogy az egyiptomi írás rendszerint jobbról balra halad és csak kivételképen — határozott díszítő jel-

jegye sáslevél, melyet jelenleg «i»-vel írnak át. Etymologiailag megfelel a sémita «i»-nek, de többnyire úgy olvassák, mint a magyar á-t, például *Imn* = Ámon. Mellette áll a víz hullám képe, a mely mint hieroglyph az «n» betű jelzésére szolgál és így az előző i jeggyel kapcsolatban az «*in*» (olv. án) szót nyerjük, a mely igen használatos. Első sorban praepositiónak használják a «részéről» értelemben, például «*irt kst in hmi*» = a munka a művész részéről, vagyis a művész készítette munka. Ilyen vonatkozásban tehát passiv jelentése van. Ha valamely mondat alanyát különösen ki kell emelni, akkor a szokásos szófüzés ellenére a mondat elejére kerül, de az «*in*» szó előzi meg, például «*in hnf rdi, irtf*» = ő Felsége meghagyta, hogy megtéssék. A mi esetünkben az *in* szót nyilván az első jelentéssel kell vennünk és praepositíót látnunk benne, de hogy milyen értelemben, azt a szöveg töredékes volta miatt meg nem fejtethetjük.

A második sor a bagoly képével kezdődik. Mint hieroglyph az «m» betűt jelzi, de e képes jegyet praepositiónak is használják a -ban, -ben, -ba, -ból, -ből, -on, -en, -hoz, -hez, -höz, alatt, mint, szerint jelentéssel. Mint kötőszó is használatos, «midőn, ha» értelemmel. A mi kövünkön már az első sorban megkezdett szó betűje gyanánt szerepel, míg a mellette álló második «m»-nek praepositio-jelentése van és a következő szóra vonatkozik, a mely egyiptomi nyelven *im3h*, vagyis tiszteletreméltó, tisztelt, megdicsőült.

A harmadik sor i-vel és utána emberi alakkal kezdődik. Az emberi alak a szokásos háromszögű kötényt viseli magán és bal kezét föl emeli. Az egésznek «ó!» indulatszó jelentése van. Következik az «*im3hw*» = tiszteletreméltó, tisztelt, stb.» szó. A w betűt tipik képe fejezi ki, melynek első része még világosan látható.

A negyedik sorban ismét az «*im3hw*» szót olvassuk, mellette a *hr* = alatt» szó. A vonalozott kerek sík, a melyet h-val írunk át, a ch betűt jelzi és alatta a száj képe az r betűnek felel meg.

Az előttünk levő szövegtöredék értelmét tehát — mint már kezdetben említettük — lehetetlen megfejteni.

Az utolsó sorban álló két hieroglyph — az első valószínűleg ismét r, a második egy ág képe, a *ht* szótag jelölése — sem járul hozzá a szöveg értelmezéséhez. Annak a csekély eredménynek ellenére, a melyet töredékünk történeti és naplótudományi szempontból nyújt, mégis igen figyelemreméltó darab, mert írásának jellege szerint okvetlenül a régi birodalom idejéből való és így a legrégibb példány a magyar nemzeti múzeumban őrzött egyiptomi régiségek között.

Mahler Ede.

Az aquincumi négerszobrocska ismertetéséhez. A »Revue de l'Art ancien et moderne» folyóirat ez évi folyamában (VII. köt., 131. s kövv. II.) leírását és képét adja egy bronzszobornak, a mely érdekes kiegészítést képez a »Budapest Régiségei» VI. kötetében tárgyalt négerábrázolások sorozatának. A 82 centiméter magas szobrot Tarragonában, a régi Hispania Tarraco városának maradványai között találták és jelenleg a tarragoniai múzeumban őrzik, melynek egyik legfőbb büszkesége. A kétségkívül alexandriai eredetű szobor néger fiút ábrázol. Testének idomai, a vékony lábszárok, a kiszökő has, de különösen feje, a legnagyobb ethnographiai hűségre való törekvést árulják el. Egyenletesen előre nyújtott két kezével tálcát támaszt alá. A test súlya a jobb lábszáron nyugszik, de a nélkül a szinte kínos contorsio nélkül, a mely a chalon-sur-saônei szobrocskát jellemzi és a mely némileg meg van az aquincumi példányon is. Ilyképen a tarragoniai szobor a terhet hordozó néger ábrázolásának egy külön típusát képviseli, de még más szempontból is érdekes. Az a körülmény, hogy egy, a méreteiben megfelelő négyágú bronzlámpa mellett találták, valószínűvé teszi, hogy a tálcán a lámpa kezeléséhez szükséges apró szerszámokat helyezték el. Tekintetbe véve a méretek különbségeit, valami hasonló rendeltetést tulajdoníthatunk az aquincumi bronzszobrocskának is.

É. L.

